

# Homines scientiarum I

Třicet příběhů české vědy a filosofie

*Tomáš Petráň – Dominika Grygarová*

*Tomáš Hermann – Antonín Kostlán*

editoři svazku

Univerzita Pardubice a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

2014

Univerzita Pardubice a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.  
Vydavatelství Univerzity Pardubice, 2014

Tato série publikací vychází jako jeden z výstupů projektu Idea univerzity,  
reg. č. CZ.1.07/2.2.00/28.0270, ve spolupráci Univerzity Pardubice (Fakulta filozofická,  
katedra filosofie) a Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. (Kabinet dějin vědy).



Recenzovali:

doc. PhDr. Alena Míšková, Ph.D.  
prof. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D.

© Univerzita Pardubice, 2014

© Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2014

© Vydavatelství Univerzity Pardubice, 2014

Editor © Tomáš Petráň, Dominika Grygarová, Tomáš Hermann, Antonín Kostlán, 2014

Study © Tomáš Hermann, Antonín Kostlán, Tomáš Petráň, Jakub Trnka, 2014

ISBN

978-80-7285-179-9 (soubor)

978-80-7285-180-5

## Obsah

Cesty poznání mezi obrazem a textem	7
Metodologický nástin k třiceti příběhům české vědy a filosofie	
<i>Tomáš Petráň – Tomáš Hermann</i>	
Stanislav Sousedík – Cesty krajinou české filosofie	19
<i>Tomáš Hermann</i>	
František Šmahel – O pražské univerzitě a profesi historika	65
<i>Antonín Kostlán</i>	
Karel Hrubý – Jsou jisté hodnoty, které nemůžete vzdát	99
<i>Tomáš Hermann</i>	
Filip Karfík – Z bytových seminářů k západní profesuře	157
<i>Tomáš Hermann</i>	
Erazim Kohák – Prožitek posvátnosti života	211
<i>Tomáš Hermann – Jakub Trnka</i>	
Jan Klápště – Krajina jako součást dědictví a krajina paměti zbavená	233
<i>Antonín Kostlán</i>	
Literatura	265
Seznam zkratk	267
Ediční poznámka	269
Summary	271
Jmenný rejstřík	275

*Od mládí jsem byl inspirován k hlubokému  
porozumění jednotě, která je východiskem  
pro všechnu lidskou touhu po vědě, bez ohledu  
na to, zda je jeho hladina manifestována skrze  
tak široce odlišné lidské prostředky, jakými  
jsou biologie, fyzika, filologie nebo filosofie.*

*Niels Bohr*

# Cesty poznání mezi obrazem a textem

Metodologický nástin  
k třiceti příběhům české vědy a filosofie

*Tomáš Petráň – Tomáš Hermann*

Série filmových dokumentů o třiceti osobnostech české vědy a filosofie, kterou doprovází tato pětisvazková publikace, je jedním z výsledků projektu Idea univerzity. Projekt realizovala Univerzita Pardubice ve spolupráci s dalšími institucemi, v tomto případě s Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky.<sup>1</sup> „Idea univerzity“ historicky odkazuje k tradici společenství učitelů a žáků, které spojuje tázání po smyslu intelektuálního úsilí v rovině osobní i veřejné. Tento společný základ poznání a vědění jsme se rozhodli přiblížit prostřednictvím životních příběhů třiceti koncepčně vybraných osobností, jejichž dílo mělo či má obecnější dosah a zrcadlí problémy vztahu vědy, filosofie a společnosti v naší nedávné minulosti i době současné. Motivem byla mimo jiné snaha ukázat, jak každá specializace úzce souvisí s obecnými problémy, ať již teoretickými nebo společenskými, avšak zároveň také s osobními „příběhy“ jednotlivých osobností, jejich motivacemi, výchovou, charakterem či vírou.

Koncepce filmové části vycházela z prvotního záměru přiblížit vysokoškolským studentům, ale též středoškolákům a laickému publiku, práci úspěšných vědců a narušit stále tradovaný obraz badatele jako od světa odděleného specialisty. Po prvních realizovaných rozhovorech bylo zřejmé, že potenciál natočeného materiálu přesahuje možnost jeho uplatnění v krátkém a spíše popularizujícím audiovizuálním formátu. Vzhledem k odlišné percepci textu, tedy při sledování věcně uceleného sdělení, se mnohé části rozhovorů ukázaly být vhodnější k četbě. Proto jsme ustoupili od původní představy pouhého souhrnu biografických a věcných informací a rozhodli se pro extenzivnější samostatné zachycení výpovědí, které z rozhovorů vzešly.

Výsledkem je soubor, zahrnující krátkometrážní audiovizuální medailony a paralelní rozsáhlou tištěnou publikaci, jejíž obsah v třiceti kapitolách tvoří nástiny biografických údajů o protagonistech a zejména

---

<sup>1</sup> Tato část projektu byla řešena na těchto pracovištích: katedra filosofie Fakulty filozofické Univerzity Pardubice, která byla řešitelem projektu, a Kabinet dějin vědy při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., který byl partnerem projektu.

pak hlouběji konceptualizované a autorizované texty rozhovorů. Samotný formát krátkometrážního dokumentu na jedné straně a biograficky nebo reflexivně zakotvených rozhovorů s vědci či intelektuály na straně druhé není nový ani neobvyklý.<sup>2</sup> Ambice a originalita tohoto výstupu však spočívá právě ve spojení a vnitřním provázání obou těchto tradičních formátů. Postupné práce na obou z nich se přitom vzájemně podmiňovaly, ovlivňovaly a obohacovaly. Je proto vhodné podrobněji nastínit, jak konkrétně tento soubor vznikl, a případně též některé další předpoklady či obtíže, které naplňování záměru provázely.

\*

Výběr osobností pro jednotlivé díly byl v kompetenci historiků z Kabinetu dějin vědy při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, kteří se zabývají dějinami vědy a vzdělanosti v českých zemích, dějinami filosofie, jednotlivých vědních oborů i sociokulturními proměnami vědy jako celku.<sup>3</sup> Mohli se proto opřít nejprve o dosavadní odborné zkušenosti na daném poli a jejich konečný výběr je výsledkem zevrubné diskuse, zahrnující další níže uvedená kritéria i konzultace s širším řešitelským kolektivem včetně filmového štábu. Společný výběr a jeho průběžné připomínkování musel zohledňovat četné podmínky pro zdárnou realizaci od samotné ochoty či možností potenciálních aktérů až po požadavky čistě technického rázu. Základním kritériem přitom stále zůstávala věcně opodstatněná kompozice osobností. Při obsahovém rozpracování ideových scénářů a dalších krocích realizace mohli hlavní garanti jednotlivých medailonů dále využít pomoci odborných spolupracovníků a konzultantů z řad pamětníků či znalců pro danou oblast; někteří z nich vstoupili do tvorby aktivním způsobem tak, že se sami stali dílčími aktéry medailonů nebo spolutvárci textových výstupů.<sup>4</sup>

<sup>2</sup> Z velkého množství příkladů v obou formátech lze jako vzor připomenout někdejší dokumentární cyklus portrétů „GEN – 100 Čechů dneška“ nebo knihu rozhovorů, kterou zpracovala Sylva Daničková, *Skrytá poselství vědy. Rozhovory s vědci*, Praha 2009.

<sup>3</sup> Výběr provedli, medailony odborně garantovali, rozhovory vedli a kapitoly publikace zpracovali Tomáš Hermann, Antonín Kostlán, Michal V. Šimůnek, Soňa Štrbáňová.

<sup>4</sup> Odborní spolupracovníci a konzultanti jsou uvedeni u jednotlivých medailonů, v souhrnu pak v ediční poznámce.

Osobnosti požádané o rozhovory se vždy nepřekrývají s těmi, které stojí v titulu medailonu jako jejich hlavní námět. Vedle žijících badatelů je přibližně polovina medailonů tematicky věnována osobnostem již nežijícím. V těchto případech byli tvůrci vedeni snahou představit jejich odkaz ve výpovědích jejich dnešních žáků, pokračovatelů, rodinných příslušníků či jinak s nimi spjatých osob, a tím ukázat živý rozměr myšlenkové a vědecké práce, pramenící z minulých událostí či objevů. S tím souvisí předpoklad, podle něhož záměrem medailonů není prosté představení biografie, nýbrž i určitého motivu, jenž má širší sdělnost či platnost, přesahuje danou osobnost nebo ukazuje část živého intelektuálního dědictví. Osobnosti a jejich biografie jsou zde zejména prostředkem dalších souvislostí. Patří mezi ně například různé periody vědeckého i politického vývoje od počátku 20. století do dnešních dnů a s nimi spjaté různorodé generační zkušenosti; zkušenosti společenských zvratů, války, věznění, exilu a emigrace, provázající uplynulá století, stejně jako zkušenosti zapovězení, zákazů a pronásledování, nebo naopak vědeckého výsluní a slávy; vztah mezi obecným či mezinárodním přínosem bádání a regionální či lokální podmíněností; problémy nejednoznačnosti hodnocení významu ve vědě a osobních motivací k intelektuální práci; konečně též problematika vlastní odborné specializace, interdisciplinárních vztahů a metodologické různorodosti. Pod hlavním námětem soustředěným ke konkrétní osobnosti se proto nezřídka skrývá složitější kompozice, zahrnující ve skutečnosti širší škálu témat a výpovědí.

I letmý pohled na výsledný výběr dále prozrazuje, že zahrnuje klasiky či velikány minulosti a veřejně dobře známé osobnosti současné vědy vedle jmen v širší veřejnosti známých méně, jimž podobná pozornost dosud věnována nebyla, ač ji bezpochyby zasluhují. Tento aspekt skladby byl zvolen proto, abychom se vyhnuli jednostrannému zaměření pouze na jeden pól, a tudíž i omezení buď na jakési „opomíjené“ příběhy, nebo naopak na nějak exkluzivní „top“ výběr. Tematizování méně známých osobností ve zvolených historických, duchovních či vědeckých souvislostech má význam samo o sobě a nevyžaduje snad zvláštní výklad. U významných autorit, jimž byly již dříve věnovány filmové dokumenty či publikace, bylo cílem sdělení a zpřítomnění, které by zároveň prokázalo, že i zdánlivě známá a popsána osobnost nemusí zůstatvat antikvovanou a že je možno na ni pohlédnout způsobem novým,

neotřelým, vhodným pro naši dobu. Nelze popřít, že tento prvek, totiž ukázat na dobře známé a historicky dokumentované osobnosti něco nového a původního, byl pro tvůrce mimořádnou výzvou.

V neposlední řadě je třeba se pozastavit u výběru osobností z hlediska zastoupených vědeckých oborů. Bylo by pošetilé se domnívat, že do třiceti medailonů je možné rovnoměrně zahrnout celé spektrum klíčových oborů humanitních, přírodovědných a exaktních. Rovnoměrnost v zastoupení oborů nebyla cílem či kritériem výběru již s přihlédnutím k celkovému smyslu, kde jde zčásti o průhledy do jednotlivých disciplín, avšak zčásti též o jejich přesahy, prolínání a obecnější souvislosti. Přesto však nebylo možné tento problém pominout v projektu, jehož námětem je idea univerzity či univerzality věd, a proto je také v tomto ohledu výběr výsledkem určitého konceptu. Princip vyváženosti a komplexnosti je obecně naplněn tak, že jsou ve výběru zhruba rovnoměrně zastoupeny tři hlavní široké vědní oblasti: oblast věd humanitních a společenských, oblast věd o neživé přírodě a oblast věd o živé přírodě. Namísto oborové rovnováhy se projekt naopak zaměřil na tři určité oborové ohniska, která se vyznačují právě *přesahem* či překračováním vědních oblastí a v nichž může komparace osobností různého zaměření, temperamentu, zkušenosti, generace, vlivu či životního vyznání daleko plastičtěji ukázat problematiku dané disciplíny a tím vědy vůbec, než zcela disparátní koláž, která by paradoxně mohla vést k atomizaci a nezamýšleným jednostrannostem. Jedná se tedy o tři hlavní oborové ohniska:

Prvním ohniskem je *filosofie* zastřešující humanitní a společenskovo-vědní oblast. Soubor zahrnuje medailony šesti až osmi filosofů, podle toho zohledňujeme-li obor akademického vzdělání nebo pole životní působnosti. Volba filosofie je zde vcelku samozřejmá. Nejen proto, že jedním z primárních cílů projektu je inovace výuky úvodu do filosofie pro nefilosofické obory a soubor tak poskytuje rovněž pomůcku pro didaktické využití, ale sama „idea univerzity“ je s tradicí evropské filosofie spjata zcela bytostně. Samotné medailony v konkrétních podobách nejlépe ukazují, že a jak filosofie svou intencí přesahuje oblast vědy vůbec, a přitom zůstává řádnou, náročnou a odpovědnou disciplínou.

Na opačném pólu je druhým zvoleným oborovým ohniskem *chemie* a s ní spjaté subdisciplíny. Soubor zahrnuje opět šest až osm chemiků

různorodého zaměření a životních zkušeností. Volba zde vyplynula z výjimečného postavení a úspěchů chemie v moderní české vědě a také z možností, které tento obor nabízí pro názornou artikulaci otevřených hranic a interdisciplinárních přesahů, jmenovitě od chemie fyzikální až k chemii organické a pomezí biochemii.<sup>5</sup> V rámci přírodních věd je to právě moderní chemie, která problematizuje a spojuje obvyklé dělení živé a neživé přírody, a přitom jsou její přínosy zcela fundamentální pro poznání a další zkoumání v obou oblastech.

Třetím oborovým ohniskem s obdobným zastoupením je pak *biologie* nebo spíše spektrum věd o životě. Ty zde sahají od teoretického tázání blízkého filosofickým zájmům až po experimentální obory a aplikovaný výzkum. Patří sem i lékařský výzkum, který klade do centra vědecké práce vlastní téma člověka, a z dalšího úhlu tak lze uvažovat o překračování vědecké specializace k otázce jejího smyslu a užitku. Tím se uzavírá také pomyslný kruh navazujících vědeckých a intelektuálních zájmů.

Teprve do trojúhelníku tří jmenovaných oborových ohnisek včetně jejich četných průniků byly do výběru z jedné čtvrtiny celkového počtu zahrnuty osobnosti zastupující další jednotlivé obory společenských, přírodních i exaktních věd. Soubor poskytuje svědectví a příběhy z dalších disciplín jako historická věda, archeologie, sociologie, politologie, ekonomie, antropologie, ale také fyzika, matematika či technika. Doplnují obrazy odborné a myslitelské práce v těchto oborech, ale tím snad nepřímou také poukazují na další horizonty dějin moderní vědy a vzdělanosti, které do omezeného souboru již zahrnuty být nemohly.

Při realizaci rozhovorů po boku odborných garantů jednotlivých medailonů do tvorby dominantním způsobem vstoupili filmoví tvůrci.<sup>6</sup> Rozhovory metodologicky vycházely z technik orální historie. Základním modelem byl částečně strukturovaný rozhovor, jehož koncepce byla s aktéry předem konzultována. Ten posléze vyústil v rozhovor volný či biografické vyprávění a protagonista tak dostal prostor promlouvat k otázkám a problémům dle vlastní úvahy. Na základě tohoto výchozího

<sup>5</sup> Jako další vhodný důvod nelze opominout ani silnou tradici chemického a chemicko-technologického výzkumu, spjatého s vysokým školstvím v Pardubicích.

<sup>6</sup> Režiséry jednotlivých medailonů byli Tomáš Petrůň a Martin Čihák.

rozhovoru byli aktéři požádáni, aby vybrali místo a téma, které je pro ně něčím zajímavé, důležité či emocionálně přitažlivé. Filmový štáb pak s nimi ve volných rozhovorech, procházkách či improvizovaných přednáškách pokračoval v natáčení. Vztah nutně elementární důvěry a vzájemného poznávání byl ustaven během biografického rozhovoru, jehož forma byla aktérům vesměs důvěrně známa z jejich veřejného, vědeckého a pedagogického působení. Teprve poté se aktéři i tvůrci pustili do dalšího natáčení, spojeného již s určitým pronikáním do osobní a soukromé sféry, mimo akademickou půdu a veřejný prostor. Smyslem této metody bylo nahlédnout a zachytit alespoň odlesky oné neoficiální, soukromé podoby zobrazované osobnosti, která umožní divákům nutnou míru emocionální angažovanosti, zakládající mechanismy působení filmového díla. Obraz vědce, autority, vzoru, který je letmo spatřitelný v momentech, které sami prožíváme, usnadňuje diváckou identifikaci a pomáhá prolomit onu bariéru do světa jinakosti, tentokrát akademické. Tato metoda byla inspirována snahou tvůrců naplnit jeden z úkolů projektu, tedy motivovat k zájmu o vědu a ukázat často trnitou a klikatou cestu k vědeckému úspěchu. Cestu, založenou bezpochyby v nadání, ale i ve vlastnostech, které nejsou nedostupné: v píli, poctivosti a v touze po poznání.

Audiovizuální medailony nejsou filmovými portréty či biografickými encyklopediemi. Nemají podávat vyčerpávající informace o životě a díle vědce. Jejich smyslem je prosté pobývání se zobrazovanou osobností a snaha zprostředkovat divákovi dojem z bezprostředního setkání. V omezeném čase nahlédnout do způsobu myšlení, vyjadřování a společenského vystupování osobností, které svou vědeckou prací i osobním životem ztělesňují jisté vzory. Zároveň tvůrci doufají v zájem, vzbuzený tímto krátkým nahlédnutím, který je možno ukojit četbou šířeji a souvisleji zpracovaného rozhovoru v tištěné části tohoto souboru. Možnosti soustředěného čtení nabízejí hlubší proniknutí do toho, co lze v plynoucím audiovizuálním tvaru pouze zahlédnout či neartikulovaně pocítit. Dramaturgická koncepce filmových medailonů byla tedy vedena snahou zaujmout diváka, ukázat nečekané a méně známé podoby zobrazované osobnosti, představené zároveň v roli nezpochybnitelné autority i v kontextu soukromého osobního života. Zdůrazněna byla otázka smyslu a poslání vzdělávacích institucí, včetně jejich pedagogické

a vědecké praxe. Vzhledem k osobní zkušenosti aktérů se nabízely možnosti srovnání jejich studentských let a jejich dnešního pedagogického působení, tedy konfrontace pohledů z obou stran katedry ve dvou diametrálně odlišných historických etapách. Porovnání s poměrně velmi nedávnou minulostí vyznívají mnohdy překvapivě z hlediska dnešní do sebe zahleděné a o svých přednostech přesvědčené společnosti a současného akademického provozu. Často se rozhovor zaměřil i na jeho kritiku, na palčivé otázky marginalizace vědy z ekonomických pozic a proces posunu hodnot. Důležitým motivem byla zahraniční zkušenost a z hlediska specifika soudobých českých dějin i otázka exilu (či emigrace), jejíž řešení dělilo žijící aktéry zhruba na polovinu (včetně dalších vystupujících, kteří se účastnili natáčení v roli pamětníků na již nežijící osobnosti).

Samotné natáčení probíhalo s minimálním štábem ve snaze co nejméně narušovat běžnou situaci lidského setkávání. V roli tazatele či tazatelů pokračovali historici z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR jako odborní garanti. Jejich tým provedl ještě před natáčením rovněž důkladné rešerše a dohledal co možná nejobsáhlejší množství archivních písemných a obrazových materiálů – fotografických i filmových. Doplňující otázky pak kladli také režiséři jednotlivých medailonů. Technika i štáb vycházely z praxe, běžné v dokumentární tvorbě a televizním dokumentu (digitální televizní kamera, přenosná osvětlovací technika, štáb ve složení režisér, kameraman, zvukař, technik, plníci též roli osvětlovače a asistenta produkce). V některých případech byly pro rozhovor rozestaveny dvě kamery, snímající kontinuálně celou akci. Tento postup byl použit především tam, kde nebylo možné natáčení případně zopakovat. Zároveň dva paralelní obrazové záznamy rozšířily pole pro tvůrčí činnost ve střížně (ve spojení s většími nároky na postprodukcii – dvojnásobek materiálu a nutnost jeho synchronizace). Postprodukcce byla náročná vzhledem k rozsahu pořízeného materiálu a kvůli nutnosti orientace v množství vyhledaných obrazových pramenů.

Všechny natočené rozhovory byly nejprve přepsány, aby byl skript k dispozici ve střížně pro orientaci stříhače a režiséra. Asistenti synchronizovali materiál natáčený na dvě kamery a v některých případech obraz se zvukem, snímaným nejen do kamery, ale i na zvukové záznamové zařízení. Zvuková postprodukcce kladla při míchání zvukové stopy

před mistry zvuku nové výzvy vzhledem k nesourodosti zvukového pozadí jednotlivých rozhovorů. Vzhledem k tomu, že těžištěm formátu medailonu je právě rozhovor, je zvuková kvalita a eliminace rušivých zvuků zásadní. Animovaná znělka byla původně inspirována myšlenkou stromu poznání a jeho rozvětvlujících se oborů, jak jej promýšlel René Descartes. Dramaturgickým vodítkem při stříhové skladbě jednotlivých medailonů byla snaha o vyváženost informační a emocionální složky, poskytnutí základních údajů, vyzdvižení stěžejních či zlomových momentů profesionální dráhy i osobního života a snaha poskytnout divákovi dostatek času a prostoru pro pobývání s protagonisty, nahlédnutí do jejich světa.

Přepis rozhovorů byl zároveň podkladem pro stylistickou, obsahovou a jazykovou redakci pro potřeby publikace. Zde se těžiště práce opět navrátilo od filmového štábu zpět k historikům jako tvůrcům ideových scénářů. Pokračovala zde *de facto* dříve započatá osobní spolupráce s aktéry na nové platformě a potřebné další badatelské a rešeršní kroky. Po náročné stylistické úpravě mluveného slova a finálního strukturování včetně biografických a věcných informací následovaly autorizace samotnými aktéry. Výpovědi vzešlé z živých rozhovorů zde byly nezřídka významně doplněny a nově strukturovány. Díky extenzi, ve které mohl být využit a zachován materiál nepoužitý ve filmu, ale také díky možnosti dalšího promýšlení a dopracování, vznikl původní textový korpus *sui generis* se značnou přidanou hodnotou věcnou i dokumentární. Většina kapitol se opírá o autorizované verze rozhovoru, které jsou doplněny faktografickými údaji včetně odkazů k dalším zdrojům. V některých případech jde o spojení několika rozhovorů či doplňujících samostatných výpovědí. Vzhledem ke specifické kompozici některých medailonů získává v příslušných kapitolách větší místo výkladová část nebo využití dalších literárních pramenů. Všechny texty nakonec podléhají jednotné redakci včetně souhrnu a dalšího aparátu.<sup>7</sup> Publikace je tak vhodná k další tvůrčí práci pedagogické a studijní.

\*

<sup>7</sup> Jednotnou redakci celku pěti svazků včetně obrazového materiálu provedla spolueditorka Dominika Grygarová.

Z nastíněného postupu a vzájemné provázanosti prací až do výsledného tvaru vyplývají i možnosti využití díla. Samozřejmě jsou oba hlavní výstupy koncipovány tak, aby mohly být eventuálně použity samostatně: pouze sledovat kratší filmový dokument, anebo jen studovat textovou část s rozhovory a dalšími materiály. Obojí jistě může posloužit samo o sobě k pedagogickým, popularizačním, ale rovněž k dalším badatelským účelům, a to selektivně i ve vhodně zvolených souborech. To ale nebylo konečným cílem. Plného smyslu oba paralelní výstupy nabývají teprve při vzájemné referenci, při dalším prohlubování vhledu a rozšiřování pohyblivého obzoru, jež nabízí odlišné médium a žánr. Z tohoto hlediska byly obě části komponovány, a i takto v nutné hlubší jednotě vznikaly. Proto audiovizuální dokumenty nejsou uzavřenými celky, nýbrž mají nastolit otázky, otevřít perspektivy a motivovat k práci s druhým médiem. Práce s texty naopak nemá zůstávat u pouhé četby, ale může motivovat jak k cestě za dalšími zdroji, tak zejména k lákavému setkání s živou formou toho, co za každým textem vždy stojí: situace a výpověď konkrétního člověka. Vzniká tu přitom také pozoruhodný prostor reflexí a variací pohybu v obou směrech: od obrazu k textu, nebo od textu k obrazu. Mezi obrazovou a textovou komponentou je přitom vždy přítomný jednak společný obsahový průnik, který se liší právě formou ztvárnění, a proto lze unikátně konfrontovat a zakusit přednosti i meze každé z nich. Kromě toho ale každá komponenta zahrnuje vždy ještě mnohé navíc, co v té druhé ani po věcné stránce nalézt nelze. Teprve celek obou částí proto originálně evokuje právě pohyblivost, neukončenost poznání, které vždy ukazuje k dalším možnostem a horizontům; ukazuje také ke společnému základu, který je vždy prostředkován omezenými formami a kterého se dobíráme ve stále se proměňujících perspektivách. Uvědomit si tuto omezenost a perspektivnost, pochopit ji nikoli jako deficit, ale naopak jako tu nejzáhadnější a nejdůležitější podmínku bádání, myšlení, objevování a tvůrčího lidského života vůbec, to byla vlastní motivace a hlubší metodologický předpoklad našeho úsilí.

Věříme, že dílo má jako celek další rozměr. Soubor reprezentativních osobností akademického světa, z nichž většina studovala v padesátých letech, profesionální dráhu zahájila počátkem let šedesátých na mezinárodním poli a na přelomu tisíciletí se aktivně podílela na proměně



českého akademického prostředí, je unikátním dokladem zlomového období v procesu směřování české vědy i vysokého školství. Množství pohledů intelektuálů, kteří tento proces formovali a pohlížejí na tuto bouřlivou dobu s kritickým odstupem, skýtá výjimečnou možnost reflexe a analýzy současného stavu univerzitního i vědeckého prostředí. Poznání původních motivací a strategií, spolu s cennými zahraničními zkušenostmi aktérů, pomáhá znovu promýšlet, kriticky zkoumat, nahlížet a stále znovu formulovat onu základní myšlenku svobodného poznávání světa – samu ideu univerzity, vtělenou do názvu projektu.

\*

První díl série publikací *Homines scientiarum* o významných českých vědcích a filosofech 20. století představuje myšlenkový svět následujících osobností z oblasti humanitních a společenských věd: **Stanislav Sousedík** (\*1931), katolický filosof a jeden z žáků Jana Patočky, zve nejen na cestu krajinou české filosofie (především té barokní), ale i svých životních peripetií. Historik **František Šmahel** (\*1934), odborník na dobu husitskou, vypráví o dějinách pražské univerzity a o škole života, kterou v období komunistické totality prožil při těžké práci v dolech. Sociolog a politolog **Karel Hrubý** (\*1923) vzpomíná na období nesvobody, komunistické věznění i emigraci do Švýcarska, kde působil v exilové ČSSD či ve Společnosti pro vědy a umění. Filosof a klasický filolog **Filip Karfík** (\*1963) přibližuje cestu, která jej vedla od povolání nočního hlídače a studenta bytových seminářů až k profesuře na Université de Fribourg ve Švýcarsku. Filosof **Erazim Kohák** (\*1933) vzpomíná na svůj návrat z amerického exilu, kde prožil většinu svého badatelského působení, a otevře několik témat svého filosofického myšlení. V závěrečném portrétu představuje archeolog **Jan Klápště** (\*1949) mosteckou krajinu, krajinu bez paměti.

# Stanislav Sousedík

Cesty krajinou české filosofie

*Tomáš Hermann*



Stanislav Sousedík ukazuje výhled na městečko Levín (okres Litoměřice), kde tráví letní měsíce a kde se konalo natáčení. Foto: Tomáš Hermann

**Prof. PhDr. Stanislav Sousedík, CSc.**, se narodil 22. srpna 1931 v Praze. Maturoval na Akademickém gymnáziu v Praze (1950) a studoval na Cyrilometodějské teologické fakultě v Praze a Litoměřicích (1950–1953; nedokončeno), posléze na Vysoké škole ekonomické v Praze (1956 vyloučen). V letech 1956–1958 absolvoval vojenskou službu v útvaru TP. Od roku 1959 pracoval čtyři roky na stavbě (vyučil se přitom instalatérem), od roku 1963 zaměstnán jako učitel cizích jazyků v Osvětové besedě. V letech 1964–68 studoval dálkově na Filozofické fakultě UK v Praze filosofii a němčinu; absolvoval diplomovou práci o Rodrigovi de Arriaga (promoce 1969, doktor filosofie). V roce 1968 zahájil aspiranturu na Filozofickém ústavu ČSAV (jako nemarxista), ale po třech letech byl odtud z politických důvodů vyloučen. Čtvrtý rok aspirantury absolvoval v Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská, kde také dokončil kandidátskou práci o Stanislavu ze Znojma, avšak přidělení titulu kandidáta věd mu bylo znemožněno. V roce 1972 začal vyučovat na Jazykové škole v Praze, po půl roce nastoupil do Pedagogického ústavu J. A. Komenského ČSAV jako odborný pracovník a editor latinských spisů J. A. Komenského. Zde byl zaměstnán až do roku 1989.

Po pádu režimu v listopadu 1989 byl nejprve rehabilitován ve Filosofickém ústavu ČSAV. Na podzim 1990 začal přednášet jako odborný asistent na Filozofické fakultě UK v Praze, roku 1991 se habilitoval pro dějiny filosofie a roku 1993 byl jmenován řádným profesorem filosofie. Od roku 1994 přednáší filosofii také na Katolické teologické fakultě UK v Praze. Těžiště jeho vědeckého díla spočívá ve studiu barokní české filosofie a je přední reprezentant soudobé české katolické filosofie.

## Rozhovor se Stanislavem Sousedíkem



Pane profesore, nacházíme se ve Vašem letním bytě v Levíně, na prahu Českého středohoří, a Vy zde máte na význačném místě obrázek zdejší hory, které se tuším říká Sedlo.

Je to překrásná fotografie, kterou mi obstarala, nechala zarámovat a k narozeninám věnovala moje žena. Když byla v roce 1938 mobilizace, tak někteří mladí muži z tohoto kraje, kteří byli povinni narukovat do československé armády, odepřeli povinnost a utekli do lesů, které jsou na úbočích Sedla. Dodávali jim tam potravu a oni mobilizaci tímto způsobem přečkali. To je taková smutná kapitola z dějin této hory. Já osobně mám ale tu horu velice rád. Poprvé jsem ji poznal, když jsem byl na chmelové brigádě zde poblíž v Chodounech v roce 1948, to už je hodně dávno. Chmel se tehdy trhal ručně, a tak se do práce chodilo ráno velice brzy, ještě za tmy mezi čtvrtou a pátou hodinou. A jednou, když jsme takto šli do chmelnic, proti nám na obzoru najednou zazářil jako maják vrchol Sedla, jak ho osvítilo slunce. Všude kolem tma a jenom ten vrchol svítil. Necestoval jsem sice nikdy mnoho, ale přeci jenom jsem něco poznal. A musím říct, že jsem nikdy nic tak krásného v životě neviděl, jako bylo tehdy to ozářené Sedlo. Dlouho jsem potom toužil nějak se k té hoře přiblížit, ale nebyla vlastně příležitost. Až potom zcela náhodou jsem na stará kolena získal k obývání dům, který leží zde přímo na svazích Sedla. Takže se mi nakonec splnil sen dostat se do blízkosti tohoto přírodního útvaru. Řeknu ještě něco k dějinám přírodních věd. Bohuslav Balbín, když popisuje svůj výlet na Sedlo, se zmiňuje o tom, že existuje mezi Němci spor, zda je vyšší Milešovka anebo Sedlo. Víme dnes sice, že Sedlo je podstatně nižší, ale když se díváte z některých zdejších kopců a zahlédnete v pozadí Milešovku, tak odsud z východu to skutečně vypadá, jako by bylo Sedlo vyšší, což vysvětluje, jak ten spor asi vznikl. Ale již Balbín dodává, že jeho učitel matematiky Moretus přesnými měřeními zjistil, že Milešovka je vyšší, a to o hodně.

”

Od tohoto starého sporu se můžeme snadno přenést k hlavnímu tématu, kterým bych rád otevřel náš rozhovor. Základní pole, na kterém jste se zapsal do dějin filosofie i v širším smyslu kulturní historie je Vaše studium barokní filosofie v českých zemích. Jaká byla Vaše cesta k tomuto tématu, jak jste je pro sebe objevil a co pro Vás znamenalo?

Můj zájem o baroko se projevil už asi ve čtrnácti patnácti letech, po válce, kdy jsem se začal jako student kvartán nebo kvintán toulat Prahou a při tom jsem pro sebe objevil barokní architekturu. Ta na mne úžasně zapůsobila. Zejména kostel svatého Jakuba na Starém Městě pražském, jehož interiér mě přímo uchvátil. Odtud se datovalo mé pozitivní zaujetí a zájem o baroko. Přirozeně se neomezil na barokní architekturu, nýbrž rozšířil se na fenomén baroka v širokém slova smyslu a později zejména jeho složku filosofickou. Záhy jsem zjistil, když jsem se tehdy v 50. letech a začátkem 60. let začal o barokní filosofii více zajímat, že k ní nejen u nás, ale ani v zahraničí, vlastně není žádná literatura, že je to něco neobjeveného. Že jsou to, zejména v našem kontextu, jakési české Pompeje, kterých se ještě motyka archeologa nedotkla. A že jsem se do toho pustil, mělo dva motivy.

Jeden motiv byl systematický. Kolem mých asi dvaceti let jsem se začal velice živě zajímat o novotomistickou filosofii, a protože jsem v tom neměl žádné učitele, v té době vlastně nebylo koho se zeptat, tak jsem se uchýlil k literatuře. Přisun současná literatura samozřejmě neexistoval, železná opona zde v té době byla dosti hermetická. A tak jsem se obrátil přímo ke starým dílům ze 17. století, o nichž jsem věděl, že existují, a ta jsem si vyhledával v Univerzitní knihovně. Tehdy tam fungovala přísná cenzura, půjčovat si knihy ze 17. století nevzbuzovalo u cenzorů žádné podezření. Pomocí těch starých spisů jsem se potom snažil vniknout do novotomistických latinsky psaných učebnic filosofie. Přitom jsem si ale všiml, že autoři, kterých jsem používal, učí něco zcela jiného než novotomisté, ba naopak že například právě Rodrigo de Arriaga novotomistické pozice převážně kritizuje. To mne přivedlo k tomu, že je třeba diferencovat a že se v české barokní filosofii odehrávalo cosi zajímavého, na co by bylo třeba se dál podívat. Tak to byl jeden motiv.



^ Hora Sedlo, dominanta levínské krajiny. Stanislav Sousedík připomíná některé osobní i historické spojitosti s touto horou.

Foto: Tomáš Hermann

Druhý motiv pocházel z oblasti mého náboženského přesvědčení. Kdyby bývalo šlo jen o filosofii, byl bych býval mohl také studovat velké scholastické myslitele působící v nějaké jiné oblasti, jako byla např. Itálie nebo Španělsko. Vždy mne však mrzelo, a tehdy jsem si to začal živěji uvědomovat, že podle rozšířeného pojetí je vrcholem českých dějin husitství a protestantismus, a to že má být v nějaké sekularizované podobě programem našeho národního směřování. V této perspektivě se katolické baroko jeví jako historický fenomén směřující proti nejvládnějšímu poslání českého národa. Nebyl jsem sám, komu vadila tato katolictví nepřívětivá interpretace českých dějin, již mnozí přede mnou si všimli této skutečnosti a pokoušeli se ji korigovat. Je všeobecně známo, že nejprve se v této situaci probudil zájem o barokní výtvarné umění, pak přišel se zpožděním několika desetiletí zájem o do té doby zcela přehlíženou českou barokní literaturu. Vilém Bitnar, Josef Vašica, Zdeněk Kalista – to byli průkopníci tohoto zájmu. Naše barokní česká literatura je ve srovnání s literaturou velkých národů, Francouzů, Španělů, ale i Němců, poměrně velmi chudičká, ale právě v té chudobě a nechtěně

prostotě je přece jen určitý půvab, který se jinde tak snadno neshledá. A díky tomu stojí za to věnovat této literatuře pozornost a mít ji rád. Avšak já jsem chtěl dělat ještě něco dalšího, co ti moji předchůdci nechali vesměs stranou, a to byla právě česká barokní filosofie. Něco málo o ní bylo napsáno spíše od německých autorů, než od českých, ale mnoho toho opravdu nebylo. A tak jsem na tomto poli tedy vlastně začínal.

“

Zabýval jste se tedy filosofií především optikou regionálních dějin filosofie, kde lze asi zajímavé věci objevit, ale zároveň je to hledisko možná nevděčné, pokud stojí na okraji zájmu. Jak jste vnímal poměr mezi regionálními a obecnými dějinami a myslíte, že takové speciální studium může v posledku obohatit také interpretaci obecných dějin filosofie?

Máte pravdu, není to příliš skvělý námět. Moje cesta byla taková, že mne česká barokní filosofie přitahovala přímo magickým kouzlem, a proto jsem se jí věnoval. To bylo však neobvyklé. Obvykle historici začínají tím, že se věnují hlavnímu proudu novověkého evropského myšlení, a k regionálním námětům dospívají – pokud vůbec – tedy až sekundárně. U mne tomu bylo naopak, hlavní proud novověké filosofie jsem vlastně studoval prostřednictvím jeho odrazu v regionálních jevech. Kvůli „malým“ jsem studoval ty „velké“, takže kvůli Arriagovi jsem se zabýval Descartem, Humem a vším, co s tím souvisí; kvůli Valeriánu Magni západoevropským ontologismem a kvůli Jeronýmu Hirnhaimovi třeba renesanční skepsí. Vždy jsem od lokálních fenoménů tím, že jsem usiloval zařadit je do evropského kontextu, přecházel k těm evropským. Jednou mne recenzent pochválil, že zařazuji české věci s jakousi samozřejmostí do širších evropských souvislostí. Sice to byla pravda, ale nebylo tomu tak, protože jsem ten širší kontext předem ovládal: musel jsem se s ním kvůli svým regionálním námětům vesměs teprve hlouběji seznamovat. To je postup neobvyklý a svým žákům bych ho nedoporučoval. Vznikl za zvláštních podmínek totalitního režimu a odrážel se v něm vliv temného příkrovu, pod kterým jsme tady všichni žili.

Pokud jde o regionální filosofii, málokdo ji chce dělat. Profesor Mikuláš Lobkowicz se jednou nechal slyšet, že prý lituje studenty, jimž

učitelé, kteří vedou jejich dizertační práci, neumožní věnovat se nějakému velkému mysliteli – Tomášovi, Hegelovi nebo Kantovi – a koncentrují jejich pozornost na nějaký sekundární jev. Na tom je jistě mnoho pravdy. Ale i ten regionální zájem má své půvaby. Předně je zde možno dělat objevy, což je při tradičním postupu téměř nemožné. A něco nového neznámého objevit, to je vždycky velice krásné. To je první věc. Za druhé z regionálního hlediska je možno vidět velké jevy z jiného zorného úhlu, než když jde člověk jenom tou, abych tak řekl, hřebenovou stezkou. Díváte se odjinud a po svém a to je také zajímavé a nejednou velmi přínosné.

Mám pochybnosti, že by regionální studium mohlo nějak zásadním způsobem ovlivnit studium velké filosofie, tak tomu myslím není. Pomáhá ale objevovat určité souvislosti, které historikovi hlavního proudu zůstávají většinou skryty. A kromě toho ukazuje také něco, co je i v dějinách lidského myšlení popravdě dramatického, že jsou třeba velké myšlenkové tradice, které téměř jakoby beze stopy zaniknou. Takové jakoby „ponorky“, které zmizí z hladiny, a již se snad nikdy neobjeví. Takže my z obecných dějin známe vždy jen nepatrný výsek toho, co bylo, a ten výsek opravdu nemusí být to nejhodnotnější z toho, co vzniklo. To je takové spíše existenciální poučení, které si člověk stykem s dějinami osvojuje. Moc hezké při regionálním studiu je také, že musíte prameny studovat přímo z knižních exemplářů, které pocházejí z jejich doby a jsou občas umístěny i na původním místě, v původní historické knihovně. Obvykle čteme texty v moderních edicích a často v různých výtazích a příručkách. Něco docela jiného ale je, když autora, který není takto vydán, studujete ze starého foliantu, kde listujete a k četbě potřebujete i znalosti různých starých zkratek, tvaru písmen apod. Má to svůj takový romantický půvab, který mne přitahoval... To ale vlastně již odbočuji od otázky, jak dalece má regionální studium význam pro studium hlavního proudu vývoje evropského myšlení.

“

Téma, které jste si zvolil, ale vyžaduje obrovské úsilí a dlouhý čas mnohaletého studia, kterému běžné akademické podmínky tak zcela nepřejí. Nebyly to paradoxně právě podmínky tehdejšího

režimu a jím vynucená určitá intelektuální „izolace“, které Vás k tomu stimulovaly, a díky tomu mohlo nakonec vzniknout něco, co má tak zakladatelskou a trvalou hodnotu?

Ano, je pravda, že určitou „výhodou“ toho totalitního systému bylo, že knih jsme měli velice málo, a proto těch, které jsme měli, se mnozí z nás zmocnili do hloubky, do které se za jiných okolností zřídka jde. Mně se např. dostala do ruky jedna standardní učebnice tomistické filosofie, která vyšla naposledy v polovině minulého století, latinská *Elementa Philosophiae Aristotelico-Thomisticae* od Josepha Gredta. Na západě to v té době již téměř nikdo nečetl a někteří se učebnici (jak jsem zjistil o mnoho let později) směli. Já jsem ale neměl nic jiného, tak jsem prostě nad touto knihou léta seděl a konfrontoval jsem ji, jak jsem vám už vykládal, s prameny, ze kterých Gredt čerpal. Takové důkladné proniknutí do jedné velké soustavy je důležitější, než povšechná orientace ve všem možném, k níž nás právě naopak vede dnešní doba. Příval informací, stále nové knihy, člověk to nestačí při nejlepší vůli všechno přečíst a i to významnější je nucen často jen prolistovat. Filosofické myšlení v dnešní době po této stránce pak leckdy klouže víc po povrchu. My jsme byli v jiné situaci, ne pouze já, ale my všichni. Například můj mladší souputník, kolega Pavel Kouba, který se v dobách totality po mnohá léta tolik věnoval Nietzschemu. Nietzsche je zajímavý myslitel, ale pochybuji, že by kolega byl býval věnoval takové soustředěné a letité úsilí jednomu autorovi, kdyby býval pracoval v jiných, tj. standardních akademických podmínkách. Jakási omezenost v přísunu informací měla za nutnost soustředit se na určité náměty, ale člověk musel mít zároveň štěstí, aby si připadl na to pravé. Pro mě byl to právě Gredt a výsledek byl, alespoň doufám, pozitivní. Je to důkladně promyšlená, staletou tradicí poučená kniha. Zprostředkovala mi kompletní znalost jednoho z nejpropracovanějších filosofických systémů, které na našem kontinentě vznikly. Později jsem poznal také, rovněž všeobsáhlou, soustavu Kantovu. Ta mě však již nemohla ohromit. Někteří moji souběžci si vybrali takto za východisko Patočku, ale to při vši účtě příliš šťastná volba nebyla. Platí *non multa, sed multum* – ne do šířky, ale jednou věcí proniknout důkladně a z jejích pozic potom získat pohled na všechno ostatní a naopak.

Když jsem začínal se scholastickou filosofií, ať už v podobě nějakého novotomismu, nebo studiem oněch barokních pramenů, tak se tomu u nás snad nikdo jiný nevěnoval. Jenže ani v zahraničí v té době vlastně ne, nebo velmi málo. Nebyl jsem ale zcela „mimo“, dodatečně po čtyřiceti letech jsem mohl zkonstatovat, že v době, kdy se tento zájem probudil u mě, se probouzel u mnoha jiných i za železnou oponou. Takže když se potom opona zvedla, měl jsem možnost konstatovat dvojí: na jedné straně, že jsem žil v jisté iluzi, že dělám něco rozšířeného, co vzbuzuje všeobecný zájem. Tak tomu v hlavním proudu tehdejšího filosofického myšlení nebylo. Na druhé straně jsem však časem postihl, že jsem anticipoval určitý vývoj, jenž je dnes daleko živější, než byl tehdy. V tomto smyslu mi čas přinesl určitou satisfakci.

”

Ještě bych se rád znovu pozastavil u otázky, zda zájem „archeologický“, jak jste to na začátku pojmenoval, může prokázat význam aktuálně filosofický. Petr Vopěnka se v knize *Podivuhodný květ českého baroka* na Vás odvolává a chce ukázat, že původně teologická problematika spojená s myšlenkou aktuálního nekončena na pražské univerzitě hluboko přežívala a nakonec na ni nově navázal Bernard Bolzano. Máte takovou tezi za relevantní a neukazovalo by to přeci jen na možnost zásadnějšího obecnějšího významu takové znovuobjevené lokální tradice regionální univerzity?

Filosofie českého baroka, která byla předmětem mého zájmu, se odehrávala z určité části na půdě univerzity, ale z určité části také mimo ni. Velice důležití myslitelé pracovali na univerzitě, jako již jmenovaný Rodrigo de Arriaga nebo Jan Marcus Marci z Kronlandu, čelný představitel obnovené lékařské fakulty pražské univerzity. Avšak mnozí jiní, například Jan Caramuel z Lobkowicz a Valerián Magni, na univerzitě pedagogicky nepůsobili a neměli s ní mnoho společného. Českou barokní filosofii tedy nelze omezovat na intelektuální vývoj na univerzitě.

Historicky je významný především fakt, že v českých zemích v rozmezí let asi 1650 až 1710, v rozmezí těchto asi šedesáti let, se vyvinula vlastní, na zahraničních podnětech více méně nezávislá filosofická



^ Momentka z natáčení: Rozhovor se Stanislavem Sousedíkem na letním bytě v Levíně. Nad nimi visí vzpomínaná fotografie hory Sedlo.  
Foto: Pavlína Polánková

tradice, živená svými vlastními zdroji. To je něco, co jsme před tím ani potom vlastně nikdy neměli. Ve vývoji české filosofie je toto ojedinělé. Většinou reagujeme v chronologickém sledu pouze na podněty vnější, jíme, smím-li zde užít biblického přirovnání, pouze drobečky, které spadnou ze stolu pánů.

Česká barokní filosofická tradice se bohužel neudržela a v 18. století se začala z různých důvodů rozkládat. Nicméně přetrvávala a dávám vám úplně za pravdu, že určité reflexe této tradice se projevují ještě u Bernarda Bolzana. Po Bolzanovi povědomí o této kontinuitě v českém prostředí zaniká a barokní filosofie se tak propadá „do propadliště dějin“, ve kterém pak odpočívala sto padesát let. Petr Vopěnka se chopil mého upozornění, že je u Arriagy obsažena jakási zajímavá, a od tomismu odlišná teorie aktuálního nekonečna a jako odborný matematik tuto nauku jako první do hloubky prozkoumal. Vyšla tím najevo zajímavá věc, že Arriaga anticipoval teorie aktuálního nekonečna koncipované v 19. století Bolzanem a Cantorem. Vopěnka přitom nadhodil

poutavou myšlenku, že snad Bolzano navázal v tom bodu na Arriagu. Protože Bolzano Arriagu přímo nestudoval, předpokládalo by to, že se znalost Arriagovy nauky udržovala v tradici středoevropské scholastiky po celé 18. století až do Bolzanových dob. Není to vyloučeno, ale zatím ještě nikdo nic takového neprokázal. Souvisí to s širší otázkou, jak dalece je Bolzano závislý nejen na Leibnizovi, ale i přímo na této scholastické tradici (na níž navazoval ostatně ale i Leibniz). Zjistit to, je práce spíše pro historika filosofie než pro matematika. Já se tomu námětu nevěnoval. Nějaké menší příspěvky k tomu však podal badatel zahraniční, Jakob Schmutz. U nás si tento námět „svého historika“ dosud nenašel, ale je to téma tak přitažlivé, že se časem snad najde pracovník, jenž je rozvine.

” Zmínili jste, že jeden podstatný motiv Vašeho historického zájmu byl systematický, a je známo, že vedle historicko-filosofických prací se zabýváte rovněž systematickými otázkami. Jak v této souvislosti nahlížíte na vztah mezi filosofií, teologií a logikou? Mohl byste se pokusit ve zkratce vystihnout Vaši pozici a přínos na poli systematické filosofie?

Jistě ani nemusím zdůrazňovat, že nejsem tvůrcem nějakého filosofického systému. Avšak systematický zájem byl u mě vždy živý a byl motivován, jak bez rozpaků doznávám, mou vírou. Usiloval jsem o to najít sám pro sebe, a třeba i pro jiné, rozumové předpoklady pro své křesťanské přesvědčení. To je samozřejmě velké téma i silný motiv. V tomto bodu jsem se dal cestou křesťansky orientovaného aristotelismu. Časem jsem si při studiu současné filosofie uvědomil, že v současné analytické filosofii existuje filosofické proudění, které scholastice a křesťanskému aristotelismu není bytostně cizí. To mnozí neviděli. Mnozí moji vrstevníci, ač nábožensky podobně zaujatí, se orientovali na určitou symbiózu křesťanského aristotelismu s filosofií německého idealismu a s Kantem. Z toho vzešel tak zvaný transcendentální tomismus, hojně zastoupený v Německu, a ovlivněný Kantem a později M. Heideggerem. Z nejnámějších zahraničních stoupců této orientace sem náležejí jména jako Karl Rahner, Johannes Lotze nebo Emerich Coreth. I mě

lákal tento přístup, ale postupně jsem dospěl k názoru, že vede do slepé uličky. S tímto svým přesvědčením jsem se na domácí půdě ocitl ovšem v izolaci. Na inspiraci křesťansky orientovaného aristotelismu současnou analytickou filosofií pomysleli jen málokterí, protože analytická filosofie byla po dlouhou dobu empiristicky či přímo pozitivisticky zaměřená a vůči náboženství tedy, řekněme, zdrženlivá. Přesto jsem měl dojem, že s jejími zastánci by byla užitečná a plodná výměna názorů. Pokud jde o zastánce idealistické tradice, přesvědčoval jsem se čím dále více, že zde rozhovor nevede k cíli. A tak jsem se orientoval na anglosaskou filosofii. K jejímu poznání mi velice pomohl kurz analytické filosofie, který pro nás v 80. letech uspořádali v rámci bytových seminářů angličtí filosofové. Bylo to pro mě opravdové otevření okna, cítil jsem, že je zde něco společného, ne-li společné výsledky, tedy alespoň metoda, jakou vůbec k nějakým smysluplným výsledkům dospět. A pro tuto myšlenku se mi podařilo získat i několik vysoce nadaných žáků.

Dnes již tento analytický tomismus, nebo raději analytická scholastika, jak se tomu říká, představuje v zahraničí celý proud. Původně jsem ovšem neměl tušení, že obdobně jako já smýšlejí v zahraničí i jiní. Když jsem to zjistil, potěšilo mě to ovšem. Ale v něčem se to, co jsem se pokoušel razit, přece jen od podobně zaměřeného zahraničního bádání lišilo. V zahraničí spojovali metody analytického filosofování s filosofií středověkou, hlavně s Tomášem Akvinským, já jsem zdůrazňoval potřebu navazovat v daleko větším rozsahu na zapomenutou, technicky velmi vyspělou tradici druhé, tj. novověké scholastiky. Toho u představitelů zahraničního analytického tomismu není. Jsem rád, že se té myšlenky u nás ujali někteří mladší pracovníci a s radostí sleduji, jak se – smím-li se tak vyjádřit – činí. I já se trochu stále ještě snažím. V oblasti „systematické“ filosofie jsem napsal jen jednu věc, knížku, která se jmenuje *Identitní teorie predikace*. Ta sice nevyvolala v českém prostředí, kromě okruhu mých žáků, dohromady žádný zájem, spíše rozpaky. Doufám ale, že to není trvalé. Podobného rázu je i knížka, kterou nyní připravuji a která se týká kosmologického důkazu boží existence. Nevím, zda se mi ji podaří dokončit, doufám ale, že ano, protože se ta práce už chýlí ke konci. To jsou tedy mé dva systematické pokusy o přínos. Celkem vzato vidím svůj příspěvek v obnově aristotelisky orientované křesťanské filosofie v našich podmínkách a v akcentu, který při tom

kladu na využití metodologických postupů charakteristických pro analytickou filosofii.

”

Chtěl bych nyní obrátit pozornost na vnitřní vzájemný vztah, podmíněnost nebo napětí mezi Vaším historickým a systematickým zájmem. Mohou být systematické předpoklady určitou překážkou historickému porozumění, nebo naopak vhodnou podmínkou a jistým vodítkem?

To je hermeneutická otázka. Jsem přesvědčen, že interpretovi systematické stanovisko, které zastává, dílem pomáhá a dílem brání porozumět jevům a velkým myslitelům minulosti. Řekl bych však, že převážně pomáhá. Je tu sice nebezpečí, že interpreta může svést ke zkreslování, takže do historického jevu, který studuje, vkládá svůj pohled. Výsledek jeho interpretace tím přestane být objektivní. Ale tohoto nebezpečí se inteligentní a poučený historik dokáže uvarovat. Jeho vlastní přesvědčení mu naproti tomu poskytuje něco, čeho jinak nelze dosáhnout, umožňuje mu totiž postihnout na minulém myšlenkovém útvaru, jímž se zabývá, věci, které vyvolávají jeho upřímný souhlas, a naopak věci, které ho dráždí, protože jeho vlastnímu přesvědčení odporují. Jenže právě toto mu umožňuje vniknout do studovaného fenoménu hlouběji. Historik bez vlastního přesvědčení, badatel názorově indiferentní, umí možná něco dobře popsat, ale ke skutečnému porozumění je třeba jisté empatie (a to i v záporném smyslu), empatie, která interpretovi stále našeptává: *Tua res agitur!* A to je nutná podmínka, aby dovedl živě přiblížit studovaný historický jev nejen sobě, ale i jiným.

Uvedu jako příklad jeden námět, na který jsem už kdysi upozornil: Mistr Jan Hus. Máme historiky, kteří o něm nezaujatě a velmi záslužně pojednali, shromáždili prameny, literaturu a objevili mnoho faktografických podrobností. Václav Novotný je autorem tohoto typu. A přesto trvám na tom, že nejlepší česká kniha o Husovi je stále kniha Jana Sedláka, katolického teologa, profesora brněnského semináře. Sedlák vydal svou knihu o Husovi roku 1915. Podložil svůj výklad sdostatek prameny (částečně jím samým objevenými), ale z díla je patrný, přes Sedlákovu objektivitu, v první řadě jeho polemický záměr. Díky jeho



konfesnímu zaujetí byla autorovi teologická problematika Husovy doby čímsi stále svou podstatou živým, což mu umožnilo vniknout do podstaty Husova zápasu hlouběji, než se to mohlo podařit historikům jen nezaujatě popisujícím. Těm splynula myšlenková problematika v konfuční masu z dnešního hlediska nezajímavých a konec konců po pravdě řečeno dosti nudných polemik. Právě teolog, který k materiálu přistoupil s přesvědčením o jeho závažnosti, dokázal do něho vniknout a předvést jej s plasticitou, které faktografický historik nebyl s to dosáhnout. Sedlákův pohled na Husa lze sice odmítnout, ale nelze mu vytknout deformaci skutečností, ani upřít, že nakreslil živý obraz osobnosti a její doby.

Myslím tedy, že zaujetí nějakými idejemi se studovaným jevem souvisejícími je pro historika filosofie v podstatě výhodou. Ale je zde řada problémů, které nyní nemůžeme řešit, zejména např. kdy jsou ideje, s nimiž historik přistupuje k interpretaci se studovaným jevem „spřízněny“, a kdy ne. Kdy jejich soubor tvoří užitečné „předporozumění“ interpretovanému jevu a kdy mu naopak k pochopení brání.

”

Poté, co jsme přehlédlí motivace a přínos Vaší odborné práce, se můžeme přenést k tématu filosofie a univerzity jako prostoru Vašeho působení a životní zkušenosti. Nejprve tedy, jaká byla cesta Vašeho vzdělání v temných 50. letech? Jaké jste tehdy měl motivace a překážky?

Po maturitě jsem se hlásil ke studiu na univerzitě svého rodného města, ale byl jsem odmítnut, a to dvakrát. Odmítnutí bylo zdůvodněno „nepostačujícími ideovými předpoklady“. Chtěl jsem studovat klasickou filologii, ale můj dvojnásobný neúspěch mě přesvědčil, že za stávající situace nemám šanci. Jediná možnost vysokoškolského studia, která mně tehdy zbyla, bylo studium na Katolické teologické fakultě. Strávil jsem na ní tři roky, celkem tedy šest semestrů. Nejprve jsem studoval v Praze, poslední rok pak v Litoměřicích, kam byla instituce roku 1953 donucena přesídlit.

Měl jsem to štěstí, že jsem měl na fakultě několik skvělých učitelů. Když jsem v roce 1951 nastoupil, stál ještě v čele fakulty profesor Vojtěch Šanda, jeden z našich nejvýznačnějších orientalistů. Méně je

známo, že je také autorem vynikající latinsky napsané učebnice dogmatické teologie (pro níž byl ostatně habilitován). Také výuka dalších oborů byla celkem na úrovni. Navštěvoval jsem brilantní přednášky historika umění, prof. Josefa Cibulky. Bakalářský kurz filosofie, který musí prodělat každý teolog, tzv. *parvum philosophicum*, solidně a s nesmlouvavou přísností vedl profesor František Panuška, tehdy ovšem teprve odborný asistent. Nadaný člověk, jenž však vlivem nepříznivé doby neměl možnost dary, jichž se mu dostalo, svobodně rozvinout! Využil jsem příležitosti a dosti slušně jsem si osvojil odbornou, filosofickou a teologickou latinu. Měl jsem dobrý základ z Akademického gymnázia a to, čím jsem si jej doplnil na teologické fakultě, mi později umožnilo studovat bez nesnází barokní filosofickou literaturu, jak jsme o tom již hovořili. K tomu je ovšem třeba nejen umět latinu, ale je třeba znát také techniku tehdejšího vědeckého diskurzu. Ale i k tomu mně na teologické fakultě poskytli základy. Jsem svým tehdejším učitelům za vše, čemu mě naučili, upřímně vděčen.

Nepřišel jsem na teologickou fakultu s úmyslem stát se knězem. Během studia mi ovšem tato myšlenka přišla, a vážně jsem se jí zabýval. Nakonec jsem ale cítil, že moje cesta to přeci jenom není. Tehdy ale studium teologie nebylo možné bez přijetí kněžského svěcení, laické studium teologie režim nepovoloval. Tak jsem po třech letech nerad, dokonce velmi nerad, musel teologickou fakultu opustit. Měl jsem ale veliké štěstí. Tehdy byla právě založena Vysoká škola ekonomická a trpěla zpočátku kritickým nedostatkem posluchačů. Byli proto ochotni přijmout kdekoho a přijali tedy i bývalého teologa. Stalin prý také začínal studiem v kněžském semináři. Strávil jsem tam čtyři semestry, do roku 1956, kdy jsem byl za tzv. „maďarských událostí“ zase vyloučen. Nelituji těch dvou let, leccos jsem tam pochytíl. Měl jsem velmi dobrého učitele matematiky, doktora Horského, u kterého jsem poslouchal teorii reálných čísel. Proč to budoucí ekonomy učili, není mi dodnes příliš jasné, ale pro mne to bylo velmi poučné. Některé věci mi v paměti uvízly dodnes. Ale využil jsem také příležitosti a důkladně jsem se seznámil alespoň se školním marxismem-leninismem. Ovšem s některými přesahy. Přečetli jsme během čtyřsemestrového kursu první díl *Kapitálu* a některé další texty „klasiků“. Trochu se v těch věcech také až dodnes orientuji. Kdyby tomu

tak nebylo, kdybych nebyl nucen studovat tak důkladně *Kapitál*, nebyl bych např. asi s to napsat pár odstavců o Tomášově teorii úroku, které jsem zveřejnil v rámci svého příspěvku k dějinám politických teorií. Ovšem jak jsem již řekl, byl jsem v roce 1956 za maďarských událostí vyloučen. To už jsem ale stejně cítil, že nic jiného než filosofii dělat nechci, nemohu a nebudu.

”

Mohl byste okolnosti toho vyloučení více přiblížit? A jaké mělo důsledky pro Vaši další práci a možnost dalšího studia?

Ještě v zimním semestru se na počátku roku 1956 v Sovětském svazu konal XX. sjezd Všesvazové komunistické strany. Je známé, že Chruščov na něm „odhalil“ Stalinovy zločiny a znemožnil tím dosavadní tzv. „kult osobnosti“. Stalinský kult byl do té doby něco tak nezpochybnitelného, že když se to stalo, vyvolalo to u mnoha „věřících“ komunistů psychický otřes. Ten otřes se záhy přenesl na půdu tehdejších vysokých škol, jejichž personál, učitelé i studenti, bývali odjakživa k takovým podnětům velice vnímaví. Studenti se začali scházet v rámci tehdejších mládežnických organizací a na těchto schůzích se začalo svobodněji mluvit. Naši učitelé byli samozřejmě opatrnější než my, ale přeci jenom se najednou vyjevilo, že ani jejich fronta není tak jednolitá, jak se mi do té doby zdálo. Studentské nepokoje vyvrcholily studentským majálem 1956. Byl jsem přesvědčen, že jako věřící jsem povinen se dění účastnit, nešetřit se, a naopak se stavět do popředí. Samozřejmě si mně povšimli, a jelikož měli v mých kádrových dokumentech, že jsem bývalý teolog, byl jsem snad vůbec první, kdo byl tehdy ze studia na vysoké škole vyloučen. Na podzim jsem potom musel nastoupit na vojnu.

Na vojně mi ale už bylo zcela jasné, že ať se děje co se děje, je mým povoláním prostě filosofie. Když se tak ohlídím, je to zvláštní věc, podmíněná asi jednostranností, a tedy chudobou mých vloh. Zkoušel jsem později občas z nouze dělat i jiné věci, přizpůsobit se okolnostem. Ale nic mi nešlo a nic nepřinášelo uspokojení. Tak jsem se stále a stále vracel k tomu tehdy, v dobách totalitního režimu, pro mne nejméně perspektivnímu, k filosofii. Měl jsem o mnoho let později určitý počet



^ Letní byt Stanislava Sousedíka v Levíně, bývalá fara.  
Foto: Tomáš Hermann

vynikajících žáků. Většinou se stali odbornými filosofy, ale jsem přesvědčen, že téměř všichni by byli schopni vykonávat s úspěchem i nějaké jiné, běžnější zaměstnání. Se mnou tomu bylo jinak. Kdybych po maturitě býval místo na filosofickou fakultu šel rozumně na techniku, tak, kdož ví, třeba ne hned, ale za rok za dva by mě na ni asi přes všechny kádrové nedostatky přece jen přijali. Ale já jsem věděl, že než být technikem budu raději vykonávat jakékoli, třeba zcela podřadné povolání, jen ponechá-li mi něco volného času pro mé studium. Taková byla moje cesta! Nemohu, bohužel, nikomu sloužit za příklad houževnatosti, píle apod. Ne že bych snad pilný a houževnatý vůbec nebyl! Můj život se však utvářel nikoli vlivem mé mravní síly, nýbrž byl spíše důsledkem jejího nedostatku, jelikož jsem neměl sil jít jinou cestou, než byla ta, na kterou mě dostrkaly moje omezené vlohy.

Mé vyloučení mělo své důsledky, a po vojně mi nezbývalo než pracovat jako stavební dělník. Tím jsem pak zůstal po čtyři dlouhé roky. Po návratu z vojny mi bylo 25 let. Do té doby jsem vlastně na univerzitě

nestudoval, protože teologická fakulta byla tehdy již mimo její svazek a Vysoká škola ekonomická byla také samostatná instituce mimo rámec univerzity. Na Univerzitu Karlovu jsem se dostal jako dálkový student až v roce 1964 a takto jsem vystudoval filosofii a jako druhý obor němčinu. Po čtyřech letech, která jsem strávil na stavbě, jsem totiž získal místo lektora němčiny v Osvětové besedě v rámci tehdy rozšířených lidových jazykových kurzů. Učil jsem tam různé jazyky, ale především němčinu. Přestože jsem ji během let na stavbě skoro zapomněl, jako lektor jsem se na ni soustředil a osvojil si tím gramatiku a vše ostatní. Díky tomu jsem zvládl přijímací zkoušky i na germanistiku. Studium oborů filosofie – němčina jsem ukončil v roce 1968. Hned v roce 1968 jsem pak dostal místo ve Filosofickém ústavu ČSAV jako aspirant, jak se tehdy říkalo (dnes je to doktorand). Tím jsem se stal ve svých 37 letech „profesionálním filosofem“. Aspirantské místo jsem dostal proto, že už jako student jsem publikoval nějaké drobné věci o české barokní filosofii a jí se také týkala má diplomová práce. Téma české středověké filosofie bylo totiž tehdy ve Filosofickém ústavu svým způsobem populárním deziderátem. Působili tam doktor Robert Kalivoda a doktor Josef Zumr a já jsem pro ně byl pro tohle málo známé téma celkem přijatelnou akvizicí. Byl jsem tedy přijat a od té doby se stalo skutečností, co mi můj nebožtík otec vždy varovně předstíral jako věc prakticky neuskutečnitelnou, že se mi totiž filosofie stala zdrojem obživy.

”

Dnes už si jen málo kdo dokáže představit, co na přelomu 50. a 60. let znamenalo dělnické zaměstnání, které jste zmínil jen okrajem. Jak vypadala práce stavebního dělníka a bylo vůbec možné se přitom věnovat intelektuálním činnostem, filosofii?

Práci stavebního dělníka jsem přijal z toho důvodu, že pro mne, když jsem se vrátil roku 1958 z vojny, jiného zaměstnání vůbec nebylo. V Praze se tehdy stavěla sídliště a práce na těchto sídlištích byla fyzicky dost náročná. Již jen to počasí! Slunečních dnů je během roku u nás vlastně jen dosti málo, a jinak bývala naše sídliště během stavby od těžkých povozů rozbahněná, studený vítr profukoval nedostavěnými paneláky

a v tomto pracujete, zablácený, zamazaný, nešikovný... To moc lákavé není, ale hezké přece jen bylo, když jsem se po práci osprchoval a šel svobodně a bez bázně domů, kde jsem, třebaže mi po práci sil zbývalo jen málo, přece jen každý den mohl dvě až tři hodiny dělat, k čemu mě srdce táhlo. Tehdy se ovšem pracovalo i v sobotu dopoledne, vedení často potřebovalo dohánět plán a požadovalo, abychom zůstali v práci třeba i v sobotu odpoledne. Byly za to sice příplatky. Vůbec, jednou z předností práce na stavbě tehdy byly slušné výdělnky. Můj příjem se každý měsíc měnil, ale celkem se obvykle blížil metě 2000 Kčs. To dnes odpovídá výdělku něco přes dvacet tisíc korun. Tehdy to pro mne bylo hodně, byl jsem tím po materiální stránce zajištěn a mohl jsem dokonce občas pomoci rodičům nebo pozvat svou budoucí ženu, s níž jsem se tehdy seznámil, na večeři. Ale jinak to byla práce obtížná.

Na stavbě pracovala spousta inteligence nejrůznějšího ražení – bývalých politiků, poslanců, nejrůznějších lidí, kteří se z nějakého důvodu, mnohdy z neopatrnosti, dostali s režimem do křížku. Mnohdy to byli jen bývalí podnikatelé, zejména drobní živnostníci, kterým sebrali živnost, a protože se nějak zpěchovali, poslali je na stavbu, aby zmoudřeli. Samozřejmě také sedláci, hlavně synové bývalých „kulaků“. Byli to vesměs mladší lidé, protože těžkou prací tohoto typu starší člověk vykonávat nemůže. Těžkou fyzickou prací vykonávali muži mezi 25 a 40 lety. To byli, abych tak řekl, „králové stavby“, ti mladší a starší k nim nepatřili. Mezi těmi mladšími dělníky jsem si našel i kamarády a společnost. V poledních přestávkách jsem jim často vykládal o filosofii a ještě dnes, když je potkám, připomínají mi, o jakých pro ně zcela neobvyklých námětech jsme si tehdy spolu povídali.

Již na vojně jsem si přivykl dělat také věci, kterých jsem se do té doby přímo štítil, například uklidit záchody. Na stavbě jsem se pak naučil vytrvale fyzicky pracovat. Ztratil jsem před těžkou fyzickou prací strach. To mi zajišťovalo určitou míru nezávislosti na tehdejšímu režimu. Pocit (mnohdy oprávněný), že fyzickou prací nezvládnou, nutil totiž někdy duševní pracovníky k pochybným politickým kompromisům. Pokud jde o filosofii, vracíval jsem se domů, jak jsem již řekl, notně unavený, ale sprcha a šálek černé kávy mi vracely celkem spolehlivě trochu síly. Uvařil jsem si něco malého k večeři (večeře jsem si dělal sám), a dal jsem se do té své opravdové práce.

”

To je velice zvláštní a jen těžko se lze dnes do takové situace a perspektivy vcítit, vůbec si ji představit. Jak jste vůbec Vy tehdy vnímal svou perspektivu? Bral jste daný stav jako něco trvalého, nebo přechodného? Odkud jste čerpal motivaci k takovému studiu a v čem jste spatřoval jeho smysl?

Byl jsem přesvědčen, a to jsem, myslím, nebyl sám, že režim, ve kterém žijeme, je něco, co během mého života nepomine. S tzv. „prasknutím“ (jak se počátkem 50. let říkalo očekávanému pádu režimu) jsem časem přestal počítat. Nezbyvalo než se zařadit v dané skutečnosti po svém. To „zařadit se po svém“ znamenalo nechat komunisty, ať si dělají, co chtějí, a vytvořit si na nich nezávislý, soukromý, ale i společenský život. Říkám společenský, protože takových, jako jsem byl já, nás bylo více a byli jsme pro sebe vzájemně zajímaví. Nebyli jsme zase tak chudí! Četli a šířili jsme mezi sebou jinou než oficiální literaturu, přišli ke cti staré floriánské texty ze staré Říše (půjčoval mi je tehdy ještě žijící Antonín Stríž), četl se Léon Bloy aj. Opájeli jsme se i výtvarným uměním přítomným snad v každém pražském kostele, v bohoslužebném shromáždění jsme přes všechna omezení stále ještě tu a tam mohli slyšet jinou hudbu, než jakou představovaly masové písně a mládežnické pochody. Že to bylo, co nám bylo dispozici, co do rozsahu hodně skromné, je pravda, že by však náš život byl odtržen od skutečnosti, to bych neřekl. Vytvářeli jsme si prostě jinou skutečnost, ale ta byla reálná, nikoli iluzivní! Pokud jde o filosofii, měl by někdo sestavit seznam české překladové literatury, která nám byla (s obtížemi) tehdy dostupná! Dnešní mladou generaci by možná až ohromilo, jak toho bylo málo. Vždyť např. i Descartovy *Meditace o první filosofii* jsem mohl poznat jen díky tomu, že jsem byl latinář. Ti, co jimi nebyli, pro ty to bylo dílo nedostupné. A to neplatí snad jen o Descartovi, podobně tomu bylo i s jinými autory! Později nějaké filosofické texty vycházely v takovém malém formátu v nakladatelství Svoboda. Ale byly to většinou pouhé výběry, přičemž se výběr musel řídit z vnějšku uloženými omezeními.

Z myšlenky, že si musíme vytvořit nějakou oblast, ve které bychom byli svobodní, pramenilo i to, že jsem už v 60. letech – asi od roku 1963, když jsem se oženil – začal kolem sebe soustavněji shromažďovat



^ Stanislav Sousedík na letním bytě v Levíně.

Foto: Tomáš Hermann

lidi, kteří by se zajímali a věnovali filosofii. Překládali jsme, opisovali na mechanických psacích strojích knížky, vyměňovali jsme si poznatky. Rozmnožovací pomůcky jako xerox, tehdy ještě neexistovaly a když se později objevily, byly přísně střeženy a většinou jsme se k nim nedostali. Přitom jsme měli představu, že co se naučíme, budeme moci jednou, v jakési „eschatologické“ budoucnosti, my, nebo někdo po nás, použít. Ale ta vágní budoucnost nás až tak příliš nemotivovala. Přidat se na druhou stranu, na stranu režimu, jsme mezi sebou považovali za příznak mravní a kulturní inferiority. A tak jsme si pozvolna vytvářeli společenství uskutečňující *mutatis mutandis* tak trochu ideály Petra Chelčického: politického života jsme se ze zásadních důvodů neúčastnili, protože politika je za daných okolností říší zla, žili jsme po svém ve sféře, kterou jsme si sami pro sebe vytvářeli. A obohacovat tuto sféru

o filosofický rozměr, v tom jsem viděl tehdy svou perspektivu. Tak tomu bylo v 50. a ještě i v 60. letech.

Později se poměry zlepšily. Dnes se hodně mluví o období normalizace v 70. letech jako o velké krutovládě. Jak pro koho. S 50. lety se 70. a 80. léta nedají srovnávat. V 50. letech jsme stáli tváří v tvář fanatikům, kteří považovali za svůj svatý úkol nás ničit. V 70. letech se mentalita sloupů moci změnila, fanatismus byl vystřídán oportunistem. Ale věřte, být vydán na milost a nemilost oportunistovi je podstatně snesitelnější, než jedná-li se o fanatika. Tu a tam se počaly objevovat knížky rozmnožené nikoli již na psacím stroji, nýbrž pomocí tzv. „cyklostylu“ a všelijakých jiných takových pomůcek. Představovali jsme si se ženou, že si nějaký podobný aparát obstaráme a budeme po zaměstnání překládat, učit, rozmnožovat knížky. V tom jsem tehdy viděl svoje poslání, taková byla v té době moje perspektiva. Později byly naše možnosti obohaceny ještě o filosofické kontakty se zahraničím. Já je však nepovažoval za příznaky konce režimu. Jeho – ovšemže s nadšením přivítaným – kolapsem v roce 1989 jsem byl osobně spíše zaskočen.

”

Změnou režimu bychom ale nyní příliš přeskočili. Co líčíte, připomíná u Vás již v 60. letech to, co jiní až později zakoušeli slovy Václava Bendy jako „paralelní polis“. Velkou změnu musel znamenat již obrodný proces 60. let, možnost studia, být dálkového, a příchod do Filosofického ústavu ČSAV. Neumím si představit, jak jste tam po letech takové geneze vlastně mohl vnímat svou pozici. Vy, zjevný nemarkxista, který neměl o komunistech valné iluze, v ústavu, jenž měl v popisu práce marxistickou filosofii produkovat nebo kultivovat...

Pokud jde o rok 1968, budu zcela upřímný. Když jsem viděl, že někteří komunisté, ti, o kterých se později říkalo „reformní“, jdou směrem, který mně byl velmi sympatický, tak mne to trochu zaskočilo. S úžasným zájmem jsem čítal *Literární noviny*, ale rušilo mě, že věci, které jsem tam četl, dělají koneckonců komunisté. To pro mne nebylo lehké strávit. Z počátku mě občas napadlo, že reformní komunisté dělají věci, na které nemají mravní nárok, že berou do své režie věci, na něž jsme

oprávněni poukazovat spíše my, co jsme nesli tíží 50. let. V té době nás oni buď potlačovali, anebo k tomu, čemu jsme byli vystaveni, byli lhostejní. A jen díky tomu dospěli výše, než jsme ve skutečnosti byli my. Měl jsem naivní představu, že dějiny jsou nějak spravedlivé, že ten, kdo stál na správné straně, se vždy dočká, i když třeba jen posmrtné satisfakce. Tomu se ale již dávno usmívám. Ve skutečnosti kdo v dějinách prohraje, tak prohrál, a bude v dějinách zapomenut. Dějinná spravedlnost, v níž jsem tehdy věřil, ve skutečnosti žádná neexistuje. Spravedlnost ovšem jednou přijde, ale teprve až dějiny skončí. Věřím, že spravedlnost je skutečnost, ale nikoli dějinná, nýbrž eschatologická.

Když jsem v roce 1968 přišel jako aspirant do Filosofického ústavu ČSAV, tak první pocity, které jsem tu měl, bych srovnal s pocity vyzvědače, jenž pronikne do centra nepřátelské centrály. Ale brzy jsem tyto své v izolaci vzniklé představy modifikoval. Naučil jsem se rozlišovat. Ne všem bylo ovšem jasné, že se tomu teprve učím, málokdo uměl vystoupit ze svého vlastního světa a pochopit ten můj. Přijali mě mezi sebe přátelsky, a překvapovalo je, že to tak hned nedovedu přijmout. Ve Filosofickém ústavu tehdy vykrystalizovala myšlenka, že je třeba rozšířit škálu myšlenkových směrů, které se na ústavu pěstují, o směry nemarkxistické. Na papíře to asi nikde oficiálně uvedeno nebylo, ale fakticky tam taková tendence a zájem o nějaké další směry byly. Rozhodli se proto přijmout dva křesťansky orientované pracovníky. Jedním byl nyní profesor Ladislav Hejránek, tedy evangelík. A jako reprezentanta zájmu o katolicky orientovanou filosofii přijali mě. Byla to zásluha Josefa Zumra, ale do jisté míry také mého školitele Roberta Kalivody. Stáli za tím ovšem jistě i jiní.

Již jsem na jiném místě psal o tom, že to hlavní, co mi pomohlo vidět tu pro mne dosud jednolitou, nepřátelskou masu komunistů trochu diferencovaněji, byl nejprve román *Zert* od Milana Kundery, se svým hlubokým vhledem do psychologie českých komunistů. Vedle tohoto románu na mne začaly působit právě osobní kontakty. Nebyly pro mne snadné a neuvaroval jsem se vždy konfliktů. K těm došlo především mezi mnou a mým školitelem Robert Kalivodou. Svým způsobem jsme na tom byli oba stejně, on i já jsme se pohybovali do doby našeho setkání v prostředí svým způsobem exkluzivním. Kalivoda byl sice pro přijetí věřícího katolíka do Filosofického ústavu, ale představoval si

podle svých ideologických schémat, že to bude nějaký stoupenec marxismu blízké teologie osvobození či něco přibližně na ten způsob. Kolega Hejdánek splňoval ovšem do jisté míry taková očekávání (svědčí o tom jeho *Dopisy příteli*), já však nikoli. A tím právě vznikla některá ne moc příjemná napětí a spory. Ale o tom jsem již mluvil i psal při jiných příležitostech. Rád bych zde pouze připomenul, že později, když jsme oba, Kalivoda i já, byli z ústavu odstraněni, jsme se nakonec poněkud sblížili a nakonec jsme se rozešli, když ne vysloveně srdečně, tedy jistě v dobrém. Vylíčil jsem vše ve zkratce v nekrologu napsaném po předčasné smrti staršího kolegy Roberta.

“

V následné době normalizace jste byl vybaven pestrou životní zkušeností a měl jste již jako zralý badatel dobrou odbornou autoritu. Už jste se toho dotkl, ale mohl byste souvisleji přiblížit tu dobu a její atmosféru? Jak jste se účastnil tehdejšího intelektuálního života, jaké vazby byly určující pro možnosti bádát a nakonec i publikovat například na zjevně nemarxistická témata?

Bylo tomu tak, že v době normalizace byla vůdčí a politická vrstva ve svém komunistickém přesvědčení vnitřně nalomena. Skutečně přesvědčených komunistů typu Vasilu Biľaka bylo tehdy již jen velmi málo. Většinou se normalizátoři snažili přežít a (bylo-li to pro ně bez rizika možné) nechat žít i jiné. Tím se samozřejmě otevíraly určité možnosti. Já jsem pracoval v době normalizace v Pedagogickém ústavu ČSAV. Měl jsem zde ovšem strop: neumožnili mi získat titul kandidáta věd, a tudíž ani postavení vědeckého pracovníka. Pracoval jsem zde až do převratu jen jako tzv. odborný pracovník. Nicméně mne tam nechali žít a pracovat, a to mi vlastně s ohledem na okolnosti stačilo. Tatam byla fanatická nenávisť, jíž se vyznačovali vůči „třídním nepřítelům“ komunisté 50. let, tu a tam člověk dokonce pocítil, že se mezi komunistickými mocipány občas najde někdo, kdo proti němu není nepřátelsky zaujat, a že se mezi nimi najdou, ač sporadicky, lidé ochotní dokonce pomoci. Takhle také došlo k tomu, že jsem měl od 70. let příležitost občas něco zveřejnit. Okruh slušných lidí se vytvořil v Uherském Brodě, při trochu

stranou ležící organizaci, regionálním Muzeu Jana Amose Komenského. Jako *spiritus agens* zde působil Pavel Floss, nynější profesor v Olomouci, který tam seznával různé osobnosti, také ty, kteří jinde na veřejnosti vystupovat nemohli. Konaly se tam konference a byla možnost pak publikovat příspěvky v jejich časopise. Ředitel toho muzea, přesvědčený komunista, byl prostý muž, ale v poznání a kultuře viděl přece jen hodnotu, a tak tyto věci toleroval a svou politickou autoritou dokonce kryl. Uherskobrodský časopis byl tehdy mou jedinou publikační příležitostí. Ve *Filosofickém časopisu* jsem samozřejmě publikovat nemohl. Můj vedoucí v Pedagogickém ústavu ode mne žádal, abych mu věci určené k publikování vždy předem předkládal ke schválení. Přes tato omezení se tedy určité možnosti pro filosofickou práci přece jen objevily. Přímou v Pedagogickém ústavu jsme vytvořili kroužek, který jsme nazvali Kroužek pro odbornou latinskou terminologii, ale ve skutečnosti jsme tam četli filosofické texty. Dokonce tam nepozorovaně občas docházeli i takoví renomovaní disidenti, jako byl Julius Tomin. Takže některé dříve nemyslitelné věci se tehdy přece jen daly dělat. Právě Pedagogický ústav byl příkladem normalizačního ústavu, jehož představení vytvářeli pro lidi, jako jsem byl já, poměrně snesitelné poměry. Žádali za to od nás pouze, abychom je „neshazovali“. Bohužel – a dnes, kdy se můj život již naklání ke konci, si to někdy vyčítám – právě to jediné, co chtěli, jsem jim příliš neposkytoval. Ale žít v nějaké pokojné symbióze s panující mocí se mi přičilo. V druhé polovině 80. let jsem cítil, že si ode mne někteří její představitelé již nechávají, ač neradi, i leccos líbit, a choval jsem se, zvláště k některým jednotlivcům, podle toho. Myslím, že bych tak dnes nejednal. Ale minulost nelze již změnit.

“

Pokud se znovu obrátím k tématu univerzity, existovaly v té době osobní nebo odborné kontakty mezi filozofy působícími i tehdy na Filozofické fakultě UK a Vámi, kteří jste nemohli ve svém oboru oficiálně působit? Mohly takové kontakty také eventuálně podpořit Vaši činnost například v publikační rovině?

Kontakty mezi filozofy z Filozofické fakulty UK (FF UK) v Praze a těmi, co oficiálně nesměli působit, existovaly například právě na symposiích

v Uherském Brodě, kde jsem se setkal třeba s paní profesorkou Jiřinou Popelovou nebo s profesorkou Jaroslavou Peškovou. Milan Sobotka a manželé Peškovi navštěvovali bytové semináře profesora Jana Patočky. Tito lidé byli v určitých pozicích, na nichž, chtěli-li si je udržet, museli být opatrní. Po Patočkově smrti, zvláště když byly již navázány kontakty se zahraničím, byli již opatrnější. Bylo by bývalo asi skutečně škoda, kdyby museli z fakulty odejít. Zajistili, že jsme po převratu v roce 1989 nezačínali na fakultě úplně na „zeleném trávníku“.

Takže určité kontakty s tímto okruhem lidí tady byly, ale pro mou odbornou nebo publikační činnost to žádnou roli nehrálo. Moje první samostatná publikace *Valerián Magni* vyšla roku 1983 v nakladatelství Vyšehrad. Jestli dovolíte, tak zde řeknu něco ke cti tehdejšího šéfredaktora Vyšehradu, jímž byl Josef Daněk. V roce 1948 se jako student medicíny zúčastnil únorové manifestace proti Gottwaldovi, policie tehdy studenty jak známo brutálně rozehnala a on byl vyloučen ze studia. Později vstoupil do lidové strany a tam postupně rostl, až se stal šéfredaktorem Vyšehradu. Má na vydání mé první knihy velkou zásluhu, protože když se přesvědčil, že by si zaslouhovala vydání, vynaložil velké úsilí, aby se vše zdařilo. To by tehdy každý neudělal, protože převážná většina členů strany KSČ, kteří byli žádáni, aby napsali doporučující stranický posudek, to odmítla. Já jsem se pokoušel získat recenzenta i sám na FF UK, ale vstříc mi nikdo nevyšel. Nakonec posudek vypracoval doktor Jiří Dvorský, bývalý učitel Vysoké školy stranické, historik umění a v době, o níž mluvím, ředitel Ústavu dějin umění. Toho Josef Daněk přemluvil a oba pak na sebe vzali riziko, které nikdo jiný podstoupit nechtěl. Kniha skutečně vyšla, a ku podivu: nic se nestalo. Moji druhou knížku o *Janu Dunsu Scotovi*, která vyšla také ještě za totality, ale již jen pár měsíců před převratem, recenzoval Milan Sobotka. Ale tehdy už byla situace jiná a o hodně méně ožehavá. Každopádně bylo potřeba vždy najít nějakého garanta a ten musel riskovat, pokud kniha byla z hlediska vládnoucí ideologie zjevně problematická, jako tomu v mém případě bylo ovšem vždy.

“

Zmínil jste Jana Patočku a nedávno vyšel v rámci jeho sebraných spisů svazek komeniologické korespondence, který zahrnuje také jeho rozsáhlou korespondenci s Vámi. Tato a ovšem mnohá další

korespondence, také mezi jinými osobnostmi z té doby, překvapuje rozsahem, jakým se věnuje intelektuální a odborné problematice. Vypadá to skoro jako by v této době nesvobody také Vaše korespondence do určité míry suplovala svobodnou výměnu názorů formulovaných ve veřejném prostoru.

Ano, to jste vystihl zcela přesně. Korespondence ve vědě hrála za starých dob daleko větší úlohu než dnes. V 17. století, kterým jsem se zabýval, ještě nebyly, nebo teprve se začínaly objevovat, odborné časopisy, a proto při šíření a vzájemném sdělování idejí hrála korespondence úlohu dnes jen obtížně představitelnou. Psala se v ní celá pojednání, která by často bylo možno vydat jako separátní knižní publikace. Také se často stávalo, že z toho důvodu autoři do svého publikovaného díla svou korespondenci formou exkurzů zařazovali. Typické je to u nás pro Jana Caramuela z Lobkowicz, který svou napsanou i přijatou korespondenci často zařazoval do svých soustavných, knižně vydaných děl. Tímto způsobem zveřejnil mimochodem i něco ze své korespondence s Markem Marci z Kronlandu. Bylo to jistě řešení z nouze, ale na druhé straně to vědecké knižní publikace často překvapivě osvěžovalo. S filosofickými a odbornými časopisy význam korespondence obecně poklesal, proto je snad asi od 19. století převážně spíše osobní a méně naučná. Badatelé se vzájemně informují, na čem pracují, ale nějaké soustavné výklady nedělají, ty se zveřejňují jinde.

Ale právě v době totality byl pro nás kritický nedostatek publikačních příležitostí. Korespondenční výměna proto nabyla zase většího významu. Doktor Vladimír Urbánek, nynější vedoucí komeniologického oddělení ve Filosofickém ústavu, upozornil výstižně na to, že obecně odborná korespondence z doby 60. až 80. let je pravděpodobně poslední fází toho, čemu se říká „epistolografie“. Epistolografie, psaní dopisů, byla považována ve starších dobách dokonce za zvláštní obor umělecké literární činnosti (a nejednalo se při tom o dopisy jen fiktivní, nýbrž skutečné!). Epistolografie tohoto typu za našich časů tedy pravděpodobně na nějakou dobu končí, a to z toho důvodu, že ji dneska s ohledem na jiné, rychlejší možnosti komunikace nepotřebujeme. Bohužel má dnešní převážně internetová korespondence jen efemérní povahu: zde většinou neplatí, že *littera scripta manet*. Vždyť člověk přímo cítí,

jak jsou ty znaky na obrazovce i se svými „nosiči“ pomíjivé! Takže se již korespondenci nevěnuje valná péče. Ze starověké užitkové korespondence se dochovaly na papýrech dochovaných v suchém egyptském písku alespoň zlomky, z té naší, internetové, nezbude patrně vůbec nic.

”

K české filosofii 80. let neodmyslitelně patří působení zahraničních poboček Nadace Jana Husa a jimi organizované přednášky západoevropských profesorů v neoficiálních bytových seminářích. V poslední době se o toto téma, myslím právem, vzbudila pozornost mezi nejmladší generací studentů a vyšla o tom díky nim zajímavá publikace. I tato aktivita významně suplovala svobodný akademický prostor a Vy jste se na ní rovněž podílel. Mohl byste tuto zkušenost ze své perspektivy připomenout? Souhlasil byste, že se jednalo do značné míry o průlom v české filosofii a zkušenost, kterou dosud nikdy neměla?

Pan profesor Patočka, se kterým jsem se jako aspirant seznámil ve Filosofickém ústavu, mne pozval na svůj seminář na filosofickou fakultu. Když ten seminář z vyššího rozhodnutí vzal za své, byl profesor Patočka počátkem normalizace penzionován. Vyhledal jsem ho a dohodli jsme se na společné četbě druhé knihy Aristotelovy *Fysiky*. Když ta četba skončila, pozval mě prof. Patočka do kroužku, který se v jeho bytě scházel. Jednalo se o známý kroužek „posledních Patočkových žáků“. Když náš učitel v roce 1977 zemřel, bylo nám jasné, že ten kroužek musí nějakým způsobem pokračovat. A tak jsme se scházeli, ovšem bez svého učitele, i nadále.

Kolega Julius Tomin, jeden z nás, měl poté skvělý nápad. Napsal otevřený dopis západoevropským univerzitám, kde vylíčil naši situaci a žádal je o spolupráci. Samozřejmě na převážné většině západoevropských univerzit nad tím dopisem zřejmě jen zakroutili hlavami a nechali jej bez odezvy. Jen v Anglii se vyskytl muž, jenž pochopil a správně odhadl situaci. Byl jím sir Anthony Kenny, profesor filosofie v Oxfordu. Ten přijel do Prahy, navštívil Tomina a zúčastnil se jeho bytového semináře. Do jeho průběhu však zasáhla policie, seminář rozehnala, a Kenyho i s jeho paní zatkli. Kenny byl ovšem významnou a uznávanou



^ Stanislav Sousedík při slavnostním předávání Medaile Josefa Hlávky profesoru Anthony Kennymu (první zleva), vila Lanna v Praze, 9. října 1992. Druhý zleva: prof. Otto Wichterle, tehdejší předseda ČSAV. Masarykův ústav a Archiv AV ČR, foto: Jiří Plechatý

osobností, v našich měřítcích „velký pán“, a když se po svém československém dobrodružství vrátil domů, seznámil pomocí médií širokou veřejnost se svými zážitky. Najednou jsme se stali v zahraničí populární a od té doby k nám zahraničních hostů přijíždělo mnoho.

Režim se totiž krátce před tím ve snaze získat devizy rozhodl otevřít naši zemi zahraničnímu turismu. Tím pádem ovšem policie nemohla dost dobře zabránit, aby nějaký zahraniční filosof, jenž navštívil pod záminkou turismu Prahu, nenavštívil někoho známého a neuspořádal v jeho bytě pro pozvaný okruh osob filosofickou přednášku. Policie sice zprvu takové semináře (pokud se o nich dozvěděla) rozehnávala, jejich účastníky zatýkala apod. Jenže to se nedalo dělat natrvalo, pokud chtěli na turismu vydělávat. A to oni chtěli, protože jim ve stále se zhoršující hospodářské situaci nic jiného nezbývalo. Krom toho bývaly zásahy policie od nynějška ihned propírány v zahraničních médiích,



což také nebylo příliš žádoucí. Totalita musí být buď úplně totální, tj. musí úplně izolovat porobené občany od styku se zahraničím, anebo se postupně rozkládá. Totalita a moderní turismus jsou natrvalo neslučitelné. Tím, že naši komunisté kvůli hospodářskému úpadku země připustili volnou turistiku (volnou ovšem jen z vnějšku dovnitř, nikoli naopak) dali si v určité duševní oblasti sami šach mat. Ztratili svůj (stejně jen domnělý) monopol na filosofii.

Zahraniční kolegové k nám tedy jezdili a styk s nimi byl pro nás velice přínosný. Na mne měl největší vliv kurs analytické filosofie, který pro nás uspořádali. Po letech prožitých v heideggerovských mlžných oparech působil na mne tento filosofický styl jako osvěžující vánek. Občas nám zahraniční hosté obstarali dokonce v zahraniční stipendia, například profesor Roger Scruton mi nabídl půlroční stipendium. Vedení Pedagogického ústavu mi samozřejmě zakázalo stipendia využít, ale bez užitku to přece jen nebylo. Tehdy totiž existovala jakási mezinárodní konvence, že občané v emigraci mohou zvát na dovolenou své nejbližší příbuzné. Naštěstí jsem měl sestru v Kanadě, kam emigrovala v roce 1968, a to byl podle oné konvence pro mne potřebný blízký příbuzný. Sestra mi napsala pozvání a já se díky tomu dostal roku 1982 poprvé za hranice. Za sestrou jsem ovšem nejel, nýbrž zamířil jsem do Západního Berlína za profesorem Ernstem Tugendhatem. Ačkoliv jsem měl nárok pobýt u něho semestr, mohl jsem využít pouze měsíc své dovolené, ale i to bylo pro mne velice důležité. Podobným způsobem podnikali výjezdy i někteří další kolegové a tím se postupně začala naše dosavadní izolace prolamovat.

Bylo to pro nás první zvednutí opony. My jsme totiž tady doma, v našich kroužcích, vůbec nevěděli, jak to vlastně s filosofií v celosvětovém kontextu v současnosti vypadá. Zabýváme se něčím podobným jako oni tam, za dosud neprodyšnou železnou oponou, nebo děláme něco úplně jiného? Proto informace, které nám přinášeli zahraniční kolegové a kolegyně, byly pro nás tak – a mluvím bez nadsázky – věcí úžasného významu. Cítili jsme se jako ti vězni přikovaní v jeskyni, kteří jsou posléze vyvedeni na světlo. Ukázalo se, že to, co zde děláme, není tak úplně „mimo“. Však jsme byli navedeni profesorem Patočkou! I on sice více méně ztratil kontakt se současným filosofickým děním, jeho osobní kontakty byly na sklonku jeho života omezeny víceméně

na několik jeho podobně zaměřených zahraničních starých přátel, ale on se alespoň před lety v současném filosofickém dění pohyboval, kdežto my nikdy!

Co jsme dosud dělali, tedy sice nebylo nijak marné, ale zahraniční hosté nás obohatili o celou řadu dalších, pro nás netušených námětů. Teprve potom se začala naše filosofická práce trochu profesionalizovat. Asi osmileté období 80. let, zhruba od roku 1980 do převratu v roce 1989, bylo dobou postupné profesionalizace české podzemní filosofie. Jak jsme přicházeli do styku s vyspělejší, západoevropskou a americkou filosofií, viděli jsme, že se hlavně musíme hodně učit. Někteří jsme už nebyli nejmladší, mně se blížila pomalu šedesátka, ale přesto bylo potřeba se začít důkladně učit. Akcent se proto během 80. let přenesl na recepci, a aktivní pedagogická činnost v kroužcích slábla.

”

Nabízí se otázka, do jaké míry je toto dění neoficiální české filosofie pozdních 80. let dobově podmíněnou uzavřenou kapitolou, a v jaké míře má význam na pozdější dění vlastně dodnes? Jistě tehdy v tomto okruhu vznikly některé podstatné práce nebo jejich základy, jako třeba mimořádný překlad Heideggerova *Sein und Zeit*, monografie P. Kouby o Nietzschevi, Vaše kniha o Janu Dunsu Scotovi, některé studie P. Rezka a další věci. Viděl byste ale kromě konkrétních prací i nějaký obecnější hlubší či základní význam této zkušenosti, nebo inspirativní sdělení i pro naši dobu a pro odbornou filosofii v její dnešní podobě?

Setkávám se občas s tím, že někteří mladí lidé vzhlížejí k té tehdejší filosofii v podzemí a ke způsobu, jímž se uskutečňovala, jako k něčemu dokonce snad ideálnímu. Velice si vážím jejich zájmu o naši dobu, ale toto hodnocení se mi nezdá výstižné. Kvalitní pěstování filosofie vyžaduje univerzitní půdu. Nepoukazujte, prosím, na Descarta, na Leibnize, na Spinozu aj.! Descartes sice pracoval mimo rámec univerzit, ale již Étienne Gilson ukázal, kolik na univerzitách vzniklé učenosti se za jeho výklady skrývá. S těmi ostatními je tomu podobně. Pokud se naše filosofie v podzemí neoctla ve slepé uličce, a byla přínosem, vděčíme za to tomu, že jsme „parazitovali“ na filosofickém životě zahraničních

univerzit. Nejprve v sedimentované podobě, jak nám ten život dokázal zprostředkovat Patočka, pak aktuálnější způsobem, díky našim zahraničním hostům. Univerzity nám sem exportovaly svoje pracovníky, ale bez těch univerzit by to bývalo nešlo.

Souhlasím, že jestli v těch dobách něco vzniklo, co si podrželo význam i později, je to jistě například Koubova práce o Nietzscheovi. Smím-li mluvit sám o sobě, řekl bych, že svou cenu měly i mé příspěvky k české barokní filosofii, jejichž syntézu jsem ovšem provedl také až později, v 90. letech, v knize *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*. Téměř všechny složky panoramatického obrazu, který jsem se zde pokusil načrtnout, vznikly však v dobách totality. Ale i jiní připravili v té době pro budoucnost mnoho užitečného.

Řeknu vám ale, v čem částečně vidím hlubší sdělení nebo odkaz té doby a situace. Každá společenská skupina, když se dostane do stavu ohrožení, se semkne a vytváří mezi svými členy pouta, která nemají při běžných „normálních“ situacích obdobu. Uvedu příklad z bezprostřední minulosti. Při nedávných povodních si televizní reportér obstarával informace od starostky jedné z postižených obcí. Po předání základních informací starostka chtěla vyprávět, jak si u nich lidé v ohrožení pomáhali a jak se vzájemně zcela nezištně podporovali. Ale již po několika větách se jí rozechvěl hlas a reportér musel rozhovor přerušit, protože jí zřejmě vytryskly slzy. Semknutí, k jakému mezi skupinami lidí ve chvílích společného ohrožení dochází, vyvolává totiž jedno z nejhlubších emotivních hnutí, jakého je lidská bytost vůbec schopna. Vzpomínám si v té souvislosti také na už jmenovaného Milana Kunderu, který vyjádřil takovou na pohled divnou věc, že jeho jeden z nejkrásnějších životních zážitků byla sovětská invaze roku 1968. Řeklo by se: jak může český spisovatel prožívat takovou tragédii jako něco krásného! Docela dobře může, dokáže-li postřehnout, bohužel vždy jen dočasnou, ale přesto úžasnou, láskyplnou solidaritu mezi lidmi, ke které při společenském ohrožení dochází. Ten cit, který v nás tato solidarita vyvolává, není ale v přesném smyslu „krásný“, hodí se pro něj spíše termín známý ze starší estetiky, „erhaben“, tj. vznešený.

K vzniku takové dlouhodobé solidarity došlo i mezi námi, kteří jsme se za totality věnovali filosofii. Měli jsme názory už tehdy dost rozličné a někdy jsme si je vyměňovali i dost ostře, ale přesto jsme cítili, že

jeden druhého potřebujeme a že máme-li mít úspěch, musíme zůstat pevně semknuti. A to bylo právě to krásné či, chcete-li, „vznešené“. Ovšem to nevydrží. Působí zde psychologické a sociologické zákonnosti, jimž člověk může vzdorovat jen dočasně. Ale přeci jenom myslím, že trochu této soudržnosti a úcty k pěkným osobním vztahům se přeneslo i do našeho současného filosofického života. V tom vidím jeden z nejcennějších odkazů temné doby, do níž nás, nás starší, osud postavil.

“

Tato zkušenost nás přenáší již k současné době po roce 1990. Zmínil jste, že pád komunistického režimu jste nečekal. Přesto znamenal novou kapitolu ve Vašem životě v roli řádného pedagoga na univerzitě. Co tato zkušenost pro Vás znamenala a jaké ambice jste vkládal do obnovování svobodného akademického života ve filosofii?

Opravdu jsem neočekával, že bych se dožil pádu toho režimu. Vývoj politické situace samozřejmě naznačoval, že se doba nějak pomalu mění v náš prospěch, ale popravdě řečeno jsem vývoji naší vnitřní politické situace nevěnoval valnou pozornost, ani jsem vlastně neměl k jejímu sledování potřebné osobní kontakty apod. V listopadu 1989 jsem byl zabořen do nějakého studia, a tu mi volal z ústavu tehdy mladičkový kolega Vladimír Urbánek: „Přijďte, pane doktore, přijďte hned do ústavu, věci jsou v pohybu, je vás tady potřeba...“ A já na to, „Vladimíre, nemám čas, na něčem právě pracuji, obejděte se tam beze mne.“ A on: „Ne, ne, tentokrát je opravdu důležité, abyste přišel.“ Tak mne přemluvil. Došlo pak k tomu, že jsem se stal u nás, v Pedagogickém ústavu, dokonce mluvčím Občanského fóra. Takový vývoj ani politický ani osobní jsem věru neočekával.

Když jsem se nedlouho poté, v téměř šedesáti letech pojednou ocitl jako učitel na půdě filosofické fakulty, těžké fakulty, kde mi bylo dvakrát, ba třikrát odepřeno se vzdělávat, pochopil jsem, že vše, co jsem dělal dosud, bylo pouhou přípravou na to, co mám vykonat nyní. A to jsem byl na prahu stáří, ve věku, kdy se lidé obvykle již pomalu chystají na odpočinek! Ale kdepak v takové situaci myslet na odpočinek! Pro mne to byl nový začátek. Měla začít obnova čtyřicet let ujařmené

filosofické fakulty a univerzity vůbec. Co mne se týče, cítil jsem ovšem, že nemám na to řešit nějaké dalekosáhlé otázky, nýbrž že se musím soustředit na jedinou věc, etablovat totiž na FF UK (v rámci tehdejší katedry filosofie) určitý obor, který tam ani za první republiky – a tím méně za totality – nebyl zastoupen, totiž dějiny středověké, a speciálně scholastické filosofie.

Moje zkušenosti? Byly různé. Začnu těmi špatnými. Špatné bylo, že nikdo z nás, kdo jsme tam po převratu přišli, se nevyznal pořádně v tom, jak se vlastně má na vysoké škole filosofie vyučovat. Osobně jsem např. nikdy nenavštěvoval nějaký pedagogicky dobře vedený filosofický seminář. Ale oni něčím takovým vlastně neprošli ani ti, kdo na fakultě zůstali z předchozí doby. Byli jsme tedy všichni více méně pedagogičtí samouci. V roce 1882, kdy se oddělila česká univerzita od německé, bylo možno navázat na již existující, a oddělením české univerzity nepřerušenu tradici rakousko-uherského vědeckého provozu. Ta tradice udržující se i v dobách ČSR byla však totalitou přerušena. A tak ta moje – a snad mohu říci naše – špatná zkušenost spočívala hlavně v tom, že jsme si uvědomili, že nám úplně chybí ono – jak se tomu dnes říká – „know-how“ běžného akademického života. My, nově příchozí na fakultu, jsme měli úžasný zájem o to vyučovat filosofii, ale pokud jde o pedagogickou stránku studia a ještě více o jeho organizaci, nevěděli jsme a neuměli dohromady skoro nic. Já navíc byl již starší a utratit zbytek svých sil organizační prací se mi věru vůbec nechtělo. Ostatně se do ní s opatrnou horlivostí pustil v první fázi popřevratového vývoje profesor Milan Sobotka.

Tou pozitivní zkušeností, kterou jsem na fakultě v začátcích svého působení získal, bylo, že posluchači, se kterými jsem tehdy přišel do styku, byli pro pěstování filosofie zapálení většinou stejně silně jako já sám. Připadalo mi to tehdy ovšem samozřejmé, protože to navazovalo na moje zkušenosti z bytových seminářů, jejichž účastníci se jistě nezabývali filosofií, jen aby složili nějaké zkoušky apod. Časem jsem si ovšem uvědomil, že fakultní seminář nemůže a nesmí být tak docela jako seminář bytový. Přicházejí do něho studenti i méně nadšení a třeba i poněkud méně nadaní, jenže i oni mají nárok na pozornost a laskavou péči svého učitele. Ne každý se narodil, aby se tvůrčím způsobem zabýval filosofií, ale to neznamená, že by ji neměl studovat nebo

že by jí nemohl být nijak ku prospěchu. Až po letech jsem se naučil lépe odhadovat odlišnosti talentů a nikoho jen tak nepodceňovat. Přesvědčil jsem se několikrát, že posluchači, kteří na mne neudělali po strážce svého nadání valného dojmu, později překvapivě vyrostli. Ač nejsem svou povahou právě družný, usiloval jsem od počátku o navázání osobních kontaktů se „svými“ studenty. A kupodivu: ono se mi to přes tu mou ne právě šťastnou povahu i dosti dařilo! Abych však shrnul: to tehdejší všeobecné nadšení pro filosofii, přátelské vztahy se studenty, kontakty s nimi i mimo rámec výuky, pocit, že učitel a studenti vytvářejí duchovní souručenství, které se neshromažďuje pouze v učebně, to všechno byly moje pozitivní zkušenosti, které jsem v té době získal.

“

Dovolím si s Vámi zde v jedné věci trochu polemizovat. Mluvím zde již také jako pamětník z řad tehdejších studentů a nechce se mi věřit, že byste byl tak zcela bez zkušenosti s výukou. Právě Vy jste působil dojem profesora prvorepublikového stylu, jak jsme si to aspoň představovali, s akribií a přirozenou autoritou, která byla zárukou jisté úrovně.

Měl jsem štěstí, že už těsně před převratem mne prozíravě pozval profesor Ludger Honnefelder na univerzitu v Bonnu, aby mne zasvětil do vyučování filosofie. Oni tam rozlišují trojí úroveň semináře (Proseminar, Hauptseminar, Oberseminar) a všechny ty typy semináře podle stupně obtížnosti mi prof. Honnefelder během mého měsíčního pobytu v Bonnu předvedl a vysvětlil jejich principy. Ukázal mi, jak se dělají zkoušky, a předvedl mi názorně i to, v čem jsem byl ale osobně později vždycky slabší, že je totiž třeba zkoušet velmi soustředěně a přísně, protože jedině tím se pozvedá úroveň oboru. Jakmile se to naopak dělá, třeba i jen náznakem po sousedsku, je výsledkem šlendrián. Zkoušený musí mít dojem, že se examinátor o úroveň jeho znalostí osobně velice zajímá. Zlatá Honnefelderova pravidla, škoda jen, že jsem se jimi nedokázal důsledně řídit! Neodpovídalo to stylu, který jsem si osvojil za totality, kdy se všechno zakládalo na zájmu, na přátelských vztazích, na absenci kontroly. To bylo ve své době hezké, ale přenášet tento styl na fakultu možné ovšem nebylo. Pořádek do těchto věcí na FF UK vnesli až



^ Stanislav Sousedík převzal Pamětní medaili Jana Patočky z rukou předsedy Akademie věd ČR Jiřího Drahoše, v Praze 2012.  
*Akademický bulletin, foto: Stanislava Kyselová*

příslušníci mladší (dnes již ovšem také pomalu stárnoucí) generace. Ti teprve postavili organizaci studia filosofie na FF UK na zdravé základy. My jsme toho ještě nebyli s to.

S výukou filosofie a teologie jsem měl určité zkušenosti pouze z teologické fakulty, kde výuka, pokud jde o metodu, byla za mých dob spíše

gymnaziální. Rozumějte mi dobře: to, co jsme se učili, bylo dosti odborné a i náročné, gymnaziální byl pouze způsob, jímž nás tomu učili. Každý rok se přednášelo totéž, docházka na přednášky byla povinná, pozdní příchody se netrpěly. Předmětům se vyučovalo „plošně“, tj. odpřednášelo se vše, z čeho jsme pak byli zkoušeni. Mimochodem poznamenávám, že toho nebylo málo, takže se bez biflování nikdo neobešel, zejména ne ti, kteří neměli valného smyslu pro pojmové myšlení a byli nuceni spoléhat spíše na paměť. Semináře se sice sporadicky konaly, ale vedeny byly dosti neobratně: stávalo se, že se během akademického roku pro klesající počet zájemců rozpadly. Učitelé nám sice doporučovali odbornou literaturu k doplnění svých výkladů, ale studenti jí téměř nevyužívali, ani se to od nich jaksi příliš nečekalo. Tak tomu tedy říkám gymnaziální styl výuky! Z pedagogického průměru vybočoval náš učitel filosofie, František Panuška, jenž dovedl během přednášky vyprovokovat dotazy posluchačů a pak na ně důvtipně reagovat. Ale to bylo celkem výjimkou. Možná jsem si něco z toho, co jsem poznal na teologické fakultě, později uchoval na fakultě filosofické. Byl jsem přesvědčen, že i student filosofie musí některé věci „nabiflovat“ a nebyl jsem příznivě nakloněn posluchačům, kteří mi dávali najevo, že se nad tím cítí povzneseni. Nebo jiná věc: na filosofické fakultě se na počátku 90. let ujaly mezi studenty zvláštní zvyky. Chlapci a dívky přijdou na fakultu ze střední školy, z gymnázií a z jiných středních škol, kde na ně profesori byli přísní a nutili je dodržovat předpisy. Ze svobody, již se jim po maturitě po kázeňské stránce dostane na vysoké škole, se jim zatočí hlava. Pochopí, že jsou svobodní, ale nechápou ještě, že je ta svoboda k něčemu zavazuje. Vzpomínám, jak mě dopalovalo, když první polovinu přednášky posluchači postupně stále přicházeli a od poloviny se zase začali z posluchárny jeden po druhém trousit. Někteří sledovali přednášku a zároveň se sytili krajícem chleba. Při diskusi v seminářích studenti neužívali spisovného jazyka. Stávalo se mi, že si tu a tam nějaký hrdina při přednášce zapálil cigaretu nebo dokonce i lulku apod. To byly takové ty nešvary přechodné doby, které jsem neměl rád. Z teologické fakulty jsem byl zvyklý na něco docela jiného, přednášky tu začínaly a končily modlitbou, na kulturu mluveného i psaného slova byl kladen velký důraz. I to bylo ovšem cosi gymnaziálního, ale v dobrém smyslu. Musím s radostí konstatovat, že dnes panuje na FF UK již

docela jiný mrav, a rád doznávám, že mě uhlazené společenské vystupování dnešních studentů docela imponuje. I výuka filosofie je dnes na vysoké úrovni, a Praha se dnes může zejména šíří výuky směle měřit s podobnými ústavami západoevropskými či polskými. To vše je dílo té již zmíněné dnešní střední generace. Zkrátka: za čtvrt století, které uplynulo od převratu, udělala česká filosofie ohromný pokrok.

“

V posledních letech se objevují stále nové Vaše práce. Monografie *Svoboda a lidská práva*, nebo komentáře k I. Kantovi, J. S. Millovi a další. To jsou témata vzhledem k Vaším starším dlouhodobým zájmům na první pohled poměrně překvapivá. Jako byste se vytrvale a usilovně vyrovnával se stále širším okrskem evropského intelektuálního dědictví. Taková snaha, pokud tomu tak je, působí velice inspirativně a musí vzbuzovat respekt i u toho, kdo nesdílí všechny filosofické pozice, ze kterých tak činíte. Jsou snad tyto Vaše poslední zájmy součástí nějaké nové záměrné soustředěné snahy?

Ano, jedná se o záměr. Katolicky orientovaná filosofie se na našem území začala rozvíjet od 70. let 19. století, ale její představitelé, ač v některých případech dobře kvalifikovaní, stáli vždy mimo hlavní proud českého myšlenkového dění a nebyli k němu jeho představiteli téměř ani přičítáni. Ostatně přežívá toto pojetí v představách nejstarší, do těch dob zahleděné generace dodnes, jak svědčí např. nikoli sice jednotlivé příspěvky, ale dozajista celková koncepce nedávno vydaného sborníku *Hledání české filosofie* (ed. E. Kohák, J. Trnka). Mně se jako věřícímu filosofovi jednalo o to, aby se křesťansky orientovaná filosofie organicky začlenila do hlavního proudu české filosofie a aby jako taková zde byla, třeba v nesouladu, respektována. Když jsem o to usiloval, uvědomil jsem si, že má-li moje snaha mít perspektivu, nemohu se omezit na svůj úzký obor, nýbrž své vlastní stanovisko musím stále srovnávat se stanovisky jinými. To je důvodem, že se nyní, když již jsem prost některých namáhavých školních povinností, zabývám hodně např. Kantem, o němž jsem letos konal na FF UK již pátým rokem výklady. Sleduji však i jiné věci, zmínil jste třeba Johna Stuarta Milla, a některé další, o nichž jsem však nic nezveřejnil. Náměty jsou to sice různé, ale to nevyplývá (jak alespoň doufám) z nějaké

mé nesoustředěnosti, nýbrž ze snahy poskytnout z křesťanského hlediska filosofickou odpověď na naléhavé otázky současnosti. Zároveň je to můj pokus, aby české katolicky orientované myšlení proniklo i do širšího českého povědomí. Myslím si, že se to nyní aspoň částečně podařilo a že ne-li snad moje, tedy jistě práce mých někdejších více či méně podobně smýšlejících žáků jsou dnes s uznáním přijímány.

“

Tím ale vlastně otevíráte téma, které sice skrytě provázelo Vaše povídání, ale dosud jsme ho samostatně neartikulovali. Jednak problém odborné filosofické specializace a místa filosofie například v rámci širšího univerzitního vzdělání. A s tím souvisí otázka místa a smyslu filosofie, nejen katolické, ve veřejném životě, ve společnosti a pro společnost.

Nejprve k filosofii v rámci univerzitního vzdělání. Na filosofické fakultě i studenti některých nefilosofických oborů mají předepsány menší zkoušky z filosofie, a od doktorandů se požaduje navíc písemná práce. Někdy se pochybuje o účelnosti tohoto požadavku a něco na tom je: s filosofií se přece nelze seznámit formou nějakého stručného historického přehledu doplněného definicemi několika „-ismů“. A o mnoho více však nelze od studentů ne-filosofů zřejmě požadovat. Nicméně i toto minimum má určitou, spíše ovšem jen kulturně historickou, hodnotu, a nefilosof, dejme tomu student egyptologie, by takové věci měl přece jen trochu znát a umět se v nich orientovat. V případě, že později při své práci narazí na nějaké speciální filosofické problémy, měl by jim povinný školní základ poskytnout východisko, jak do nich vniknout hlouběji. Významné je i dosažení skromnějšího cíle: poskytnout absolventovi filosofické fakulty předpoklady, aby se k filosofickým problémům, na něž při své práci snad narazí, nevyjadřoval s prostomyslnou nekompetencí. S tím se často setkáváme, ale s uspokojením konstatuji, že – alespoň pokud mi známo – nikoli v případě absolventů filosofické fakulty. Tím nechci říci, že by na výuce toho typu nebylo co zlepšovat. Podle svých vlastních zkušeností mám dojem, že chybí ucelená a všeobecně sdílená představa, čeho přesně touto výukou chceme dosáhnout, a jaké by k dosažení toho cíle byly nejvhodnější prostředky.

Osobně mám za to, že by se nějaká elementární výuka filosofie měla poskytovat všem vysokoškolským studentům, právníkům, lékařům, technikům atd. Ono se to ostatně dnes již namnoze děje, ale je v tom, myslím, mnoho improvizace, je to založeno až příliš na osobní invenci jednotlivých učitelů, neexistuje celková pedagogická koncepce. Proto chybí i elementární učebnice filosofie, jichž základ by byl všem společný, ale v dalším by byly přizpůsobeny zájmům a potřebám studentů jednotlivých vysokoškolských oborů, medicíny, přírodních věd, práv atd.

Položil jste mi však i širší otázku, jaké je totiž mé mínění o společenské úloze filosofie a filosofů vůbec. Jsem přesvědčen, že filosofie je tu k tomu, aby řešila a podle svých sil i zodpovídala nejzákladnější otázky související s naším individuálním, ale i společenským životem. Jedno i druhé je ostatně těsně spojeno. Oddělovat ty dvě oblasti může snad být pedagogicky užitečné, ale má to jen slabý věcný základ. Je-li tomu tak, znamená to, že bez angažovanosti filosofujícího v společenském životě jeho doby není autentické filosofie. Neúčastné popisování minulých filosofických soustav, vydávání pramenů, korespondence atd., to vše jsou pro filosofii velmi užitečné věci, ale filosofie sama to není. Není-li filosofie angažovaná ve vlastních naléhavých životních otázkách člověka i společnosti, není to prostě pravá filosofie. Ale pozor! Ta angažovanost filosofa nemusí nutně znamenat, že se filosof kde k čemu stále vyjadřuje, že je ho vidět co nejčastěji na obrazovkách našich televizních přijímačů, že nutně zastává nějaké politické či jiné společenské funkce, že se o něm na veřejnosti hodně mluví, že je „důležitou osobností“ veřejného života apod. Tím vším sice filosof může být, ale v tom podstata jeho zvláštního poslání podle mého mínění nespočívá. Filosof se angažuje ve společenském životě tím, že řeší nejobecnější otázky, jež život vyvolává. Jako takový však do společenského dění přímo zasahovat nemusí.

Sledoval jsem v televizi před nedávnými volbami projevy kandidátů na poslancek post. Někteří zdůrazňovali potřebu reformy našeho školství, že je prý třeba omezit rozsah tzv. humanitního vzdělání a posílit za ušetřené prostředky naopak technické obory. Mám pro ty hlasy do určité míry pochopení, naše současná společnost potřebuje asi opravdu ještě větší počet vzdělaných techniků. Za nesprávné považuji, stane-li se taková potřeba podnětem k expektoracím typu



^ Stanislav Sousedík s manželkou Jarmilou. Z udílení Pamětní medaile Jana Patočky, v Praze 2012.

*Akademický bulletin, foto: Stanislava Kyselová*

„potřebujeme techniky a ne nějaké filosofy“, jak se jeden z kandidátů poslaneckého postu vyjádřil. Proč je to nesprávné? Technikové vyvíjejí nějaký druh hospodářské činnosti, ale jako takoví nejsou s to uvažovat o jejím posledním cíli, tedy o celkovém smyslu své vlastní činnosti. Tím se zabývají, nebo by se měli zabývat, právě filosofové. Složitě technické činnosti vyvíjejí také hmyzí společenstva, mravenci, včely apod. Pro člověka je ve srovnání s nimi charakteristické, že u něho jde o činnost zdůvodněnou, a to nejen jejími bezprostředními, ale i vzdálenějšími, a i (a to především) posledními důvody. Uvažovat o nich je však věcí filosofie a z určitého hlediska i ostatních humanitních věd. V našem školském systému by nemělo jít jedině o to naučit mladé lidi působit technicky na přírodu, ale i naplnit jejich ducha reflexí na poslední cíle a vůbec krásnými myšlenkami, pro něž třeba ani není nějakého bezprostředního utilitárního uplatnění.

”

Nakonec bych připojil dva spíše obecnější, a přitom osobnější náměty, které také naše povídání od počátku provázely a mohly by je proto orámovat. Mluvil jste o pevném bodu, který máte ve víře, a z něj zjevně jakoby vyvěrá všechna Vaše vědecká činnost, jistota i přesvědčivost Vašeho působení. To je neobvyklé v dnešní sekularizované společnosti, ale domnívám se, že i mezi věřícími, v samotném křesťanství, vládne daleko větší nejistota či rozkolísanost a není zde takové pevné ukotvení běžné. Lze je nějak osobně nebo filosoficky přiblížit?

V současné době se mluví, a právem, o „krizi víry“. Důsledkem krize víry je také krize identity katolického sebeuvědomění. Jsem hluboce přesvědčen, že současná krize víry nemá svůj pramen v nedostatcích pastorální praxe, na něž byl především zaměřen poslední koncil. Krize má kořeny teoretické, a to v poslední instanci nikoli teologické, nýbrž filosofické. Znepokojivý stav současné katolické teologie má totiž podle mého mínění svůj zdroj v znejistění filosofickém. V průběhu vývoje novověkého myšlení vzalo za své přesvědčení, že metafyzika, která odhaluje rozumové předpoklady víry, je skutečnou vědou. To vede k desorientaci i v oblasti teologie (pokud ta teologie nechce být ovšem jen jakýmsi křečovitým a nepřesvědčujícím *credo, quia absurdum*). Toto znejistění se rychle přeneslo z univerzitního prostředí do širších řad věřících. Náprava není možná nějakým jednoduchým návratem k minulé orientaci. Tak jednoduché to není! Historicko-kritické metody biblických věd, jichž se nelze vzdát, nadhodily závažné otázky, na něž, myslím, dosud chybí systematicky založená odpověď. Také ke kolapsu aristotelisky orientované křesťanské filosofie v minulém století nedošlo jen tak náhodou. Ale náprava podle mého mínění možná je, a pokouším se svými chabými silami v jejím směru pracovat.

”

Mluvili jsme o tom, že filosofie nedílně patří k univerzitě, a také o regionálních filosofických tradicích. Univerzita i různost filosofických tradic nějak bytostně patří k tomu, co chápeme evropskou kulturou. Přitom je asi velice obtížné najít nějakou definici toho, co je evropská tradice nebo co ustavuje její jednotu či

integritu. Není to třeba právě ta mnohost různorodých myšlenkových a filosofických tradic souvisejících s mnohostí jazykových kultur?

Odpovědět na Vaši otázku není lehké. Jednota Evropy vytvářená konkurencí řady rozdílných tradic? Současná podoba dnešní evropsko-americké mentality a mentalita dnešního islámu, to jsou přece dvě různé konkurující tradice, ale nezdá se, že by vytvářely takový typ jednoty, jaká vám zřejmě tane na mysli. Krom toho, v evropských duchovních dějinách byla názorová pluralita převážně pociťována vždy spíše jako nedostatek, motorem našich dějin byla přece snaha pluralitu ve vědě i náboženství překonat a dosáhnout jednoty. V pluralitě jako takové si libuje teprve postmoderní fáze evropské kultury se svými zaklínadly jako „tolerance“, do omrzení přemílaným „dialogem“ apod. Doufám, že mi rozumíte a nevysvětľujete si moje vyjádření tak, že chci být nesnášenlivý nebo že si nechci s jinými přátelsky vyměňovat názory. Promítat ale tu naši dnešní postmoderní kocovinu do velké minulosti naší civilizace mi připadá jednak anachronické, jednak ale možná i trochu neuctivé.

Ale kladete mi těžkou otázku, a říci, co ustavuje jednotu a integritu evropské kultury, neumím. Snad ale není přece jen tak špatné to, co se často říká, že je to totiž civilizace vyrostlá z odkazu křesťanství spojeného a vnitřně vyztuženého řecko-římským filosofickým a právním dědictvím. Všechno ostatní západní dění pak asi musíme pochopit jako postupně se vyvíjející reakce na tento základ. K nějakému podobnému vývoji, i když snad ne tak bohatě členitému, došlo i v islámu, ale rozdíl je právě v tom základu, z něhož vývoj v jednom i druhém případě vychází. Křesťanství a antika náleží podle mého mínění neoddělitelně k sobě, vzájemně se doplňují a překonávají své jednostrannosti. Německý teolog Adolf Harnack to, jak známo, popíral, a v jeho šlépějích pak mnozí další, pravdu však, myslím, nemají. Ale křesťanství a antika nejsou ovšem v mých očích rovnorodí partneři, antickému dědictví náleží úloha jen služebná.

*Rozhovor vedl Tomáš Hermann, v Levíně.*

Stanislav Sousedík

**Zdroje dalších informací:**

„O baroku, marxismu, historicích a filosofech. Rozhovor s profesorem Stanislavem Sousedíkem“, in: *Dějiny a současnost* 2/2002, s. 28–31 (rozhovor vedl Vladimír Urbánek).

OLŠÁKOVÁ Doubravka (ed.), *Niky české historiografie. Uherskobrodská symposia J. A. Komenského v ofenzivě (1971–1989)*, Červený Kostelec 2012, s. 219–223 (rozhovor se S. Sousedíkem).

*Slovník českých filozofů*, Brno 1998 (autor hesla Karel Šprunk).

SOUSEDÍK Stanislav, „Vyplněný kádrový dotazník se stručným životopisem“, in: *týž, O co šlo? Články a studie z let 1965–2011*, Praha 2012, s. 153–204.

# František Šmahel

O pražské univerzitě a profesi historika

*Antonín Kostlán*





*Akademický bulletin, foto: Stanislava Kyselová*

**Prof. PhDr. František Šmahel, DrSc., dr. h. c. mult.** (\*1934, Trhová Kamenice), patří k několika málo čelným českým historikům, jejichž odborný přínos a autorita jsou uznávány bezvýhradně nejen doma, ale i v zahraničí. V současné době je jedním z nejvýznamnějších odborníků na českou i obecnou historii pozdního středověku s velkým důrazem na problematiku humanismu, renesance a reformace ve střední Evropě a je považován za nestora evropských univerzitních dějin.

Právo na to, aby mohl studovat na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (dále FF UK), si musel F. Šmahel po maturitě jakožto osoba „nevhodného třídního původu“ vydobýt roční brigádou na dole Jana Švermy v Ostravě. Po skončení studií na FF UK působil jako ředitel Městského muzea v Litvínově. V roce 1963 získal titul PhDr. a o dva roky později vědeckou hodnost kandidáta historických věd (CSc.). Ve stejné době byl přijat do Historického ústavu ČSAV, kde se věnoval vývoji českého humanismu, postavě Jiřího z Poděbrad a husitské tematice.

Jeho přesahy z odborné scény směrem k politické liberalizaci a občanské aktivitě z období pražského jara 68 mu komunistický

normalizační režim nezapomenul, takže po řadě dílčích postihů byl v roce 1974 přinucen k odchodu z ČSAV. V životně i jinak složité situaci pracoval pak v letech 1974–1979 jako řidič pražské tramvaje. V roce 1980 se stal pracovníkem Muzea historického revolučního hnutí v Táboře a svým odborným vkladem napomohl k tomu, že se toto regionální pracoviště stalo jednou z nejvýznamnějších institucí věnujících se starším českým dějinám (viz zejména tamní symposia a sborník *Husitský Tábor*). Jakkoli byl již dlouho před rokem 1989 v zahraničí uznávaným odborníkem (přednášel mimo jiné v Německu a ve Francii, kam si jej v roce 1983 vyžádala Collège de France), doma se zásadního uznání dočkal až po listopadu 1989. V roce 1990 se vrátil do obnovovaného Historického ústavu ČSAV (od roku 1993 AV ČR) jako jeho ředitel (do 1998), zároveň se stal vedoucím redaktorem *Českého časopisu historického* (do 2000). V letech 1990–1992 působil též jako první místopředseda Grantové agentury ČSAV (AV ČR) pro společenskovědní a humanitní obory. Od roku 1993 je členem Vědecké rady AV ČR; v letech 1993–1994 byl jejím místopředsedou a od roku 2001 po několik období předsedou.

V roce 1990 obhájil hodnost doktora historických věd (DrSc.), o rok později se na FF UK habilitoval a v roce 1995 zde dosáhl profesury pro oblast českých dějin. Zároveň se dočkal řady pozvání od zahraničních univerzit a vědeckých institucí (mj. Berlín, Kostnice, Eichstätt, Mnichov, Londýn, Central European University Budapest), působil v řadě odborných orgánů, rad a komisí (mj. Vědecká rada UK, Akreditační komise ČR, správní rada Hlávkovy nadace). V roce 1998 založil Centrum mediévistických studií, společné pracoviště Filosofického ústavu AV ČR a UK v Praze (ředitelem do 2004, dodnes tu působí).

Dostalo se mu významných poct: 1990 Max Planck Research Award, 1994 bronzová medaile Univerzity Karlovy, 1995 výroční cena Akademie věd ČR za knihu *Husitská revoluce I–IV*, 1996 čestný člen

American Historical Association, 1997 člen korespondent Royal Historical Society, 1997 člen korespondent British Academy, 1998 medaile Františka Palackého AV ČR, 2002 Státní vyznamenání Za zásluhy I. stupně, 2003 člen Monumenta Germaniae Historica, 2004 Stříbrná medaile Univerzity Karlovy, 2005 Praemium Bohemiae v oboru historie, 2006 člen European Academy of Sciences and Arts, 2007 člen korespondent Medieval Academy of America, 2009 Čestná medaile *De scientia et humanitate optime meritis* Akademie věd ČR, 2013 Cena Akademie věd ČR za výsledky velkého vědeckého významu, 2014 Pamětní medaile Jana Patočky ad. Řada univerzit mu udělila čestný doktorát (mimo jiné i Univerzita Pardubice), 1992 získal čestné občanství města Tábora. V roce 1995 se stal členem Učené společnosti ČR, přičemž v letech 1998–2004 působil jako její místopředseda a předseda. V roce 2013 mu byla udělena Národní cena vlády ČR Česká hlava.

## Rozhovor s Františkem Šmahelem

### 1. Povídání o Pražské univerzitě a lidech kolem ní

” Stojíme před vchodem do historické budovy Univerzity Karlovy v Praze, přesněji do Karolina, nejstarší části koleje, tedy na místě, které je památné nejen pro vzdělanost českou, ale i evropskou. Jaký byl význam této vysoké školy v prvním období její existence a jakou stopu po sobě zanechala?

Založení tohoto vysokého učení se klade do dubna 1348, takže je to nejstarší univerzita na sever od Alp a na východ od Rýna. To je ostatně dosti známo, ale už méně se ví, že pražská univerzita měla obtížné počátky, protože trvalo asi deset až patnáct let, než se zdejší studijní život rozvinul v plné šíři.

Starodávné pražské generální studium mělo velký význam pro celou oblast střední Evropy, protože do ní implantovala typ univerzity se čtyřmi fakultami, totiž filosofickou (svobodných umění), teologickou, právníkou a lékařskou. Navazovala v tom na některé západoevropské a italské vzory (např. Paříž, Bologna) a ve střední Evropě kodifikovala univerzitu jakožto instituci, v níž dochází k sjednocení a sloučení těchto fakult do jednoho organického celku. Tento typ univerzity tu vlastně fungoval až do nedávna, tj. do doby, než došlo k velké explozi vysokých škol, které se pak vyvíjely už i jinými, vlastními cestami.

V tom tedy Praha dávala jakýsi vzor. Byla to prostě alma mater středoevropských univerzit, včetně toho, že čas od času z ní odcházely zástupy profesorů i jejich studentů na nová působiště, do nově vznikajících univerzit v Krakově (založena 1364), Vídni (1365), Heidelbergu (1386) a Erfurtu (1389). Interakce s těmito novými centry vzdělanosti nebyla ovšem jednosměrná, protože Praha získávala i z těchto

vzdálenějších zemí nové síly. Například Erfurt byl v počátcích pražské univerzity velmi důležitý, protože odtud přišli velice nadaní a skvělí mladí profesori.

” Je dnešní vysoké školství v něčem stále ještě spojené se středověkou univerzitou, nebo už byla tato tradice zpřetrhána?

Když Karolinem prochází dnešní návštěvník, vnímá jej především jako místo památné a slavnostní, zatímco ještě před sto lety se zde učilo. Karolinum tehdy ještě žilo studentským ruchem ve stylu středověkých univerzit, pro něž bylo příznačné, že výuka probíhala v kolejích, kde učitelé často bydleli se svými studenty. Klademe-li si otázku, zda je i dnešní vysoká škola pokračovatelkou středověkých univerzit a generálních studií, pak odpověď zní – jen částečně. Je tomu tak zejména v institucionálním vztahu učitelů (profesorů a docentů) ke studentům a naopak, ale nikoliv ve formách výuky.

” V čem se liší středověká univerzitní výuka od té dnešní? Lze hlavním rozdílem spatřovat v tom, že byla založena především na osobním kontaktu a bezprostředním dialogu?

Středověká výuka byla hodně individuální, protože samo čtení bylo nesmírně složitým psychomotorickým aktem, při němž bylo třeba vyčlenit z toku slov úsek, jemuž by bylo možné porozumět. Mnoho středověkých písemností nemá totiž interpunkční znaménka, která slouží k snadnějšímu pochopení psaného záznamu. Výuka tudíž většinou probíhala tak, že lektor psaný text rozčlenil na menší úseky, tak zvaná kola, které jeden po druhém vyložil (šlo třeba jen o tři čtyři slova), aby skládáním těchto úseků dospěl spolu se studenty k pochopení smyslu celého přečteného textu. To byl původní styl univerzitní výuky četbou a jejím výkladem, tzv. *lectiones*. Ve starších dobách se tedy zpravidla četly originální texty (zejména Aristotelovy) a vyučující četbu doprovázeli glosami, v nichž osvětlovali, co bylo žákům nepochopitelné – a ono jim bylo nepochopitelné téměř vše. Později se výuka

modifikovala do trochu jiné podoby: profesori již studentům nepředkládali celé Aristotelovy texty, nýbrž jen komentované výtahy z nich. V posledních stoletích středověku se prosadily tzv. *kvestie*, což byly otázky kladené za účelem ověření platnosti či neplatnosti určitých tezí. Odlišné soubory těchto otázek – kvestií – nezdědka profilovaly celé školy a učené směry. Takto mezi sebou např. soupeřili tomisté, kteří vycházeli z interpretace sv. Tomáše Akvinského,<sup>1</sup> a skotisté, následovníci minořského teologa Dunse Scota.<sup>2</sup>

Učební hodina probíhala tak, že přednášející studentům vykládal Aristotelovo dílo prostřednictvím těchto otázek, které buďto sám tvořil nebo je přebral od svých předchůdců, a studenti se pak učili na jejich základě diskutovat. Hledalo se řešení mezi spornými výroky, a to obvykle sylogisticky (s využitím logických řetězců nebo logických úvah). Taková výuka byla sice velmi náročná, avšak z hlediska vlastního poznání se pohybovala takříkajíc v kruhu. Důležitý při tom byl – tím se vlastně vracím k rozdílu mezi středověkou školou a dnešní – úzký kontakt mezi učitelem a žáky. Učitel byl někdy obklopen mnoha žáky, což můžeme spatřit i na některých středověkých vyobrazeních, ale výuka sama většinou spočívala na přímém kontaktu mezi profesorem a studentem. Tento styl přestal vyhovovat v moderní době, kdy na jednoho profesora zpravidla připadá neúměrně vysoký počet studentů, jimž se nemůže individuálně věnovat.

Středověký profesor měl patronát nad skupinou studentů a snažil se, aby náležitě dostudovali. Často také pospolu žili v nadačních kolejích nebo v tzv. burzách, tj. příbytcích pronajatých mistry v měšťanských domech. Systém kolejí v této tradiční podobě dodnes přežívá na anglických univerzitách, neboť právě v nich (a nikoli na fakultách) probíhá vlastní výuka. Prostředí oxfordských i jiných kolejí s oblibou zachycují anglické detektivky, z nichž jsou dobře patrné úzké vazby nejen mezi studentem a profesorem, ale i rodinnými příslušníky. Tak individualizovaný kontakt mezi vysokoškolským učitelem a každým z jeho žáků už dnes možný není a při vysokém počtu studentů ani být nemůže. To

<sup>1</sup> Svatý Tomáš Akvinský (1225–1274), italský teolog a filosof, představitel vrcholné scholastiky.

<sup>2</sup> Blahoslavený John Duns Scotus (1266–1308) byl skotský teolog a filosof, představitel pozdní scholastiky. Byl členem františkánského řádu.

s sebou přináší velký handicap zejména pro nadané studenty, kterým by se profesori měli věnovat přednostně. Blíže k profesorům se studenti často dostávají teprve při doktorandském studiu, protože až v jeho průběhu se dotváří jejich vědecké zaměření. To s sebou přináší proti dřívějším dobám i zřetelné prodlužování doby osobního zrání vědeckých adeptů. Podobně je tomu konec konců též u učitelů, kteří v časech první republiky odcházeli vyučovat na základní školy s pouhým středoškolským vzděláním, kterého se jim dostalo na příslušných učitelských ústavech – a přitom to obvykle byli kvalitní učitelé, kteří prošli tvrdým výběrem.

“

Je současný stav vysokého školství, z něhož se pro množství studentů úplně vytrácí osobní kontakt vyučujícího se studentem, jen daní za to, že žijeme ve svobodné společnosti, nebo se dá označit jako nezdravý?

Řekl bych, že živelným nárůstem a přelidněním našich vysokých škol co do počtu studentů došlo nejen k závažnému oslabení intenzivního dialogu mezi učitelem a žákem, ale i k snížení úrovně výuky v důsledku nedostatku kvalifikovaných profesorů a docentů. Vše jako by se proti předchozí době snížilo o jeden stupeň, takže teprve v doktorském programu probíhá vědecká příprava. Nebude dlouho trvat a společnost nebude mít uplatnění pro velké množství absolventů doktorských studií nepotřebných nebo již obsazených oborů.

“

Zatím jsme v našem rozhovoru univerzitu vnímali jako místo, kde se vědění předávalo, ale ono na ní i vznikalo, rozmnožovalo se. Jak tento proces probíhal v historickém vývoji?

Univerzita opravdu nebyla jen pedagogickou institucí, ale od samého počátku i místem tvůrčích počínů v oblasti vědění a poznání. Je ovšem otázkou, co si pod pojmem „vědění“ ve starších dobách máme představit: o vědě v dnešním slova smyslu se ještě nedá mluvit, na místě proto spíše bude slovo „učenost“.



^ František Šmahel při proslovu na slavnostním předávání Plakety F. Palackého historikovi ze Sorbonny, prof. Bernardu Michelovi (uprostřed). Vpravo prof. Otto Wichterle, tehdejší předseda ČSAV. Vila Lanna v Praze, 6. 12. 1991.

*Masarykův ústav a Archiv AV ČR, foto: Jiří Plechatý*

Mnohé by mohlo překvapit, že i ve středověké scholastice bylo možné dospět k pozoruhodným myšlenkovým výbojům, k nimž se pak evropská věda (a teď míním skutečnou vědu) po mnoha staletích zase vracela. Geniální mozky fungovaly ve 12. či 14. století stejně jako dnes a dokázaly si vždy najít skulinku, v níž se mohl vysoký intelekt uplatnit. Jednu z nich nabízelo například hloubání o formách jazyka. Protože už naši dávní předchůdci přišli na to, že je rozdíl mezi slovem jako znakem, slovem, které se vysloví, a slovem, které se myslí; vazby (módy, jak to tehdy bývalo označováno) mezi nimi pak byly předmětem zkoumání.

Po nástupu humanismu pak dosáhlo znamenité úrovně studium Bible, a to nejen z teologického, ale zejména lingvistického zřetele, při

němž se uplatňovala analýza starých jazykových verzí. V přírodovědě dlouho bránil rozvoji poznání církevní dohled – nezapomínejme, že lékaři (a vedle nich i malíři) sice již tehdy prováděli pitvy, ale dlouho jenom privátně, nikoli v rámci výuky. A tak nikoli náhodou jedním z prvních oborů, které se konstituovaly na bázi vědeckého poznání, byla historie, respektive tzv. pomocné vědy historické,<sup>3</sup> což se stalo z čistě účelových důvodů. V 17. a 18. století se totiž vynořila řada právních sporů ohledně majetku postoupeného kdysi starými privilegii, jejichž pravost však byla v průběhu doby zpochybněna. Úkolem dějepisců s právnickým vzděláním tak bylo stanovit věrohodná kritéria, která mohla pomoci při vyhodnocování pravosti listin. Tehdy rodící se historiografie jako věda prokázala širší společenské uplatnění, než které mělo starší dějepisectví ve službách panovníků, církevních institucí či městských obcí.

” Od 20. století výrazně pociťujeme dualitu přírodních věd na jedné a společenskovědních a humanitních oborů na druhé straně, jakožto dvou myšlenkových světů, které spolu moc neumějí komunikovat. Dá se říci, že tato dualita vznikala už v 19. století?

19. století je z tohoto hlediska závažné tím, že vysokoškolská výuka, která byla až dosud přednostně zaměřena na právo, teologii a soubor dalších méně významných předmětů označovaných jako filosofie, dala mnohem širší uplatnění matematice a přírodním vědám. Nástup těchto disciplín byl sice dravý, ale narážel na starší institucionální zábrany. Mimo jiné to dokládají statuta nejstarších akademií věd, které měly povahu učených společností, tj. výběrových sdružení badatelů. Při ustavování vnitřních útvarů v jejich rámci (tzv. tříd) byly totiž po neúnosně dlouhou dobu – někde až hluboko do 20. století – preferovány humanitní obory na úkor přírodovědných, jež tehdy procházely bouřlivým rozvojem.

<sup>3</sup> Jako pomocné vědy historické se označuje soubor specializovaných vědních disciplín, jež s využitím exaktních technik a metod slouží ke zkoumání a kritickému hodnocení historických pramenů. Patří mezi ně diplomatika (původně nauka o listinách, dnes o úředních písemnostech), paleografie (nauka o písmu), chronologie (nauka o způsobech měření času) a řada dalších.

V procesu emancipace si přírodní vědy postupně vytvářely vlastní institucionální zázemí, nejprve na tradičních univerzitách, kde se od filosofických fakult, na nichž se přírodní vědy učily původně, vydělily samostatné přírodovědecké fakulty. Od konce 18. století začaly také vznikat vysoké technické školy různých směrů a odlišné náročnosti, které se posléze staly rovnocennými partnery tradičních univerzit.

”

Univerzita od samého začátku nebyla však jen centrem vzdělanosti, ale měla své místo i ve společenském dění. Bylo tomu tak už od začátku?

Odhlédneme-li od řadových generálních studií, většina středověkých univerzit oscilovala mezi církevním dohledem a panovnickou mocí. Například Karel IV. pražskou univerzitu sice založil a nadal zvláštními právy, povolení učitelství na všech fakultách jí však propůjčil papež Kliment VI. O hmotné zabezpečení nové instituce Karel zprvu příliš nedbal, vše nechal na starosti univerzitnímu kancléři a pražskému arcibiskupovi Arnoštovi z Pardubic.<sup>4</sup> Díky jeho úsilí pražská univerzita mohla s deseti-letým zpožděním zahájit svou činnost. Když hrozilo, že nově založené sousední univerzity ve Vídni a v Krakově Prahu zastíní, Karel IV. i jeho syn Václav IV. velkorysými fundacemi nových profesorských kolejí zajistili domácímu vysokému učení netušený rozkvět. Avšak i pražská univerzita zůstávala pod stálým církevním dohledem, což se plně projevalo na počátku 15. století ve spojení s reformním úsilím Jana Husa.

Panovníkův zásah do univerzitní autonomie se dalekosáhle uplatnil v lednu 1409, kdy král Václav IV. tzv. Dekretem kutnohorským změnil univerzitní ústavu ve prospěch domácího českého národa. Dříve mezinárodní univerzita s převahou německy mluvících profesorů a studentů tím získala ráz národního vysokého učení. Ať už budeme tento Václavův dekret hodnotit jakkoli, nezapomínejme, že obdobný vývoj se dříve nebo později uplatnil i v okolních zemích. Zprvu byly fundace nových univerzit prestižní záležitostí panovníků, od druhé poloviny 15. století

<sup>4</sup> První český arcibiskup Arnošt z Pardubic (1297–1364) se stal po založení univerzity v roce 1348 jejím kancléřem.

se už v zemích s vyšší kulturní úrovní staly potřebou. Ve středověku se tak běžně stávalo, že s mocí, ať církevní nebo světskou, kterou reprezentovali panovníci, se univerzity dostávaly do střetů. Ne náhodou se mluví o univerzitách jako o třetí středověké moci.

”

Dějiny univerzity jsou vlastně určovány takovými přelomovými událostmi, jako byl Dekret kutnohorský – tj. událostmi, v nichž se dějiny této vzdělávací instituce přímo prolínají s dějinami české společnosti. Mohl byste se pokusit připomenout nejvýznamnější z těchto přelomových bodů?

Ponecháme-li stranou samo její založení, byl rok 1409 prvním významným přelomovým bodem v dějinách pražské univerzity. Další výrazné zásahy souvisely s prosazováním konfesní jednotnosti univerzity. Náběhy k tomu jsou zřejmé již v době husitských válek, v plném rozsahu se však konfesionalizace pražské univerzity prosadila roku 1462 požadavkem povinného přijímání kalicha v duchu tzv. basilejských kompaktát.<sup>5</sup> Konfesionálně uzavřenou zůstala univerzita i po roce 1622, kdy se dostala pod správu jezuitů. Tentokrát to však bylo na dlouhá staletí římské katolictví, které privilegovaně otvíralo cestu k vyššímu vzdělání. Úsilí o vymanění z dohledu katolické církve trvalo ovšem dost dlouho. U nás se přelomovým bodem stal rok 1774, kdy císařovna Marie Terezie uvolnila univerzitu z církevního dohledu a pověřila ji službou státu. O deset let později císař Josef II. dovršil osvíceneckou vlnu reforem vydáním oficiálních učebních řádů, které na univerzity vnášely řadu modernizačních prvků.

V josefinských učebních řádech byla jako jediný vyučovací jazyk zavedena němčina, což pro české národní obrození, které v té době začínalo, byla dost tvrdá rána. V průběhu 19. století se postupně jako vyučovací jazyk začala prosazovat i čeština. Konečně v roce 1882 byla Karlo-Ferdinandova univerzita – jak zněl její tehdejší oficiální název – rozdělena

<sup>5</sup> Ujednání uzavřená mezi katolickou církví reprezentovanou basilejským koncilem a představiteli husitských Čech, kterými se uznávalo kromě jiného právo na laické přijímání z kalicha pro příslušníky utrakvistických konfesí. Ujednání byla stvrzena v Basileji roku 1436 a v letech 1462–1567 platila v Čechách jako zemský zákon.

na dvě, českou a německou, které měla stejná privilegia. Po vzniku samostatné Československé republiky v roce 1918 pak přišel další důležitý mezník našich vzdělanostních dějin, totiž založení Masarykovy univerzity v Brně, jejímž vznikem se pozvolna začala zahušťovat naše univerzitní síť, což je proces, který po listopadu 1989 nabyl na nežádoucí intenzitě.

V Praze za první Československé republiky pokračovaly národnostní třenice mezi českou a německou univerzitou, které v roce 1934 vyvrcholily sporem o univerzitní insignie.<sup>6</sup> Krátce po obsazení českých zemích nacistickou armádou byla pražská česká univerzita uzavřena. Podobný úděl postihl i další české a moravské vysoké školy. Po osvobození Československa pražská Německá univerzita zanikla, zatímco česká Karlova čelila obrovskému zájmu o studium ze strany české mládeže, které bylo v období Protektorátu vysokoškolské vzdělání znemožněno.

O tři roky později, v únoru 1948, došlo k dalšímu závažnému zlomu v dějinách vysokého školství, v jehož důsledku se univerzitní vzdělání stalo výsadou třídního původu. Na politické čistky doplatili nejen mnozí vysoce kvalifikovaní profesori, ale i stovky nadaných studentů. Uvážíme-li, že o dvacet let později, po sovětské invazi v srpnu 1968, značná část univerzitní inteligence odešla do emigrace, je zřejmé, že česká vzdělanost zažila v průběhu 20. století celou řadu diskontinuitních, vesměs ničivých zásahů. Naše nynější státní samostatnost, svoboda slova i vzdělání jsou proto vzácnými statky, které musíme střežit jako oko v hlavě. A je také věcí nastupujících generací, jaký charakter vtisknou případným budoucím zlomovým mezníkům ve vysokoškolském vzdělávání.

<sup>6</sup> Tzv. insigniáda neboli boj o univerzitní insignie (tj. rektorské žezlo a další tradiční symboly akademických hodnostářů) probíhal za první republiky mezi profesorskými sbory a studenty české Karlovy univerzity a Německé univerzity v Praze a dostal otevřeně bojový ráz v roce 1934. Obě školy se hlásily k dědictví středověkého pražského vysokého učení, ale podle zákona z roku 1920 pravou dědičkou byla jen česká univerzita, které byla německá nucena insignie toho roku předat.



Nejeden z těch výše popsaných přelomových bodů ve vývoji univerzity byl spojen s veřejným vystoupením studentů, s jejich hromadným a aktivním zásahem do vývoje událostí. Je tohle také moment, který se s dějinami univerzity táhne už od středověku?

Studentské revolty jsou pozoruhodným jevem, jenž k univerzitám, a té pražské zvláště, nezbytně patří. Nemysleme si však, že se na nich podíleli všichni studenti. Právníci a medicí, o teologiích ani nemluvě, představovali na univerzitách konzervativní pospolitost, která se do ničeho příliš nehrnula. Konec konců šlo o studenty, kteří už studovali druhou fakultu. Kromě toho studenti teologie a práv často bývali zámožní církevní hodnostáři. Připomeňme, že kněžské svěcení předpokládalo dosažení věku 24 let, že teologické studium trvalo jedenáct let a lékařské a právnické studium bylo rovněž časově velmi náročné. Není divu, že starší studenti vyšších fakult měli spíše zájem o zajištění existence, než o prosazení dílčích či převratných reforem.

Ohnisky radikálního studentstva vesměs byly filosofické, původně artistické fakulty. Zvláště četné byly studentské bouře na počátku 15. století, a to nejen v Praze, ale například i v Heidelbergu. Pověstné byly zejména studentské demonstrace proti papežským odpustkům, které v Praze organizoval mistr Jeroným Pražský. Také v následujících stoletích nacházíme zprávy o studentských revoltách. Z mladých radikálů se nejednou stávali konzervativní příslušníci svého stavu, neboť jinak by jako profesori nemohli na univerzitě působit. Tento koloběh se opakuje znovu a znovu, a lze jen doufat, že tak tomu bude i nadále. Zdá se mi, že rovněž v naší době se na půdě některých filosofických fakult začíná projevovat nespokojenost s poměry. Nelze se divit, že tomu tak je: kdy jindy mají studenti dát své představy najevo, než v době, kdy jsou studenty...

## 2. O vlastním osudu a o profesi historika

“

V jednom rozhovoru jste se vyjádřil, že jako historik jste vlastně samouk. Jak tomu bylo s Vaším studiem na filosofické fakultě?

Na Filozofickou fakultu UK v Praze jsem se dostával klopotně, protože jsem neměl náležitý třídní původ. Po maturitě jsem nejprve musel projít roční „školou života“ v Ostravsko-karvinských dolech, a to při ražení chodeb na šachtě Jana Švermy. Podobně jako moji podobně postižení kolegové jsem se domníval, že jsem tím pro studium historie získal neobyčejně cenné zkušenosti, že už vím, jak vypadá skutečný život. Později jsem si musel přiznat, že samy životní zkušenosti pro vědecké poznání minulosti zdaleka nestačí. Člověk sice ví, jak lidé někdy jednají v určitých situacích, nebo to alespoň může tušit, ale tím to tak nějak končí...

Takže empirická škola života byla sice pro mě neobyčejně užitečná, ale odborně jsem na ní stavět nemohl. Bylo mi jasné, že k vyššímu vzdělání je zapotřebí vysoká škola. Dostal jsem se na ni v roce 1954 a mělo to pro mě – i pro mé tehdejší spolužáky, kteří se mnou na fakultu vstoupili – životně důležitý význam, třebaže univerzita tehdy procházela žalostným vývojem. Bylo již po čistkách a velká jména spojená s filozofickou fakultou v té době již nenávratně zmizela, takže to byla fakulta asistentů s červenými knížkami.<sup>7</sup> Ale přece jenom to byli žáci oněch starých profesorů, kteří museli odejít, a načerpali od nich to podstatné, co patřilo ke standardu vysokoškolské výuky. Naučili nás, kde hledat vědomosti, za čím jít, jak třeba stavět otázky... To se mimo půdu tradiční vysoké školy naučit většinou nedalo.

V 50. letech minulého století byly ještě všechny důležité pomůcky, edice a monografie k dispozici v historickém semináři filozofické fakulty. Studoval jsem v době před vědomostní explozí, která zejména

<sup>7</sup> Červenou knížkou se míní průkaz kandidáta či člena Komunistické strany Československa.

od 70. let každým rokem znásobuje množství historických periodik a monografií. Do univerzitní knihovny v době mého studia ještě docházely časopisy, které už za nějakých pět či deset let nikdo neviděl, protože se za ně přestalo platit a na zahraničních univerzitách, které posílaly časopisy a publikace na výměnu, pohaslo vědomí sounáležitosti s Karlovou univerzitou.

Takže musím konstatovat, že ten, kdo chtěl v době mého mládí dělat výzkum středověku poctivě, tak mohl, ale musel přitom dříť stejně jako dneska, v tom se mnoho nezměnilo. To není chvála zašlých dob, které ani není možno chválit, ale tak tomu tehdy bylo. Moje generace byla generací samouků. Naši vyučující nám sice byli schopni vtisknout základní nasměrování, ale dál za poznáním musel každý z nás už jít sám. To s sebou samozřejmě přinášelo omyly či slepé uličky, ale na druhou stranu se zase člověk naučil bádát. Těžké doby nastaly později, kdy záplava nových zahraničních časopisů a dalších publikací zůstávala mimo náš dosah; studenti si dnes neumějí představit, jaké to bylo, když se člověk nemohl dostat ani k elementární literatuře.

“

Jaké byly Vaše osudy po absolvování filozofické fakulty?

Hned po skončení studií jsem se stal revizionistou,<sup>8</sup> neboť jsem posloužil jako příklad studenta svedeného na scestí profesorem Josefem Polišenským,<sup>9</sup> s nímž jeho pomlouvači a závistníci zahájili stranický proces. S tímto stigmatem jsem na fakultě a v Praze nemohl zůstat, proto jsem odešel sbírat zkušenosti do Litvínova, kde jsem působil jako ředitel tamního muzea. Ukázalo se však naštěstí, že to bylo tehdy velmi čilé město, které mělo nejen výborný hokej, ale i své divadlo malých

<sup>8</sup> Označení za revizionistu bylo používáno dogmatickým křídlem Komunistické strany Československa k diskvalifikaci a postihu nepohodlných osob zejména v období po maďarských událostech v roce 1956.

<sup>9</sup> Historik Josef Polišenský (1915–2001) působil na Filozofické fakultě UK od roku 1947, o deset let později tu byl jmenován profesorem obecných dějin.





^ František Šmahel jako průvodce dějinami pražské univerzity v prostorách Karolina v dokumentu Josefa Kořána Rozum a víra, z cyklu ČSAV Věda a česká společnost, 1969.

Foto: Archiv Krátkého filmu, Praha

forem vedené Mirkem Kovářikem.<sup>10</sup> To už jsem měl po povinné vojenské službě, která mne stála další dva roky života, psala se léta 1962–1963 a ve společnosti se leccos začalo hýbat...

Tehdy jsem udělal jeden neuvážený čin, jehož stín mne bude provázet do konce života. Nikdo z mých známých neočekával radikální změnu poměrů, ve vzduchu však již bylo cítit částečné uvolnění z prostoduchého ideologického krunýře vládnoucí strany. Snahy o změny se projevíly i v Městském národním výboru. Mladší lidé v jeho vedení vzbuzovali naději jistých změn k lepšímu. A byli to oni, kteří mi nabídli vstup do KSČ, což samo o sobě bylo rovněž příznakem měnící se doby. Po delším

<sup>10</sup> Miroslav Kovářik (nar. 1934) je český divadelník, kulturní publicista a recitátor.

váhání jsem kývl, přestože osudy mé rodiny mi měly být varovným mentem. Neuměl jsem si tehdy představit, že bych se dožil časů, kdy se společenský řád za železnou oponou zásadně změní, podle mého tehdejšího názoru bylo možné provádět jen jeho retuše. Právě na těch retuších jsem se z upřímné naivity chtěl podílet – a na to jsem doplatil.

” Jak jste prožíval pražské jaro roku 1968 a dobu po něm?

To už jsem byl čtyři roky zaměstnán v Historickém ústavu ČSAV, kde jsem se v roce 1968 ve 34 letech stal předsedou závodního výboru ROH.<sup>11</sup> V té době se prostřednictvím této povolené organizace v akademii věd i jinde prosazovaly dílčí reformní změny. Přišel jsem tehdy s „akčním programem“, v němž se řešily některé palčivé odborné problémy, jako např. rovnoprávný přístup všech pracovníků ústavu k literatuře a časopisům. Dnes je to k pousmání, a proto musím dodat, že některé z tehdejších reformních požadavků jsem naplnil až v roce 1990, kdy jsem se stal ředitelem Historického ústavu. Také jsem tehdy podepsal řadu manifestů a po vpádu sovětských vojsk v srpnu 1968 jsem patřil k mnoha jiným kolegům, kteří byli vyloučeni z KSČ. Takže jsem se samozřejmě ocitl zase mezi těmi, kteří ústav museli opustit, k čemuž pak skutečně v roce 1974 došlo.

O mém dalším osudu rozhodlo náhodné přečtení náborového letáčku při jízdě tramvají č. 24. Dopravní podnik hl. města Prahy v něm nabízel příštím řidičům autobusů a tramvají slušný plat a tak jsem po návratu domů své paní oznámil, že od Nového roku bude mít spolu s dětmi volnou jízdenku. Přes její námitky jsem zamířil do blízké pankrácké vozovny, podal přihlášku, splnil náročné psychomotorické testy a po dvouměsíčním zácviku se stal řidičem pražské tramvaje. Byla to první řídicí funkce, které jsem dosáhl. Jestliže o tom dnes hovořím, je to už napůl humorná minulost, ale pro mě osobně to tehdy vůbec nebyla

<sup>11</sup> Revoluční odborové hnutí (ROH) byla v době komunistického režimu jediná povolená odborová organizace.

snadná situace. Zvládnout mi ji napomohl kanadský kolega – historik bohemista, který tehdy přijel do Prahy. Když slyšel, že jezdím na tramvaji, tak ho to na rozdíl od jiných západních kolegů a kolegů, pro které něco podobného bylo naprosto nepochopitelné, nijak nevyvedlo z míry. Řekl mi: „Když jsem neměl job, tak jsem celý rok řídil autobus v Chicagu.“<sup>12</sup> Takové povzbuzení jsem potřeboval, z mysli jsem vypudil bolestivoství zhrzených bílých límečků a postavil se čelem k osudu.

Jako řidič hromadné dopravy jsem byl jednou nohou v kriminále, ale na druhé straně jsem byl svým pánem a neměl jsem při práci nikoho nad sebou. To pro mě bylo cennější než sedět v nějaké kanceláři, utrácet volný čas klábosením a čekat na konec pracovní doby. Když bych místo novin vytáhl odborný časopis nebo slovník, stal bych se hned nápadným svým nicneděláním. Na tramvaji jsem jezdil od počátku roku 1974 do listopadu 1979, kdy mi zemřela žena, a já se musel postarat o dvě děti ve školním věku. Při směnném provozu bych o ně nemohl pečovat, a proto jsem byl nucen změnit zaměstnání. V nouzi nejvyšší mi dva mladší kolegové z Tábora nabídli místo v Muzeu husitského revolučního hnutí, které jsem s povděkem přijal. Žil jsem sice s dětmi na pokraji životního minima, deset let jsem však mohl bádát skoro jako soukromý učenec. Samozřejmě s omezenými možnostmi a pod politickým dohledem místních orgánů, zato jsem nemusel jako nespolehlivý občan chodit na většinu schůzí. Nyní se mi to lehce říká, lehké to však pro nás nebylo.

”

Když se zamyslíte nad svým dosavadním historickým dílem: čeho si na něm nejvíce ceníte a v čem si myslíte, že se Vám podařilo dospět nejdál?

Od jednoho kolegy jsem zaslechl, že by považoval za velký úspěch své vědecké dráhy, kdyby alespoň jedna věta ve školských učebnicích byla na základě jeho výzkumu. Vypadá to jako dobrý bonmot, když se však

<sup>12</sup> Je míněn historik John Martin Klassen (nar. 1939), významný medievista, který se zaměřoval i na české dějiny se zvláštním ohledem na husitskou dobu. Působil na Trinity Western University v kanadském městě Langley, kde je dnes emeritním profesorem.



^ Specialista na středověk František Šmahel si po dlouhých letech opět vyzkoušel povolání řidiče tramvaje, které vykonával v době persekuce, kdy se nemohl profesně věnovat historii. Život historika Františka Šmahela v pohledu Mateje Mináče (TV cyklus Genus, 1995).  
Foto: Archiv České televize

nad tím zamysleme, je to skoro nenaplnitelné přání. Při zpětném pohledu na vlastní dílo mívám pocit architekta, jemuž někdo stále předělavá stavbu. Vlastní poznatky jsou jakoby na pohyblivém písku, máloco vydrží delší dobu ve své původní podobě. Je to přirozené, neboť vědecké poznání sice někdy klopýtá nebo se vrací zpět, nikdy však nadlouho nezůstane trčet na jednom místě. Budiž, ne všechny knihy stárnou stejně. Některé nikdo ani neotevře, jiné si v knihovně řadíme co nejbliž k psacímu stolu.

Obávám se, že žádný soudný člověk nemůže ještě během svého života odhadnout, co se mu povedlo tak, že by to mělo přejít do učebnic... Raději se proto omezím jen na dva tři momenty, které snad stojí

za zmínku. Za prvé jsem u nás patřil k těm, kteří napomohli propojit tradiční české dějiny, tedy to, co se u nás pod oním pojmem rozumělo, s dějinami obecnými. Za druhé jsem usiloval o jejich provázání s různými dalšími obory, které se vyznačují odlišnou, ale pro historika inspirativní metodologií. A za třetí se mi snad podařilo vybudovat na tomto interdisciplinárním základě nosný koncept dějin 15. století.

”

Podívejme se nyní na tyto tři momenty podrobněji. Co si máme představovat pod oním propojováním tradičních dějin, ať již prvním, nebo druhým zmiňovaným směrem?

Sám pro sebe jsem nečinil rozdíl mezi českými dějinami a dějinami sousedních i některých vzdálenějších zemí. Obával jsem se, že když se uzavřeme do vlastních hranic, budeme sami sebe, ale i svět kolem nás posuzovat jen ryze českými hledisky. Proto bylo pro mne důležité, alespoň v určitých prostržích, posuzovat domácí dějinný vývoj z evropského pohledu, abychom neztratili z mysli, že chtě nechtě si o našich dějinách stále něco fabulujeme. Musím však dodat, že tak náročnému záměru jsem nebyl s to vždy dostát. Tu z nedostatečných znalostí, tu pod tlakem času anebo v zápalu polemiky.

Podobně to bylo se snahou propojovat historické bádání v užším slova smyslu s postupy příbuzných disciplín. Přesahy do příbuzných disciplín, třeba do dějin literatury, umění, filosofie, ale třeba i do dějin hospodářství, mě stály mnoho úsilí, protože jsem považoval za nezbytné osvojit si jejich metodiku. Ne vždycky se mi to dařilo, což zvláště platí o dějinách středověké hudby. Na vlastní kůži jsem také pocítil nevráživost některých kolegů, kteří ze svých slonovinových věží hájili specifčnost svých disciplín. Podle nich se každý má držet svého kopyta. Měl jsem také na paměti, co jsem slyšel od historika, který

- > Reprodukce z Jenského kodexu. Scéna z prostředí pražské univerzity zobrazuje výuku založenou na četbě a výkladu – Doktor a žák (Jenský kodex, IV.B.24, 30r, 1490–1510).

Foto: Knihovna Národního muzea v Praze



zabrousil do právních dějin. Historici ho považovali za právníka a právníci za historika.

” Myslím, že Vaše interdisciplinární přesahy byly ještě mnohem významnější, než jste teď zmínil. Byl jste jedním z těch, kteří po desetiletí cílevědomě a systematicky přispívali k metodologickému dialogu mezi historiografií meritorně založenou na písemných pramenech a archeologií vycházející z interpretace hmotných památek; právě tak s využitím ikonografických a ikonologických postupů přispíval i k dialogu s dějinami výtvarného umění. Jako jeden z prvních jste se pokusil na jasně definovaných cílových skupinách uplatňovat metodu moderně pojaté prosopografické analýzy... Co Vás vedlo k tak systematickému vtahování paralelních vědních pohledů do práce historika?

Vlastně mě k tomu dovedla práce na dějinách pražské univerzity. V její výuce se totiž koncentrovala soudobá učenost (nemluvme ještě o vědě), ba dokonce můžeme říci, že v poslední čtvrtině 14. století na špičkové střeoevropské úrovni. Jejím zkoumáním z různých zorných úhlů jsem se hodně naučil, což jsem pak mohl tu i tam přenášet do ostatních výzkumných polí, takže můj pohled na dějiny se začal rozšiřovat hned několika směry.

” Jak došlo k tomu, že z historika vzdělanosti se nakonec stal historik husitství?

Mým původním zaměřením byla italská renesance a raný domácí humanismus, zejména na pražské univerzitě. S italskou renesancí jsem hned narazil, neboť dostat se v 50. letech do Itálie bylo pro mě nemyslitelné. Studovat dějiny vzdálené země bez toho, že ji na vlastní oči důkladně poznáme a že máme přístup k jejím pramenům, prostě nešlo. Když jsem po vojenské službě a dvou letech exilu v litvínovském Městském muzeu nastoupil v prosinci 1964 do Historického ústavu ČSAV, čekalo

mne menší rozčarování. Tehdejší ředitel, jímž byl známý historik husitského období,<sup>13</sup> mi řekl, že má v úmyslu věnovat se italské renesanci a že tudíž bych po něm měl v ústavu převzít dějiny husitského revolučního hnutí. Přednostně bych se prý měl věnovat Jeronýmovi Pražskému, jehož 550. výročí smrti na kostnické hranici už bylo na obzoru. Husa se prý ujme sám, což se také, jak dodávám, stalo. Životem a dílem nonkonformního intelektuála Jeronýma Pražského jsem se již dříve zabýval, takže měl pro své rozhodnutí i pádný důvod.

Někdy z legrace říkám, že jsem na tuto nabídku spojenou s výměnou velkých témat bez rozmýšlení kývl. Ono by mi stejně nějaké váhání nebylo nic platné, to říkám upřímně, ale hlavně jsem věděl, že dostávám jako na míse výzkum jediného období, kdy české dějiny hrály prvořadou roli v obecných dějinách Evropy. Dnes je u nás husitství opovrhovanou dějinnou etapou a na Husa se téměř vypisují soutěže, kdo o něm řekne hloupější vtip (jako např. o opalovacím krému značky „Jan Hus“ atd.), což souvisí s tím, že dnešní vědomí o husitství je – nebojím se to říci – velmi tendenční a vůbec se neodvívá od toho, co se odehrálo, od dějinné podstaty a jejího domýšlení. Jenomže dějiny se neodehrávají tak, jak by je historik chtěl mít. Dějiny tady jsou a historik je zkoumá... A nelze chodit kolem tak závažného jevu, jako bylo husitství, a nevzít přitom na vědomí, že to byl významný jev nejen v rámci českých, ale i evropských dějin.

” Můžete nám načrtnout, v čem spočívají ony Vámi vybudované dějiny 15. století?

Pokud starší bádání hovořilo o husitství či o českém utrakvismu, spojovalo tato hnutí obvykle jen s některými vrstvami společnosti (někdy s městy, jindy s venkovským obyvatelstvem či chudinou, drobným zemanstvem atd.), zatímco pro katolickou stranu bylo příznačné propojení kléru s vysokou šlechtou a německými městy. Nepochopeno

<sup>13</sup> Ředitelem Historického ústavu ČSAV byl v té době mediévista Josef Macek (1922–1991), který se v 50. letech badatelsky zaměřoval na dějiny husitství.

zůstávalo, že v Čechách v letech 1417–1485 vedle sebe existovala dvoji společnost, která z hlediska své společenské skladby měla v podstatě zrcadlovou podobu. V každé z těchto dvou pospolitostí totiž byly zastoupeny všechny vrstvy obyvatelstva, od poddaných až po vysokou šlechtu; ba co víc – obě měly k dispozici dokonce i své vlastní duchovenstvo.

Bez pochopení této paralelní existence dvou separovaných společností plně neporozumíme ani následnému vývoji po náboženském smíru v roce 1485, v němž docházelo postupně na různých úrovních k opětovnému propojování paralelních společností do jednoho celku. Nejprve se ve společném zájmu spojila aristokracie, která tím v podstatě vkročila do nové významné etapy českých dějin, jíž bylo období stavovské monarchie. Pro toto přechodné státní zřízení byla charakteristická slabá panovnická moc, zvláště za panovníků jagellonské dynastie, a vytváření zemské samosprávy. Ta se blížila republikánskému zřízení, ovšem s tím rozdílem, že se na něm podílely jen nejvyšší vrstvy společnosti. Dalším charakteristickým rysem stavovské monarchie u nás bylo krátkodobé vytvoření městského stavu, jemuž, jak jinak, předcházelo zájmové propojení měst kališnických a katolických. Tento slibný historický skok vzal ovšem po nástupu Habsburků na český trůn za své.

Právě ve vztahu k městům je asi dobře patrná jedna z korekcí dosavadních názorů, kterou se mi podařilo prosadit. Dřívější bádání totiž spojovalo jednostranně města s husitstvím, dokonce je někde označovalo za jeho hybnou sílu. Tak tomu ale nebylo, protože města byla v 15. století – podobně jako celá česká společnost – rozdělená, stála na obou stranách, a teprve v období stavovské monarchie se začala opět spojovat, což nám dosvědčuje zejména Svatováclavská smlouva z roku 1517.<sup>14</sup> Jejich spojování do jednoho zemského celku souvisí se vzrůstem sebevědomí městského stavu – se sebevědomím podobným tomu, kterým se ve Francii vyznačoval tzv. třetí stav na konci 18. století před vypuknutím revoluce. Z celoevropského hlediska je to proto jeden z velmi pozoruhodných momentů.

<sup>14</sup> Svatováclavská smlouva byla uzavřena v roce 1517 mezi šlechtou a královskými městy, která si v ní za cenu ekonomických ústupků pojišťovala právo účasti na zemském sněmu a některá další politická práva.

“

Husitství bylo řadou generací považováno či označováno za pokrokový fenomén a Vy sám jste výše ukázal na některé jeho znaky, kterými výrazně předešlo evropský vývoj, protože s sebou přinášelo jevy, které se jinde vyskytly třeba až za německé reformace nebo francouzské revoluce. Můžeme husitství opravdu označovat jako pokrokové? Přísluší vůbec historikovi, aby rozhodoval, co pokrokové je a co není?

Otázka, jak bylo husitství viděno z Evropy, nemůže při jeho dějinném hodnocení zůstat stranou. Sám jsem se jí nestačil v dostatečné míře věnovat, ale zaměřují se na ni někteří moji následovníci. Právě díky jejich bádání se ukazuje, v čem byla česká reformace ojedinělá a zda skutečně v řadě ohledů předešla německý vývoj o padesát či sedmdesát let. Zajímavá je z tohoto úhlu pohledu i proměna Lutherova postoje k husitství. Luther se od něho zprvu distancoval, neboť o něm téměř nic nevěděl. Když se seznámil s Husovým učením, k české reformaci se veřejně přihlásil a ve velkých nákladech vydal jak Husovy listy, tak i jeho stěžejní spis *O církvi*. Tehdy se naplno ukázalo, jak závažným nástrojem hromadného ovlivňování se stalo vynalezení a rozšíření knihtisku.

Já ovšem husitou nejsem a nejsem také s předmětem svého bádání, míním tu českou reformaci, konfesně spjat. Snažím se k husitství přistupovat jako ke vzdálené minulosti, jako kdybych se věnoval studiu antiky. To se mi však vždy nepodařilo a dodnes nedaří. Husitství u nás totiž zůstává živou historií, každých dvacet let se přehodnocuje a do názoru na jedinou českou revoluci se promítají aktualizací postoje. Máte pravdu, někteří kolegové by nejraději temné stránky revoluční doby z historie vymazali, jiní zase přidělovali některým směrům znaménko pokrokovosti v souladu s marxistickým světovým názorem. Bez skutečných revolucionářů nejsou revoluce. Nemá smyslu strkat hlavu do písku a vytrhovat z dějin jen to, co se nám zamlouvá. To může dělat politik, nikoli však historik. Nebo se mýlím?

Slovo pokrok je dnes hodně zdiskreditované, jako by se svět alespoň v něčem nevyvíjel užitečně, prospěšně a k vyšším hodnotám. Samo adjektivum „pokrokové“ může ovšem být zavádějící, zvláště když není obecné shody v posuzování společenských pohybů a velmocenské politiky. Snad však lze i nadále mluvit o „pokroku“ ve vymezené oblasti

nebo v určitém konkrétním směru. Například to platí o vývoji lékařské diagnostiky nebo kosmického výzkumu. Našli bychom mnoho dalších odvětví nebo dílčích odborných činností, kde pokrok je zcela zjevný. Proč se tady bát tohoto slova? Velké ostražitosti je třeba při posuzování uměleckého vývoje. To je oblast, kde jsem se víceméně jen rozhlížel. Bylo pokrokem perspektivní zobrazení v malbě 15. století? Vůči čemu, můžeme se ptát, vůči středověku? Copak perspektiva nebyla známa v antice? O podobných obtížích historického hodnocení bychom mohli mluvit stále dokola.

”

Položme tu otázku ještě trošku obecněji. Může vůbec historik vynášet hodnotící soudy?

Historik se nemůže této povinnosti vzdát. Vždyť vše je v historii jako vědě i v historii jako školském předmětu výběrem. Jak řekl jeden za zakladatelů francouzské školy *Annales*: Historie je volba.<sup>15</sup> Již tím, že si historik vybírá určitou látku, určitou postavu, soudí a zatlačuje do pozadí to, co není předmětem jeho výzkumu. Většinou je to nespravedlivé vůči tisícům a statisícům obyčejných smrtelníků, o nichž historikové mlčí. To by měli mít na paměti zvláště historici, kteří se zhlédli v aristokracii a pro něž i její nočníky jsou předmětem zájmu. Nelze prostě ztrácet ze zřetele živitele společnosti, ty, kteří dodávali chléb i na stoly učenců a profesorů. Historik by také neměl nechat bez povšimnutí velké výstavy s nasvícenými uměleckými a luxusními díly, které dnes v dějinném povědomí formují jakési fiktivní dějiny. Z dějin se veřejnosti dostává jenom určitého pozlátka. Dějiny jsou přitom také kruté, naplněné mnoha strastmi. Víme, že nemůžeme udělat atraktivní výstavu o osudech prostých sedláků a řemeslníků, když pro ilustraci jejich života můžeme ukázat jenom rýč nebo ztrouchnivělé řemeslnické nářadí. Ale svět práce patří jak do dějin, tak i do dějinné paměti.

Opakuji, historik se odpovědnosti soudce nemůže zbavit. Ať je mu to milé či nikoli, musí nést svou kůži na trh. Někdy poznání, k němuž

<sup>15</sup> Autorem uvedeného citátu je francouzský historik Lucien Febvre (1878–1956).

dojde, bolí, zvláště když boří tabu a předsudky, nebo když se dotýká citlivých dějinných momentů. Dějiny mají též své hrdiny. Někteří z nich, například naši západní letci, skončili ve vězení, jiní na výsluní doby. Kolo Štěstěny se nepřestává otáčet, na historikovi je, aby se ubránil jeho výkyvům. Dneska diskusi s ožehavou problematikou představují excesy proti domácímu německému obyvatelstvu v květnu 1945 a v době následující. Lze se tvářit, že se nic takového nestalo, nebo se s tím potýkat a strkat prsty do ran. Jestliže však budeme do otevřené rány od rána do večera strkat zašpiněné prsty, nakazí se sepsí i zdravé tělo. Strkání prstů do otevřených ran je někdy osvobozující, jindy zničující. Také v ohleduplnosti k dějinným traumatům spočívá odpovědnost historika.

Historik musí chápat jednotlivé jevy v nejrůznějších souvislostech, ale jeho chápání by mělo mít své meze; jinak mu totiž hrozí něco, co jsem kdysi nazval tepelnou smrtí historika. Tepelná smrt v přírodních vědách souvisí s pojmem inerce, tj. se stavem, když už přestává vývoj, všechno se hrouť a přechází do neměnného klidu. Tepelnou smrtí historika je, když už všechno chápe. Jsem ve věku, kdy mi to hrozí. Nikoli však proto, že bych nějakou část dějinného vývoje tak dokonale poznal, nýbrž proto, že si to troufale namlouvám.

Co naplat, výklad smyslu dějin je pro historika *perpetuum mobile*. Historik sice usiluje, aby podal pravdivý a objektivní pohled na dějiny, ale plně toho dosáhnout nemůže. Víceméně jen rozmnožuje spektrum názorů a domněnek svých předchůdců, aniž by mohl provést důkaz s pomocí opakovatelného experimentu.

”

Sedíme spolu teď ve Vaší pracovně v Centru mediivistických studií, kde jste obklopen řadou mladých lidí, které lze považovat za Vaše žáky. Jak vlastně historik vybírá okruh osob, kterým by předal své profesionální zkušenosti?

Slovo na jedné straně historika omezuje a na druhé je jeho nástrojem, kterým předává zkušenosti a kterým zasévá setbu a jiskřičky zájmu. Blaze tomu, kdo se umí postavit před studenty a zaujmout je. K tomu je potřeba zvláštní talent a já jsem ho moc nepobral. Závídím jiným, kteří



^ V roce 2009 převzal František Šmahel od předsedy AV ČR prof. Jiřího Drahoše čestnou medaili *De scientia et humanitate optime meritis* za vědeckou a organizační činnost.  
*Akademický bulletin, foto: Zdeněk Tichý*

dokážou posluchače plně zaujmout a probudit v nich touhu po dalším poznání. Je to jedna z cest, jak může historik – nebo vysokoškolský profesor v jakémkoliv jiném oboru – rozšířit okruh těch, kteří by se vědě nebo poznání mohli dále věnovat.

Ale to samo o sobě nestačí. Nutně následuje další fáze, do níž se však již dostanou jen ti, jejichž zájem přeroste do intenzivního studia, a u nichž je zároveň předpoklad, že budou moci obstát. Ti především pak potřebují všemožnou další pomoc. Patří do ní kromě řady jiných věcí i to, aby poznali jiné učitele a jiné školy. To v mém mládí vůbec možné nebylo. Ale je asi třeba zároveň ohlídat, aby studentům zahraniční studium sice poskytlo možnost dalšího růstu, ale zároveň aby si neosvojili některé z nešvarů, které s sebou přináší mezinárodní odborná komunikace.



O jakých nešvarech můžeme při zapojování studenta či již zralého historika do mezinárodního odborného dění mluvit?

Určité nebezpečí je v tom, že někteří doktorandi jezdí od jedné univerzity na druhou, vlastnímu bádání se příliš nevěnují a předčasně se stávají eklektiky. Vědí přitom, jak se kde co dělá, všude mají své známé a předčasně zapadnou do kroužků sobě rovných, které si takřka doživotně vystačí samy pro sebe. Zčásti tomu tak bylo již dříve, to říkám z vlastní zkušenosti. Tyto elitní, relativně uzavřené klany specialistů mají vysoký počet vzájemných citací, jejich členové se vzájemně podporují posudky a rekomendacemi při profesorských řízeních a grantových soutěžích.

Navíc se i u nás rozmnožila kasta létajících profesorů či docentů, kteří nebadají, ale létají z jedné konference na druhou. Co asi tak mohou vybadat, můžeme se ptát, když přínosný referát stojí měsíce výzkumné práce. Někteří z nich měli slušnou disertaci, kterou si udělali dobrou pověst, později však bádání jen kamuflují, protože nemohou vše stihnout. Když si pak mají volit svého nástupce, dávají přednost těm, kteří je nemohou ohrozit. Tenhle typ se šíří klonováním, čímž mám na mysli vytváření nových generačních mezivrstev na jedné bázi poznání. To znamená, že tu není pnutí po individuálním výkonu, po individuální cestě, ale hledá se spíše společné uplatnění na základě – abych tak řekl – uzavřeného souhrnu všeobecně uznávaných poznatků, ke kterému se nějak dospělo a který se pak už jenom opakuje, takže není poznáním ve vlastním slova smyslu. Tyto klany a klony ani necítí potřebu komunikovat mezi sebou navzájem. Tímto obloukem se dostávám k potřebě propojování poznatků nejen mezi jednotlivými historickými odvětvími, ale i v rámci společenských a humanitních věd. A k tomu nelze dospět jinak než určitým filosofickým přístupem, který by měl být založen na historicitě poznání. To, co jsem se pokusil naznačit, nemá ovšem pevný formát a ve skutečnosti probíhá více méně skrytě. Rád bych také dodal, že z mé strany jde spíše o postřehy než o hlubší reflexe. To je ostatně snad na první pohled patrné. Mluvené slovo často zabrousí za hranice, které si ukládáme v písemném projevu.

Jednou z nebezpečných tendencí, kterou zvláště sociologové vnášejí do našich disciplín, je nedbání historie. Ale historie tu byla a stále tu je a pořád ovlivňuje vše ostatní. Často tuto evidentní skutečnost nahrazuje věčná iluze, že historie je učitelkou života a že se jejím poznáváním vyvarujeme osudových chyb v současnosti. Ne, historie není neomylnou učitelkou života, ale pořád v ní po krk vězíme. A tady historik má ještě stále co dělat.

*Rozhovor vedl Antonín Kostlán, v Praze.*

#### Zdroje dalších informací:

Centrum mediévistických studií, osobní webová strana Františka Šmahela: <http://cms.flu.cas.cz/cz/o-nas/lide/vedeni/prof-phdr-frantisek-smahel-drsc.html> (k 17. 11. 2014).

DOLEŽALOVÁ Eva – NOVOTNÝ Robert – SOUKUP Pavel (ed.), *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, Praha 2004.

NODL Martin – SOMMER Petr (ed.), *Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám*, Praha 2004.

PÁNEK Jaroslav (ed.), *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*. Díl I–III, Praha 1994.

ŠMAHEL František, *Nalézání, setkávání a mýjení v životě jednoho mediévisty*, Praha 2009.



Karel Hrubý

Jsou jisté hodnoty, které nemůžete vzdát

*Tomáš Hermann*



Foto: Archiv města Plzně

**PhDr. Karel Hrubý** se narodil se 9. prosince 1923 v Plzni. V letech 1945–50 vystudoval na FF UK v Praze filosofii, sociologii a češtinu, studium zakončil obhajobou dizertace na téma *Ruský realismus a Masarykovy názory literárně kritické*. Nastoupil jako profesor na gymnázium ve Stříbře, posléze v Domažlicích a na Pedagogické škole v Plzni až do roku 1955. Po válce byl politicky činný v Československé straně sociálně demokratické (ČSSD), po komunistickém převratu v roce 1948 v její ilegální struktuře. V roce 1955 byl zatčen za údajnou velezradu a odsouzen na deset let vězení, jako vězeň pracoval na uhelné šachtě „Tmavý důl“ ve Rtyni v Podkrkonoší. Roku 1960 byl amnestován a poté až do roku 1967 byl zaměstnán jako soustružník-brusič kovů v družstvu Mechana v Plzni. Od ledna do srpna 1968 byl zaměstnán jako sociolog ve Výzkumném ústavu družstev v Praze. V roce 1968 byl též členem přípravného výboru pro obnovu ČSSD. V září 1968 odešel do exilu a s rodinou natrvalo zakotvil v Basileji ve Švýcarsku; získal místo sociologa koncernu CIBA-GEIGY, transnacionální farmaceutické společnosti sídlící ve Švýcarsku. Od roku 1972 místopředsedou, v letech 1983–89 generálním tajemníkem a 1989–95 předsedou exilové ČSSD. V exilu byl rovněž

členem předsednictva Rady svobodného Československa a aktivním organizátorem československé Společnosti pro vědy a umění, v rámci jejíž činnosti pořádal mezinárodní konference a vydával exilové periodikum *Proměny*. V roce 1995 převzal z rukou prezidenta republiky Václava Havla Řád T. G. Masaryka, město Plzeň ho jmenovalo čestným občanem a Československá akademie věd jeho kulturní činnost v exilu v roce 1992 ocenila stříbrnou medailí.

## Rozhovor s Karlem Hrubým

”

Vážený pane doktore, náš rozhovor bych rád zahájil docela speciální otázkou. V 60. letech jste se odborně zabýval problematikou sociologie husitské revoluce; konkrétně zde mám před sebou Vaši studii *Struktury a postoje husitských skupin* z roku 1968. V rámci Vaší publicistické nebo veřejné činnosti působí takto odlehlé historické téma poměrně překvapivě. Co Vás k němu přivedlo?

Jsem rád, že mi tuto mou starou práci ukazujete, už dávno mi zmizela z knihovny. Husitské téma je téma opravdu charakteristické pro mou tehdejší osobní situaci a také pro situaci celé společnosti, která v 60. letech byla ještě napůl sevřená, napůl se dostávala do pohybu a pozvolna se rozšiřovaly mantinely toho, co se najednou smělo. Pro mne to bylo dané tím, že jsem se vrátil z kriminálu po amnestii v roce 1960 a šel jsem pracovat manuálně do družstva Mechana v Plzni jako soustružník a brusič. Takový život byl trochu jalový a potřeboval jsem se nějak zachránit. Musel jsem najít téma, které bych zpracoval, při kterém by můj intelekt docela neshnil a současně si vyřešil tematiku, která mne zaměstnávala.

Zajímal mě totiž vývoj revoluce. To, k čemu došlo v únoru 1948, někteří nazývají revolucí, jiní tomu říkají puč. To není tak důležité, ale důležité pro mne tehdy bylo, jak se vše bude dál vyvíjet a k jakým koncům to spěje. Protože jsem se nemohl věnovat sociologii současnosti – to bylo v té době tabu –, obrátil jsem se do historie a začal studovat historii, ač jsem nebyl historik. Byl jsem vzděláním češtinář a filosof. Zaměřil jsem se hlavně na pražská města, protože zpracovávat situaci v celé zemi bylo nad mé možnosti. Nejdříve jsem vysledoval průběh husitské revoluce, jak se odvíjel celospolečensky. Druhé téma bylo, jak se revoluce odrazila v mocenských poměrech pražských měst. To byla ona seniorská komunita, starší obec pražská, kde došlo k velkému střídání.

Poté, co byli němečtí konšelé vypuzeni, se všeho zmocnilo české měšťanstvo a já sledoval onen vývoj. Dospěl jsem k názoru, že v revoluci byly skupiny, které byly různě motivovány a různě se chovaly.

Začal jsem si všimnout radikálů, kteří revoluci započali, a rezonérů, kteří sice s radikály ve všem nesouhlasili, ale nebyli ostře proti. Posléze jsem se soustředil na nastupující realisty a také na oportunisty. Husitská revoluce skončila na konzervativní platformě. Jiřík z Poděbrad sice nechává měšťtům ještě velký prostor pro politické uplatnění, nicméně už je to panstvo a král, kdo uchopí moc. Revoluce nekončí tam, kde začala, nýbrž jistým kompromisem mezi požadavky revolučními a mezi dobovou skutečností, se kterou se museli vypořádat.

Zajímavé na tom bylo, že tohle téma mě pak provázelo i v exilu. Přišel jsem do Basileje a naivně hledal zaměstnání na pracovním úřadě. To tady bylo naprosto nezvyklé. Přišel jsem na úřadě k jakémusi strýcovi a ten se mě ptal, čím mi může pomoci. A já jsem mu řekl: „Hledám místo.“ – „A jaké máte zaměstnání?“ – „Jsem sociolog.“ – „Co to je prosím vás sociolog? My jsme tady tak pro elektrikáře, stavební dělníky, instalatéry, ale akademici si hledají zaměstnání jinak.“ Avšak sáhl po telefonu a zavolał do místní chemické a farmaceutické firmy. A ti jednoduše řekli, ano, ať se přijde představit. A to se mi stalo základem mé nové existence v exilu. Potřebovali sociologa, protože vydávali velké peníze za propagaci nových léků a zdálo se jim, že si v tom počínají nešikovně. Jestli bych jim mohl nějak pomoci. Vzpomněl jsem si na své husitské téma. Jestliže bylo u jednání středověkých skupin možné nějakým způsobem charakterizovat a vyhmátnout podstatu jejich způsobu myšlení, hodnocení a jednání, tak proč by to nebylo možné u lékařů, kterým nabízeli medikamenty? Vypracoval jsem systém, na jehož základě potom bylo možné se obracet nejdříve na ty „radikály“, tj. na inovátory, kteří opravdu chtěli něco nového. A teprve potom postupně na další skupiny, čímž se ušetřila hromada peněz a dosáhlo se většího efektu. Mně to zajistilo hmotnou existenci, takže jsem se mohl ve volném čase věnovat ostatním věcem, kvůli kterým jsem vlastně do exilu šel. Mohl jsem se věnovat sociální demokracii, Společnosti pro vědy a umění, Radě svobodného Československa. To všechno šlo, protože jsem tady měl dobrou existenci a nechávali mi poměrně volnou ruku při cestování světem.

”

To je překvapivé, jaký neplánovaný užitek Vám mohlo studium husitské revoluce přinést. Napadá mne ale, že ve stejné době se novátorským způsobem problémy husitství v rovině ideologické zabýval Robert Kalivoda. Setkali jste se nějak na tomto odborném poli?

Robert Kalivoda je člověk, který mi v životě nesmírně pomohl. Když jsem napsal první studii o průběhu revoluce v pražských městech („Sociologický model husitské revoluce v pražských městech“, 1967), tak jsem se pokoušel udat ji v Historickém ústavu ČSAV. Ale tam to František Graus striktně odmítl. Sociologie pro něho nebyla žádná věda. Pomocí Jarky Kohouta, kolegy ze studií a spoluvězně, jsem se seznámil s Robertem Kalivodou. Kalivoda tehdy husitské myšlení zpracovával a byl opravdu na toto téma odborníkem. Upozornil mě na jednu zásadní věc – že neznám významný pramen německého historika Ferdinanda Seibta. A tím mě postrčil k tomu, abych se jím zabýval a doplnil svoji studii ještě těmito odkazy. A potom se zasloužil o to, že když v roce 1965 začal znovu vycházet *Sociologický časopis*, tak tam můj článek v roce 1967 uveřejnili. Pro outsidera, jímž jsem byl, protože jsem byl po kriminálu jakýsi podčlověk, to znamenalo nesmírně mnoho. Pozvedlo to mé sebevědomí, ukázalo se, že mé přemýšlení má přeci jenom nějaký smysl a mohl jsem se věnovat dalším studiím.

Robert Kalivoda se mi zapsal do srdce ještě mnoha jinými věcmi. Na rozdíl třeba od Karla Kosíka byl jen lehce dotčen stalinismem. On totiž přišel k marxismu od tzv. spořilovské avantgardy, kde býval hlavním mluvčím Karel Teige. Teige měl velmi kritický názor na Stalina. Když došlo v 30. letech (1936–38) v Sovětském svazu k moskevským procesům, kde si Stalin vyřizoval účty se starými Leninovými přáteli Radkem, Kameněvem, Smirnovem, Bucharinem, maršálem Tučačevským a jinými, tak Teige proti tomu protestoval a v těch letech 1936–38 proběhla v Praze velká diskuse o smyslu těchto procesů; Kalivoda právě pod vlivem Teigeho se zaměřil kriticky na Stalina, a proto také v 50. letech stalinismu nepodleh. Nemusel se od něj pak ani distancovat, jako se od něj distancovali později Karel Kosík a další. Když si přečtete Kalivodovy články, které vycházely v *Literárních listech*, tak tam ukázal, že vlastně Stalin byl nemarxistické rameno revoluce, že Stalin zavedl

vlastně pro své mocenské choutky Rusko na scestí a vyslovil – ačkoliv nesouhlasil s Trockým, což musím zdůraznit – takovou větu, že kdyby se býval dostal k moci Trockij a ne Stalin, mohlo to být v Sovětském svazu bližší leninskému pojetí a tedy bližší smyslu revoluce, tak jak byla v roce 1917 avizována. To se mně u Kalivody líbilo.

Když jsem odešel do exilu, dovídal jsem se o jeho osudu právě od profesora Seibta, který jezdil na historické kongresy do Československa a tam se s Kalivodou setkával. Informoval mě o tom, jak ho postupně trápila nemoc a jak byl režimem odsunut. Byl to vzácný člověk a jsem rád, že se jeho dědictví dnes znovu oživuje. Je tam páteř ještě toho původního marxovského pojetí revoluce, které bylo Leninem silně pokazeno a Stalinem dovedeno do absurdna. Kalivoda s Trockým nesouhlasil, politicky vůbec ne, jen zdůrazňoval, že to byl člověk, kterému revoluce byla posláním, kdežto Stalinovi byla prostředkem k uchopení moci. A právě v tom byl velký rozdíl. Ale jak jsem řekl, Kalivodu to ušetřilo, a v 50. letech nesedl stalinismu na lep. Pak už se věnoval pouze husitské ideologii, tedy otázkám „nadstavby“. Tam hledal pravdu a tím šel proti schematickým pojetím, která zastávali historici Macek, Graus a jiní. Pro ně „základna“ byla všechno a nadstavba byla pouhým odrazem.

“

Připomněl jste rovnou již moskevské procesy ve 30. letech. Může přitom překvapovat, že v poválečné době byla tato nedávná minulost skoro úplně zapomenuta a že procesy 50. let byly něčím novým a nečekaným, když ta zkušenost byla mezi komunisty dosti živá a v mnohém analogická...

To spolu souvisí. Moskevské procesy znamenaly velký otřes pro celý svět. Všude na Západě se o tom psalo, procesy odradily celou řadu příznivců Sovětského svazu. Třeba André Gide svým *Návratem ze Sovětského svazu*. To způsobilo obrovské pobouření mezi stalinisty, jako byl Stanislav Kostka Neumann a jiní. Ale nejen on, také Ivan Olbracht nebo Marie Majerová stáli tenkrát na Stalinově straně a považovali moskevské procesy za spravedlivé. Na Západě se už vědělo, že jde vlastně o vypořádávání se se skalními starými soudruhy, s nimiž Stalin dělal

revoluci a kteří byli oblíbeni. Vyřizoval si účty se svou konkurencí, nikoliv s odpůrci revoluce nebo s odpůrci Sovětského svazu. Kurt Konrád nebo Karel Teige to už tehdy správně pochopili. To byli lidé naklonění avantgardě, kde šlo zásadně o svobodu projevu. Na ní si strašně zakládali a najednou viděli, že v Sovětském svazu jde vývoj jiným směrem: veškerá svoboda je potlačena a vyžaduje se kopírování a omílání velkého bolševika. Záviš Kalandra si tím podepsal ortel smrti již na konci 30. let, kdy veřejně protestoval proti moskevským procesům a odsuzoval je. A to mu samozřejmě ti „karlínští kluci“ Gottwald, Kopecký, Slánský a další nemohli zapomenout...

Tohle ovšem upadlo dost v zapomutí. Generace, která nastupovala v pětáctýřicátém roce do politiky, už o tom věděla málo. Respektive něco se o tom vědělo, ale prameny nebyly po ruce. A starší generace, která to ještě zažila, měla zase strach o tom mluvit, protože Stalin byl tenkrát pro komunisty opravdu modlou, téměř Bůh. Mluvit proti němu, to bylo nebezpečné rouhání. Když potom došlo k procesu s Miladou Horákovou, tak to na Kalandru vytáhli a stálo ho to život. Kalivoda byl taktéž silně ovlivněn Kurtem Konrádem. Znal jeho spisy a dost na nich stavěl. On patří k lidem, kteří by měli být studováni už proto, že si dokázal v této těžké době zachovat vlastní rozum, a i když byl marxista, byl autentický marxista, nepodlehli té leninsko-stalinské deviaci, jíž podléhali všichni ostatní.

“

Vaše dizertace z roku 1949, v době počínající protimasarykovské kampaně, byla na téma *Ruský realismus a Masarykovy názory literárně kritické*. Po válce byl ale Masaryk a jeho odkaz symbolem a skoro až zaklínadlem, jehož se dovolával ledacos. Co v Masarykově díle zaujalo Vás a jakou linii v jeho interpretaci jste sledoval?

Masaryk je pilíř mého života. Seznámil jsem se s jeho dílem v době, kdy jsem byl soustružnický učeň ve Škodových závodech. Bylo mi asi 16 let. Kamarád, který chodil na obchodní akademii, mi prozradil, že existuje vědecká knihovna, kde jsou k nahlédnutí krásné knihy a tam že bych se ledacos dozvěděl. Měl jsem hlad po vědě a učení, pracovat jako



^ XXII. sjezd exilové Československé sociální demokracie v Curychu, 1983. Zleva: Karel Hrubý představuje Viléma Bernarda a Václava Holuba, poválečné poslance za ČSSD. Foto: Archiv města Plzně

soustružník bylo vlastně jenom východiskem z nouze. Tak jsem tam začal chodit a denně jsem v knihovně vysedával. A narazil jsem na Masarykovy spisy. Pamatuji si, že první věc, kterou jsem dostal do ruky, byl spis *Moderní člověk a náboženství*. Velice čtivě napsán. Na postavách literárních velikánů poukazoval na proces krize lidstva a samozřejmě tam byla spousta odkazů k jiným filosofům – David Hume, John Locke, Immanuel Kant – a to ve mně probudilo dychtivou zvědavost. Po těch spisech jsem se pídil a musím říci, že Masaryk byl pro mě velkou školou a oporou jednak během války, ale zejména potom během studií na filosofické fakultě, kdy jsem se potřeboval nějak bránit proti tlaku, který přicházel z módní filosofie stalinské.

Víte, Stalinova brožura *O dialektickém a historickém materialismu*, to byla tehdy bible, kdekdo s ní chodil po fakultě a argumentoval. Proti

tomu bylo třeba mít nějaký pevný názor a Masaryk byl nesmírně pevný člověk. Všimněte si, jak byl aktuální nejenom ve své době, ale i pro naši generaci, a je aktuální dodnes. On nikdy neimprovizoval, on si vždycky zjednal jasno o tématu, k němuž chtěl hovořit. Nejdříve napsal *Českou otázku*, *Jana Husa a Karla Havlíčka*, protože si chtěl vyjasnit smysl českých dějin. A potom se potřeboval věnovat otázce sociální, vysledoval totiž, čím bude následující století vlastně žít. A tak velice pilně studoval historické materiály k téhle problematice a v roce 1898 vydal *Otázku sociální*. Fantastické dílo, samozřejmě po sto padesáti letech tam najdete mnoho věcí překonaných a mnoho omylů, ale už to zaujetí a jasné vymezení! Masaryk pochopil, že mezi Marxem a jeho vlastním pojetím je rozdíl hlavně v postavení člověka. Zatímco marxismus vede k jistému determinismu, člověk je závislý na výrobních poměrech, Masaryk tvrdí: „Ne, já chci být já.“ A staví na kulturním vývoji lidstva. V důsledku toho zastává jinou morálku, nežli zastává Marx. Ale on ho velice chápe, nesmírně oceňuje, vidí, že je to první myslitel, který poukázal na to, že člověk není zcela svobodný, člověk je v síti jistých poměrů, které ho dirigují, a svoboda je jinde, není v tom denním životě, svoboda je teprve v oné „nadstavbě“, teprve až v tom, co je nad nasyceností člověka, v kultuře, teprve v intelektu a v nezávislosti myšlenkové.

Masaryk si pak ještě dál chtěl vyjasnit postavení Ruska a Evropy. Víte, jak to bylo akutní, co to znamenalo pro dobu po první válce, kdy najednou vyvstalo nové Rusko a on o něm věděl už mnohé, zatímco ostatní státníci tápali. Vždyť Wilson ocenil na Masarykovi právě to, že mu řekl k Rusku během první světové války nejpodstatnější věci. A pak přišla otázka stěžejní, ideály humanitní, kde stručně formuloval smysl lidského života, který podle něj spočívá v podpoře dobra a boji proti zlu. A zde byl Masaryk nesmírnou oporou, když nastupovalo potom to zlo módního myšlení. Skoro ani nemůžu říci „myšlení“, ale spíš víra v autoritu Stalina, víra v autoritu vousatých otců Marxe, Engelse a Lenina, kdy se přestávalo myslet a jednat samostatně. To byla cesta do pekla už v letech 1945–48 a potom následoval ten veliký sestup.

Masaryka jsem sice obdivoval, ale na druhou stranu jsem také sledoval jeho limity. Masaryk postavil svou morálku na víře v Boha, tedy na náboženských základech. Společnost mezitím zesvětštila, religiozita se stala přesvědčením menšiny a to ještě religiozita velice povrchní,

takže základy morálky, kterou hlásal Masaryk, byly otřeseny. Masaryk také měl velkou víru v altruismus, že prostě láska k člověku všechno překoná, a myslel si, že angažovaný zápas pro dobro, zápas proti zlu, je možný a smysluplný. Ale když přišel k moci fašismus a nacismus, tak se ukázalo, že proti institucionalizovanému zlu byl najednou altruismus bezmocný. Vystihl to velice pěkně Ferdinand Peroutka, který později, když už byl v 50. letech sám v exilu, poukázal na to, jak Masaryk při vši velikosti chápal altruismus podle sebe a takto se nedal správně promítnout do společnosti, která byla lhostejná, kde se morální podhoubí podobalo spíše blátu, v němž nebylo morálky a pevné opory.

A ještě jedna věc, co se týče Masaryka – on chápal první světovou válku jako boj demokracie proti teokracii. Ve skutečnosti už teokracie nebyla tím nebezpečím, nebezpečím bylo dogmatické myšlení, které se etablovalo v řadách komunistické strany. Masarykova velká síla byla v tom, že dovedl být skeptický a dokonce skeptický i k vlastnímu názoru, velice často své názory korigoval. To byla jeho velikost. Byl také jedním z mála státníků, který si záhy přečetl Hitlerův *Mein Kampf* a recenzoval ho. Ano, Masaryk správně viděl ono nebezpečí, ale co asi nedocenil, byla brutalita, které je nacismus nakonec schopen. Brutalita, která se potom opakovala ze sovětské strany. To bylo nad jeho představivost. Nic takového tu dříve nebylo, samozřejmě tu byla nějaká historická zkušenost inkviziční, kdy taky šlo o to usměrnit myšlení a hodnocení člověka, ale to bylo daleko a jakoby překonáno. Lidstvo ve svém vývoji se stále více vzdalovalo tomuto dogmatu a stavělo na svobodném rozumu, stavělo na demokracii. Masaryk v demokracii věřil. Věděl, že má hodně slabostí a potřebuje hodně času, než se všechny ty vnitřní spory demokracie vyřeší. Ale patrně nebylo v možnostech jeho prozíravosti si představit tu novou brutalitu, která přišla s nacismem a s bolševismem.

”

Patříte k poválečné generaci vysokoškolských studentů, která nastupovala hned po znovuotevření vysokých škol v roce 1945. Šlo o bouřlivou dobu s obnovováním a s novými očekáváními. Přitom se zde střetávalo, aspoň ve filosofii, velké množství pozoruhodných a přitom různorodých osobností – Kozák, Patočka, Černý,

Král, Kolman... Mohl byste přiblížit tehdejší situaci a atmosféru na pražské filosofické fakultě? Co Vás přivedlo nebo motivovalo ke studiu filosofie, a jak se očekávání naplnila ve srovnání s realitou?

Udělám krůček zpátky. Vyučil jsem se soustružníkem a pracoval jsem za války ve Škodovce, v oddělení dělovka, kde se točila lodní děla pro spojence Malé dohody – Jugoslávii a Rumunsko. Najednou přišli Němci a děla se točila pro wehrmacht. To se mi strašně přičilo, a tak jsem usiloval dostat se ze Škodovky pryč. Složil jsem přijímačky na průmyslovku, protože to mi Škodovka povolila, ale současně jsem složil zkoušku také na učitelský ústav, což mi bylo bližší. Chodil jsem pak asi týden na průmyslovku, abych zametl stopy, ale pak jsem přešel do „učiteláku“. Když se blížil konec války, pochopil jsem, že nebudu moci studovat dál na univerzitě bez latiny, která na „učiteláku“ nebyla. Začal jsem se tedy učit latinu. Moje manželka, se kterou jsem se seznámil už v osmnácti letech, byla výborná latinářka, chodila do reálného gymnázia, a ona mě do toho uvedla. Udělal jsem si doplňovací maturitu z latiny a mohl jsem v létě 1945 nastoupit na fakultu.

Filosofii jsem chtěl studovat proto, aby mi byla ukazatelkou života. Ale první přednáška, kterou jsem zažil, byla přednáška Jana Patočky. Vidím dodnes tu obrovskou posluchárnu, kde dole v koutě pod schodištěm bylo asi dvacet studentů a Patočka, který tam hmatal ve vzduchu, hledal *apeiron* a mluvil o před Sokratovské filosofii. No to bylo pro mě strašně zklamání! Říkal jsem si, že na tohle nestačím, to jsem snad špatně zvolil; ale když jsem chodil na další přednášky, pochopil jsem, že jsem zvolil správně. A v tom mě utvrzoval právě tlak, pod který jsme se všichni dostali. Všichni! Celá generace, která začala studovat po roce 1945, se zrodila do jisté atmosféry. Byla to atmosféra prosycená optimismem, obdivem k Sovětskému svazu a k jeho ideologii. Pokud se tomu nekomunistické politické strany, kterých nebylo mnoho – národní socialisté, sociální demokraté, lidovci a několik stran slovenských –, pokoušely postavit jistou hráz, tak to dělaly velice zdrženlivě a s ohledem na spojence, Sovětský svaz.

Bylo zapotřebí si pomoci sám, a musím říct, že mi pomohli anglosaští filosofové se svým liberálním myšlením; ohromně mi v tomto

období, kdy jsem hledal sám sebe, rovněž pomohl Kant svou morální filosofií. Spolužáci nebo kolegové na univerzitě byli na tom stejně, žili jsme ve stejné atmosféře. Pochopitelně jsme se dostávali do střetů. Přiznávám, že jsem v pětačtyřicátém nebyl rozhodnut, pro jakou politickou stranu budu hlasovat. Ale pocházel jsem z dělnické rodiny, žil jsem v dělnické čtvrti a také jsem chodil do Dělnické tělovýchovné jednoty, takže jsem inklinoval k sociální demokracii – navíc tatínek byl sociální demokrat. Hledal jsem ale vlastní cestu a tu hledali ostatní také.

Na fakultě v té době nebyly jenom normální přednášky, byla tam i celá řada veřejných diskusí. Velké diskuse se vedly jak na přednáškách, tak v seminářích, a dokonce docházelo k diskusím i mimo. Zmínil jste třeba Arnošta Kolmana. To byla palba! Řečník zapálený, věřící a vědoucí. Jeho slova byla impozantní, žádný odvar, vše původní. Kolman byl fyzik, matematik a ovládal přírodní vědy. Byl velice vzdělaný a tehdy nám imponoval. Ovšem před osmačtyřicátým rokem. V té době byl skutečně apoštolem a také silně ovlivňoval Komunistickou stranu Československa do té doby, než ho odvěkli zpátky do Sovětského svazu. Jan Blahoslav Kozák, národní socialista přicházející z válečného exilu USA, byl jeho protipól. Nasál angloamerickou kulturu, byl přítel Benešův. Ti dva, Kolman a Kozák, stáli proti sobě a pod jejich egidou se vytvářely dva tábory studentů. My jsme byli jako ti osli, kteří se neuměli rozhodnout mezi dvěma hromadami sena, obě byly stejně přitažlivé, co bude zítra, jsme nevěděli. Vzpomínám, že právě někteří ti chytří chlapci byli komunističtí studenti, třeba Jan Štern a mladíci kolem něho. Později se uchytili na fakultách a ve Filosofickém ústavu ČSAV, neboť to byli chlapci vědoucí, kteří za války už mnohé přijali, měli sečtenou literaturu a byli navyklí veřejně mluvit. To my jsme neuměli. Kozák byl pro nás jakousi záchranou, ale popravdě řečeno byl jistým způsobem povrchní. Hezky a srozumitelně vykládal dějiny politických filosofií a jeho přednášky byly užitečné, ale nešel tak do hloubky jako třeba už Josef Král nebo Jan Patočka. Vedle Kolmana byl na komunistické straně Ladislav Rieger, ale to byl takový tatíček – hodný, laskavý, který byl sice přesvědčený komunista, ale slušně vychovaný člověk, to se mu nedalo upřít...

Diskusie se vedly opakovaně. Vzpomínám na nejmarkantnější z nich, a sice když Arnošt Kolman, apoštol marxismu-leninismu, vyzval k veřejným diskusím docenta Bohumila Seklu, genetika z lékařské fakulty,

kteří byl asistentem rektora univerzity a sociálního demokrata Jana Bělehrádka. To byla obrovská událost. Sekla a Kolman se několikrát utkali večer v přednáškové síni Filozofické fakulty UK a velká posluchárna praskala ve švech. Vzpomínám si zřetelně, že tehdy se v Sovětském svazu vedla propagace lisenkovské teorie, předchůdce Lysenkův upadl v nemilost a dokonce byl poslán na Sibiř. A Sekla Kolmanovi, který vše na Východě obhajoval a mluvil o ohromné svobodě bádání v Sovětském svazu, toto připomněl a řekl: proto Vavilova poslali na Sibiř na galeje? A Kolman na to: omyl, omyl, on žije v malém městě na Sibiři, kde může svobodně pracovat. Zanedlouho byl sám Kolman v malém městě na Sibiři jako vyhnanec.

Takže atmosféra už během studií byla bojovná, nebo řekněme spíše diskusní. Stáli proti sobě lidé, kteří věděli, dovedli diskutovat, neuráželi se, ale bojovali. A bojovnost oné atmosféry se na nás všechny přenesla. Pochopitelně i v tisku je o tom psáno. Václav Černý přišel se svými sešity o existencialismu, to jsme všichni studovali a shledávali tam ledaco inspirativního pro sebe. Ale hlavními směry myšlení byl tehdy na jedné straně leninismus, nebudu říkat marxismus, a na druhé straně takový rádo by masarykismus, který tu byl přes Kozáka nebo Krále. I když jsme spolu polemizovali, tak navzájem jsme se nějak ctili až do února osmačtyřicátého roku.

”

To bojovné a diskusní prostředí, o kterém jste hovořil, se ovšem v letech třetí republiky neomezovalo jen na univerzitní prostředí. Není to tak, že spíše zrcadlilo celkovou společenskou atmosféru? Z jakých jiných zdrojů přicházely podněty, jaké jste měl podmínky ke studiu a co Vás motivovalo k politické angažovanosti?

Velice významná byla Akademická YMCA a další sdružení v křesťanských a evangelických kruzích. Myšlení mladých lidí z těchto kruhů přinášelo ohromnou pomoc. Soustřeďovali se na harmonický rozvoj osobnosti, například v *Jiskře* a mnoha dalších časopisech; tam se jen nepřednášelo a netvrđilo, tam se uvažovalo. A členy těchto křesťanských sdružení jste okamžitě poznal, měli smysl pro toleranci. Neměl jsem ale to štěstí dostat se mezi ně. Já jsem byl připoután k Masarykově dělnické



akademii, kde přednášel politické a sociální dějiny Miloslav Volf, který nás dost inspiroval. Mluvil zajímavě, jeho pojetí historie bylo dobře ekonomicky vyztužené, vycházel z marxovského, ne leninského marxismu. Tam jsem se také seznámil s celou řadou skvělých lidí, z nichž mnozí byli potom univerzitními profesory, ale až v exilu. Vašek Holešovský byl v Americe, Zdeněk Ditrich v Holandsku, Jaroslav Krejčí v Lancasteru ve Velké Británii. Masarykova dělnická akademie byla až do roku 1948, tedy před sloučením Fierlingerova křídla sociální demokracie s komunisty, dobrým zdrojem.

Avšak nevyužil jsem toho tak, jak bych si býval přál. Vše bylo dáno také okolnostmi. Abych mohl studovat, hrál jsem fotbal za plzeňskou Viktorku, dostával jsem 500 korun měsíčně standardní plat, 300 za vítězství, 150 za remízu a 50, když jsme zápas prohráli. To dalo asi tisícovku a z toho jsem mohl na studiích žít. Vedle toho jsem chodil do *Práva lidu*, kde jsem pomáhal ve sportovní redakci. Hlavně vždycky v noci z neděle na pondělek, neboť sportovní redaktoři na všechno nestačili. Nevýhodou bylo, že jsem v pondělí ráno měl Patočku, který začínal v osm hodin. Byl jsem nevyspalý, protože jsem do tří hodin pracoval v redakci, pak jsem si zdříml a šel na přednášku, kde jsem poslouchal abstraktního Patočku s těmi předsokratiky. Na přednáškách jsem nebojoval se zlem, ale se spánkem. Měli jsme samozřejmě možnost získat stipendium a to byla obrovská věc. Nemůžu pochopit, když se dneska ozývají hlasy proti podpoře studentů, a dokonce vyžadují od nich poplatky. Celá poválečná generace jsme byli lidé většinou bez prostředků, nebýt státní podpory, tak nás polovina vůbec nevystudovala. Považuji za krajně nespravedlivé, jestliže se dneska odbourávají dotace právě na sociální zabezpečení studia a také samozřejmě na univerzity, v tom je krátkozrakost. Ale to se děje bohužel leckde; někde se jenom šetří, ale někde se postupuje proti smyslu studia.

Byli jsme vrženi do života, nejen že jsme si museli přivydělávat, ale také jsme se účastnili veřejného dění, angažovanost studentů byla samozřejmostí. Nám to nedalo, rozhodovalo se o našem životě, rozhodovalo se o naší budoucnosti, my jsme nemohli být k tomu pasivní; být politicky angažován, se rozumělo samo sebou. Samozřejmě politická angažovanost tehdy a dnes je velký rozdíl. Po čtyřicetiletém povinném marxismu-leninismu nastal veliký odliv a nikdo nechtěl být nikde



^ Karel Hrubý jako jeden z organizátorů V. evropské konference Československé společnosti pro vědy a umění (SVU) v Bernu, 1988. Téma konference: „Kultura a násilí“. Foto: Archiv města Plzně

organizován. Sociální demokracie měla před únorem 370 tisíc členů a dnes má asi 20 tisíc. To je obrovský rozdíl. My jsme to tenkrát považovali za svou povinnost a neměli jsme to snadné. Lze říci, že do roku osmačtyřicátého byly polemiky, které se vedly mezi *Rudým právem*, *Svobodným zítřkem*, sociálnědemokratickým *Cílem* a *Tribunou*, na výši. Nebyly to jenom ohlupovačky jako později. A bylo dost těžké se rozhodovat. Já sice měl v inkubátoru sociální demokracii, ale nebyl jsem si tím tak docela jistý. Právě morální otázky mě přitahovaly ke křesťanství a na druhé straně mě oslovovala také touha po přeměně společnosti ve smyslu větší sociální spravedlnosti. Takže ani argumenty komunistů mi nebyly lhostejné. Trvalo to měsíce, než jsem se nakonec rozhodl

pro sociální demokracii, ale byl jsem rád, že jsem tak učinil, protože v osmačtyřicátém jsem měl pevné zásady a už jsem věděl, proč nemohu jít s bolševickou stranou.

“

Napadá mne ještě, zda ty boje a spory na univerzitní půdě již tehdy nějak nepřipravovaly pole pro její politizaci? Nedocházelo již tehdy v tomto smyslu ke zneužívání akademických svobod? Otázka svobody, a především akademické svobody, je přeci stále aktuální a potud je pojítkem mezi tehdejší a dnešní dobou. Myslíte, že tehdejší zkušenost nese nějaké sdělení i pro dnešní dobu?

Na univerzitě před rokem 1948, i když tam docházelo k těmto střetům směrů, nebylo to zneužití akademické svobody. Dialogy myšlenkově jiskřily a byla to velká škola pro oba proudy, jak pro bolševický, tak pro liberálně orientovaný. Znáám poměry na Západě a musím říci, že tady si univerzity svou svobodu ostražitě chrání – svobodu hlásat své přesvědčení, byť sebeextrémističtější. Ale také svobodu před jakýmkoliv politickým nátlakem. Politika se na univerzitě nepěstuje. Názory, teorie, široké spektrum od leva doprava, to tam všechno je, ale politika zůstává přede dveřmi, a taky si všimněte, když jsou nějaké kravály, policie si netroufne vstoupit na akademickou půdu, studenti tam mají útočiště, když jsou například pronásledováni policií za to, že spálili nějakou vlajku nebo podobně. Tady na Západě se pořád ještě akademická svoboda velice dodržuje. Nevím dobře, jak je to dnes v České republice, ale samozřejmě došlo k obrovské proměně. Vznikla řada regionálních univerzit, které nemají tak silnou tradici, jako Karlova univerzita. Ale na Karlově univerzitě byla až do roku 1948 svoboda zajištěna.

Veliký rozdíl mezi dneškem a tehdejší poválečnou dobou byl, myslím, ve spolkovém životě. Tehdy byla spousta zájmových spolků, spolky kulturního zaměření, politického zaměření a samozřejmě také sportovní. A tam všude byla možnost komunikace s lidmi stejného stáří, tam člověk nějak dostával impulsy k vlastnímu vývoji. Víte, někteří intelektuálové se trochu dívají na sport jako na něco zbytečného. Já nikdy. Především je to velmi zajímavá a radostná věc. Zejména u kolektivních sportů, kde je vždycky skupina mladých lidí, kteří nejenom spolu honí

míč po hřišti, ale diskutují, reagují na prostředí, na dobové události, a to všechno člověku dává jistou podporu a spoustu podnětů. Ve sportu je radostné vypětí a překonávání porážek. To není maličkost, když jste zvyklí vyhrávat v lize zápas za zápasem a pak najednou přijde studená sprcha, vy jdete ze hřiště do fabriky a všichni kamarádi ve fabrice vám říkají, to jste tomu tedy dali na zadek! Deprimují vás a člověk se naučí vyrovnávat s porážkami.

Existovaly kulturní a vzdělávací spolky, například Lidová univerzita Husova, kde bylo možné navštěvovat nejrůznější kurzy od jazykových přes matematiku, dějepis a na co jste si vzpomněli. Byly folkloristické soubory, ale byly i zájmové skupiny ať politického nebo ideového charakteru, kde se diskutovalo, kde se přemýšlelo, kde se vážilo, co má větší význam, co menší, a tohle kolektivní přemýšlení člověku nesmírně pomáhá. To neznamená, že se vždycky musí přijmout stanovisko středu, průměru, většiny, ale má se na ně reagovat a záleží samozřejmě na individuu, jestli má svou spontánnost, jestli má dostatek distance od veřejného nebo módního mínění. To všechno dovedl spolkový život prokrvit. V těchto spolcích se brousí charakter. Jste tam ve styku s lidmi, s nimiž jste konfrontován nebo s nimiž jste v úzkém soužití, učíte se komunikovat, naučíte se chápat druhého a být tolerantní. Dnes je spolku čím dál méně. Jsou ještě pořád různí zahrádkáři, králíkáři, filatelisté a podobně. Ale taková YMCA nebo Lidová univerzita Husova, která byla ve všech krajích, to už se dnes patrně nenajde.

Čili kolektivní život je bezesporu důležitý, i když pro filosofii samotnou, jak víte, je třeba nakonec jistého osamění, jisté izolace. Na to byla nejlepší věžeňská samotka v Ruzyni, abych řekl, protože tam jsem byl sám jenom s vodovodem, kde jsem si mohl natočit trochu vody, a pak s tím očkem na dveřích, které občas rušilo, když se bachař podíval, jestli se náhodou nepokouším o sebevraždu. Tam opravdu člověk mlel z toho, co v něm bylo. A to bych kladl mladým lidem na srdce: Nikdy nevíte, co vás v životě potká! Připravujete se na jistý obor, ale v životě to bude jiné, budete dělat zcela něco jiného. Chtěl jsem být učitelem, ale musel jsem jít nejdřív do Škodovky a potom jsem sice byl učitelem na gymnáziu a na pedagogické škole, ale přišel kriminál a pak už jsem nesměl vůbec nic. Přišel jsem do exilu a najednou jsem měl působit v marketingu. To bylo pro mě něco cizího. Filosof jde studovat filosofii ne pro

peníze, ne pro nějaký světský úspěch, nýbrž protože je zvědavý: na jisté záměry, kosmos, svět, sebe, na společnost. A je opravdu důležité, aby se člověk vyučil řemeslu, aby se vyučil metodě, naučil se přijmout fakt, že nemá pravdu, že má vždycky jenom kus pravdy a tu musí pořád doplňovat, přijmout, že pravda je někdy také u těch druhých, které třeba nemá rád. Že je spousta předsudků, které musí neustále překonávat, bojovat sám se sebou.

My jsme třeba všichni byli odchovanci nacionální éry první republiky. Zažili jsme ty neplechy sudetských Němců, Henleinovy skupiny, zažili jsme Protektorát a nacistický útlak. Pochopitelně, že nás to naplňovalo na jedné straně nenávistí, ale na druhé straně jsme lpěli na různých předsudcích. Mysleli jsme, že onen nacionalismus 19. století musíme držet dál. A teprve později jsme se naučili tolerovat německé demokraty. V Sudetech nebyli jen henleinovci, tam byla spousta německých sociálních a křesťanských demokratů a bránili republiku se zbraní v ruce, vytvářeli ozbrojené sbory proti henleinovcům. Tomu jsme se museli teprve učit, museli jsme teprve pochopit a korigovat tu svou zanedbanost, abych tak řekl. Myslím tedy, že pro mladé lidi je třeba brát studium vážně ne pro to, co přesně zrovna studuješ, ale pro metodu, jíž se učíš pracovat, když se učíš tolerovat ty druhé.



Únorový převrat 1948 musel znamenat dramatický zlom. Jak vzpomínáte na tuto změnu a jak se na univerzitě projevovala?

Co nastalo po únoru 1948, to bylo obrovské lidské zklamání. Pamatuji si, že hned po únoru tato svoboda skončila a v devětačtyřicátém roce došlo k prověrkám profesorů a studentů na vysokých školách. Najednou tito lidé, jako například Honza Štern, kterého jsem svým způsobem obdivoval, se změnili v pronásledovatele. Tu atmosféru si těžko dovedete představit. Při prověrkách posluchač musel předstoupit před tříčlennou komisi složenou z našich kolegů a ti posuzovali, zda smíte pokračovat ve studiu či ne. Pamatuji si s nevolí na svoji prověrku. Předem mnou šla kolegyně, které komise zabavila index. Byla vyloučena ze studia, poněvadž její tatínek měl na vesnici pekařství s jedním učedníkem. Komise rozhodla, že

je „buržo“ a že holka z buržoazní rodiny studovat nesmí. Pak jsem přišel na řadu já. V komisi byla kolegyně, která mě prověřovala a zkoušela. Věděla, že jsem dělnický kádr a tak byla laskavější. Položila mi však otázku: „Soudruhu, co říkáš profesionalitě ve sportu?“ Odpověděl jsem: „Kolegyně, já profesionalitu musím schvalovat, protože díky tomu, že hraju fotbal za peníze, tak můžu studovat. Táta je pomocný dělník, který už je v penzi, má osm stovek, a kdybych nedostal nějakou korunu za fotbal, tak bych filosofii nemohl študovat.“ A takhle jsem nakonec prošel.

Zažil jsem na chodbě filosofické fakulty výstup, kdy jeden student profesoru filosofie a sociologie, Josefu Královi, vyčínil za jeho názory. Král ho sedláckým neomaleným způsobem seřval. Měl pocit svobody, ačkoliv bylo po únoru a někteří jeho kolegové už museli univerzitu opustit. Například významný psycholog Josef Stavěl musel okamžitě pryč. Jiní se naopak přizpůsobili, třeba docent Josef Beneš, u něhož jsem psal státní práci o Masarykovi (dneska by se řeklo diplomovou prací). Věděl, že jsem bývalý dělník, a tak po mně pořád chtěl, abych se na Masaryka zahleděl kriticky a odsoudil ho, že nechal střílet do dělníků a podobně. Věděl jsem, že nebyl marxistou z přesvědčení a odporoval jsem mu. Úplně se třásl, aby se udržel na fakultě, a předstíral něco, co nebyl. Vývoj těchto lidí na univerzitě byl samozřejmě různý. Nesmíme podlehnout paušalizaci, nesmíme hodit všechny do jednoho pytle a říci, byli to pacholci. Nebyli, byli mezi nimi ušlechtilí lidé, byli mezi nimi i pomýlení lidé, zlomení a zklamaní. Je zapotřebí rozlišovat.

Avšak situace po osmačtyřicátém byla otřesná právě tím povyšováním, vybíjením si moci a nadměrného sebevědomí stoupců stalinismu. Najednou byli povoláni stát se našimi soudci, rozumíte, nad svými kolegy, spolustudujícími. To bylo otřesné. Je třeba vidět, že komunistická strana v pětáctýřicátém roce měla za sebou už velký vývoj a že od devěťadvacátého roku, kdy přišel Gottwald a karlínští kluci k moci, už si vyřídili účty s ledaským. Nejdříve vyhodili sedm spisovatelů za jejich manifest – Josefa Horu, Jaroslava Seiferta, Marii Majerovou, Vladislava Vančuru a další, z nichž se někteří znovu vrátili. Zaměřili se proti avantgardě. Proti historikům jako byl Oldřich Říha, Václav Husa a podobně. Ti se honem přeměnili. O moskevských procesech jsme už hovořili. V pětáctýřicátém roce už žádná vnitřní opozice nebyla, všechno bylo kontrolováno a řízeno. Velice dobře to vystihl Zdeněk Mlynář

v knize *Mráz přichází z Kremly*, která je vlastně takovou jeho konfesí, kde své mládí posuzuje celkem realisticky; říká zde zhruba toto: „My jsme tomu věřili, měli jsme se stranou těsný styk, nejenom že jsme na sekretariátech pracovali, my jsme tam i spali. Chodili jsme na brigády s velikým nadšením.“ Tam byla paralelita organizace a víry, to šlo jedním směrem.

”

Naštěstí jste i ve změněné situaci mohl dostudovat a nastoupit jako kantor na malém městě ve Stříbře. Vaše pokračující politická angažovanost ale měla za důsledek, že represe 50. let na Vás osobně nakonec dopadla hůře, než na většinu Vašich vrstevníků. Jak došlo k Vašemu zatčení a proč jste byl odsouzen?

V červnu 1948 došlo ke sloučení fierlingerovského křídla sociální demokracie s komunisty, tzn. zhruba jen 40 tisíc z celkových 370 tisíc tehdejších členů sociální demokracie. Pod velkým tlakem pak během roku se přidalo ještě několik desítek tisíc. Ostatní odolali, víc jak 200 tisíc sloučování odmítlo. Ty bylo třeba nějak podchytit a tak vzniklo ilegální vedení sociální demokracie, které se pokoušelo udržet sociálně demokratické buňky pro budoucnost. Musíte si představit, že ještě v padesátém roce se očekávalo, že to zítra praskne, byl to nezměrný optimismus! Vzniklo ilegální vedení Görnera, Kreidla, Pičmana a Pešky. Přes redakci *Práva lidu* jsem na ně byl napojen také já. Požádali mě, když studuji filozofii, abych udělal analýzu současného systému z hlediska sociálního demokrata. Tuto práci jsem napsal a předal. Oni ji ukryli, aby se nedostala na veřejnost. Jenomže v roce 1954 byl Bohumil Laušman unesen z exilu a vězněn, byl vyslýchán, a tak se našla cestička k ilegálnímu vedení. Koncem roku 1954 byli všichni odsouzeni na pětadvacet let nebo doživotí. Pak jsme následovali my další, kteří jsme byli napojeni hned na ně. Dostali jsme se dokonce rovnou před Nejvyšší vojenský soud, protože ve skupině, kde jsem byl souzen já, byl také doktor Štěpán Šindler, který byl před únorem bezpečnostní referent hlavního města Prahy. To stačilo k tomu, aby nás všechny postavili před vojenský soud.

Našli samozřejmě i ty moje materiály. Opíral jsem se ve své analýze o tvrzení moudrých lidí, kteří zažili Říjnovou revoluci. Karl Kautsky

ji odsoudil, Masaryk ji odsoudil, Rosa Luxemburgová ji odsoudila. Napsala Leninovi, že to, co připravuje, bude žalář proletariátu a že svoboda je vždycky také svoboda pro jinak smýšlející. Pochopitelně, že to bylo kacířské. Kupodivu o tom nic nevěděli někteří kolegové, kteří šli v komunistických šlépějích, protože jejich starší soudruzi jim to zatajili. Ze strachu, že by mohli být postiženi, že připomínají něco neblahého. Pokud o tom něco věděli, tak to vytěsnili. Například určitě takový Honza Štern, jehož táta byl velmi angažovaný sociální demokrat, jistě věděl o myšlenkách socialistických revizionistů, jako byl Eduard Bernstein, který už na konci 19. století vydal svoji kritiku. V rodině tak angažované, jako byli Šternové, se o tom jistě mluvilo. Ale Jan Štern věděl, že to není oportunní, a tak se o tom prostě nikdy nezmínil, nikdy na to nenavázal. Já jsem za svou analýzu, která se opírala o tyto zdroje, byl odsouzen na deset let.

Tehdy se všechno psalo rukou a kopie neexistovala. Po roce 1989 jsem si vyžádal svůj vyšetřovací spis, kde jsou všechna ta udání včetně soudních protokolů; a jestli by se také ta analýza nedala najít. Jenže můj spis stačila Státní bezpečnost stornovat, ještě než se všechno předalo; vše bylo bohužel zničeno ještě v posledním měsíci, než byla Státní bezpečnost rozpuštěna.

”

Prošel jste mezní situací tvrdého vězení v jednom z nejtemnějších období našich moderních dějin. Taková osobní zkušenost je jistě v jádru asi nesdělitelná. Přesto ale, mohl byste zkusit přiblížit, co Vám tato zkušenost „dala“? Odkud jste čerpal sílu a motivaci, že Vás vězňatelé nezlomili a že i po propuštění jste si zachoval své postoje a osobní integritu?

Kriminál je taková životní cézura, to člověk nemůže popřít. Všechno, co bylo před tím pozitivní a co dělalo váš život pěkný, je rozmetáno. Najednou jste zbaven rodiny, jste zbaven možnosti studovat, jste zbaven komunikace s přáteli a ocitnete se za ostnatým drátem, kde jsou ty věže a pobíhají vlčáci, kde strážce se zbraněmi dbají o to, abyste se nepřiblížil k ostnatému drátu. Ale na druhé straně, potkáte tam lidi, kteří jsou stejně smýšlející, kteří nemají třeba stejné politické názory, národní



^ Karel Hrubý při natáčení filmového medailonu.

Foto: Aleš Prázný

socialisté, lidovci, agrárníci, ale mají to podstatné – stejné smýšlení hodnotové. Pro ně jsou svoboda, pravda, spravedlnost něčím jiným než pro ty, kteří mají v rukou moc. A tam samozřejmě člověk vyraje.

Měli jsme cely, kde nás bylo čtyřicet. A bylo to promíchané. Politických tam nebylo víc jak třetina, většinou tam byli kriminálníci, zloději, vrahové a podobně. Ale brzy jste našel kontakty k lidem příbuzného smýšlení. U každé cely byla umývárna, žlab, a tam asi osm kohoutů, kde ráno před nástupem na směnu jsme se trochu omyli, vyčistili zuby, a kde jsme se pravidelně holili, poněvadž to souviselo s naší důstojností; a na těchto umývárkách se vždycky sešla parta stejně smýšlejících lidí, to byly naše „univerzity“. Nesmíte zapomínat, že tam byli univerzitní profesori, lidé, kteří mívali za první republiky nebo i za režimu, než je vyhodili, významná postavení v kultuře a ve vzdělávání. A tito lidé se scházeli a vyměňovali si názory a vždycky se určilo nějaké téma, na nějž měl někdo referát, a pak se diskutovalo. Potřebovali jsme to.

Tábor, na kterém jsem si odpykával trest, byl ve Rtyni v Podkrkonoší. Pracovali jsme na šachtě „Tmavý důl“, rubali uhlí a uranový proplástek. Když jsme vyfárali ven, osprchovali se a šli do táborové kuchyně, dostali jsme jídlo, byli jsme sytí, neměli hlad a měli volný čas. Byla sice také ponižující buzerace, ale tomu člověk přivykl. Mohli jsme kroužit po táborovém dvoře maximálně po dvou, ale to se dalo překonat. Tři dvojice šly tak, aby si promluvilo všech šest lidí a tam se filosofovalo, tam se literárničilo a muzicírovalo, tam se uvažovalo, a právě tohle vedlo k upevnění osobní identity. Najednou si člověk uvědomoval, co ho tvoří, proč tam je, proč tam musí být, že nemůže výt s vlky, protože jsou jisté hodnoty, které nemůžete vzdát. Něco, co by znamenalo konec vašeho života, kdybyste se proti nim provinil. To, myslím, byla ta nejpozitivnější stránka kriminálu. Také přátelství, která se tam uzavřela, jsou celoživotní. Bohužel já už těch přátel mám na prstech jedné ruky, protože všichni jsou devadesátníci, ale lidé zocelení, na které je spolehnouti, nesmírně loajální. Loajální k hodnotám a k takové té lidské slušnosti. Co dělá civilizaci civilizací, ty spoutané pudy, spoutané násilí, pokus o větší toleranci, o diskusi, o vzájemné porozumění, to je jeden svět. A druhý svět je svět nařizování, svět hierarchie a násilí. A mezi těmito dvěma světy není nikdy možný naprostý smír. Není třeba vést válku, je ale třeba potýkat se a pokoušet se přesvědčit. Ale ty dva světy jsou přeci jenom rozdílné.

Jedna věc byla na tom táboře důležitá. Měli jsme plat jako horníci. Můj plat dělal asi 1300 korun, z toho ale 1100 srazili na ubytování a stravování, za to že nás hlídali, stovku dostávala manželka jako podporu rodiny a stovka byla naše kapesné. Za to jsme si mohli koupit kartáček na zuby, pastu, cukr, dokonce jsme si mohli předplatit *Rudé právo*, *Mladou frontu*, *Práci*. Každý si předplatil něco jiného, takže jsme na cele měli celou plejádu a také některé odborné časopisy. Měl jsem tam v té době kamaráda, velkého přítele, Jaroslava Krejčího, který se později stal profesorem na univerzitě v Lancasteru, sociolog velkého formátu. Předplatili jsme si *Filosofický časopis*. Pročítali jsme ho s negativistickým znaménkem, co se chválilo, my četli kriticky, co se hanilo, to nás povzbuzovalo. Například si vzpomínám, že v jednom tom sešitě byla kritika programu rakouské sociální demokracie z roku 1958, jehož autorem byl mladý Benedikt Kautsky, syn velkého teoretika

Socialistické internacionály Karla Kautského. V článku zatracovali všechny jeho teze, ale ty teze se tam objevily! Krejčí byl taky sociální demokrat, my jsme tam najednou objevili moderní vyznání sociální demokracie a oba jsme přitom seděli, protože jsme byli sociální demokraté. To bylo velmi povzbudivé a podobné prameny, které se nám občas dostaly do rukou, nám pomáhaly trochu se zorientovat. Takže když jsme vycházeli na amnestii v roce 1960 z kriminálu ke svým rodinám, tak jsme už pevně věděli, proč jsme nemohli být v únoru 1948 na straně vítězů. V jejich programu bylo všechno, co jsme odmítali.

”

Několikrát jste se dotkl odlišné cesty Vašich generačních vrstevníků. Pokud je mi známo z Vašich textů, často tyto zkušenosti reflektujete a snažíte se uchopit. Mluvili jsme o Kalivodovi; jinou osobností, se kterou jste se v tomto kontextu potýkal, byl Karel Kosík...

Ovšem musím zde diferencovat. Byli lidé, kteří upřímně věřili, byť to byl utopismus. Jiní cítili, že musí věřit, když věří najednou veřejně všichni. A další prostě nevěřili, ale předstírali, že věří, aby nějakým způsobem dostudovali nebo mohli pracovat odborně a podobně. Když se na generaci svých soupeřů s odstupem času dívám, tak hodnotím jinak Kosíka, jinak Kalivodu, jinak Klímu, jinak vidím Milana Kunderu, jinak Kohouta, jinak Vaculíka. To jsou prostě rozličné typy a za každým z nich je jiný vývoj, motivace a jiné kulturní zázemí. Je třeba mít vždycky na mysli, z čeho ti lidé vycházeli. Víte, celý ten proces 60. let, ten návrat k lidské slušnosti, odbourávání nejrůznějších omezení a především cenzury a nesvobody v uměleckých svazech, to všechno navazuje na útlé mládí dotyčných chlapců, kteří z toho vyrostli.

Karel Kosík vyšel z Československého sboru na Smíchově. Nezapomeňme, že byl na konci války zatčen, deportován do Terezína, zažil koncentrák a ven vyšel už jako přesvědčený komunist. Němce nesmírně nenáviděl; veliký výkon komunistické propagandy spočíval v tom, že přiměla velkou část národa k tomu, aby tu vypěstovanou nebo pochopitelnou nenávist k Němcům přenesli na třídního nepřítele. Stejná nenávist, ale jiný objekt, se právě projevila u Kosíka. Byl zastánce ostré

třídní politiky, pronásledování třídního nepřítele. Když čtete jeho články z let 1950–51, byly otřesné. Kosík ne náhodou vychází ze strašné leninské morálky, která tkvěla v tom, že dobré a záslužné je to, co prospívá proletariátu. A co mu škodí, to je třeba zničit. Násilí je právem revoluce. A pod touhle maximou komunisté v 50. letech jednali. Když došlo k procesu se Slánským, tak Karel Kosík napsal v listopadu 1951 článek o kosmopolitních banditech a renegátech typu Slánského, Šlinga a podobně, článek má charakteristický titul: „Stalin nás učí lásce k vlasti a nenávisti k nepřítelům.“

U Kosíka začínají zřejmě první pochybnosti o původní „uhlířské víře“ brzy po Stalinově smrti. Ale to víte, žádný velký pokrok to ještě nebyl, nicméně byly již signály k vlastnímu myšlení, které také otvíraly nové cesty. Za průlomový považuji známý XX. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu roku 1956, kde Nikita Chruščov odhalil Stalinovy zločiny a pronesl projev „Kult osobnosti a jeho důsledky“. To všemi otrásl. Ten otřes jsem zažíval v kriminále a byly s tím spojeny všelijaké naděje. Vždyť jeden z důvodů, proč jsem dostal deset let vězení, byla moje analýza poúnorového režimu. Došel jsem tehdy k závěru, že to není diktatura proletariátu, nýbrž diktatura aparátu nad proletariátem a proti proletariátu. A teď jsem si říkal: najednou Chruščov přijde na to, že Stalin byl skutečně zločinec a že to byl aparát proti lidu, a tak se snad z toho konečně vyvodí důsledky. Ale nevyvodily. Propustili několik komunistů na amnestii hned v šestapadesátém roce a pak to utichlo.

Po roce 1989 se Karel Kosík jednou zpovídal písemně v *Rudém právu*, v rubrice Salon, kde říká: „Vyrůstal jsem v laskavém prostředí domova, měl jsem skvělou maminku, skvělou učitelku, první republika byla pro mě prostě vzorem slušnosti, Karel Havlíček mi byl ukazatelem všeho, co člověk musí a co nesmí dělat.“ A černé na bílém tam je napsáno: „Kdybych překročil meze této slušnosti, nebyl bych to já.“ Ale to říká až v 90. letech! Ovšem ve chvíli, kdy právě tito lidé byli pod tlakem, řekl bych v tahu tehdejší doby, tak podlehl. Tehdy nebyli samostatní, ať už úmyslně nebo si to ani neuvědomovali. Musíme ale u každého z nich hodnotit, z jakých dobových poměrů vycházeli. V každém z těchto lidí byly nabyté zkušenosti, které podmiňovaly také jejich pozdější proměnu.

Kalivoda, jehož tatínek byl tuším univerzitní profesor, vyšel z tzv. buržoazního prostředí a slušnost v sobě měl. A ta ho jistě dirigovala. Něco, co v této době lidi nasměrovalo, co bylo takovým kompasem, byla sedlina pragmatické morálky, která je v každém složená z ledasčeho, z křesťanství, osvícenství, agnosticizmu a podobně. Ale něco je vám na první pohled sympatické a něco odpuzuje. Lidé se většinou řídili v té době ne úvahami, ale právě tím, co odpuzovalo nebo co přitahovalo. Někoho přitahoval bolševismus a jiné odpuzoval. Řekl bych, že tam právě byla taková cézura ve společnosti, která tkví hluboko v morálce. Byl jsem vždy zklamán, že historici píšící o společnosti 50. a 60. let funkci morálky ve společnosti zanedbávají a vyhýbají se jí. Nejde o moralizování dějin, ale o zvážení funkce morálky, která řídila jednání lidí.

”

Proces uvolňování tedy jistě nebyl nijak jednoduchý a i v něm se musely promítat také individuální zkušenosti a předpoklady... Kde ale tedy identifikovat nějaký skutečný zlom nebo přelomovou událost z Vašeho pohledu? Když jsme u Kosíka jako určitého typu, co mohlo být hlavním stimulem k proměně smýšlení?

U Kosíka tehdy začalo kritické myšlení. Velkou roli hrálo to, že se opřel o György Lukáče, že začal více studovat existencialismus, tím se dostal k fenomenologii a měl žákovský vztah k Janu Patočkovi. Patočka byl sice upozaděn, ale pracoval ve Filosofickém ústavu, měl na tyto chlapce velký vliv a ti k němu vzhlíželi s respektem. Věděli, že je jaksí mimo a nežádoucí, ale jeho vědomosti a fantastické znalosti jazyků je fascinovaly. To všechno zapůsobilo, že už ve školním roce 1957–58 se začínala filosofie pomalu otevírat, nejenom Kosík sám. Tehdy se k nám dostává i neomarxismus Herberta Marcuseho a tzv. Frankfurtské školy. Šlo o revizi bolševického marxismu a filosofie pomalu hledala svoji vlastní cestu.

Načež ale přišlo shora prudké omezení, prostřednictvím boje proti pozitivismu, a to tuším v roce 1959. Byl to manifest strany proti pozitivismu a revizionismu ve filosofii a všichni se zalekli. Karel Kosík se stáhl a věnoval se své práci. Jde dále svou cestou a odkrývá se těm, kteří měli oči, aby viděli, neodkrývá se ale stranickému vedení, protože používá

ještě starého jazyka. Začínal proces uvolňování také v ostatních zemích východní Evropy. V Polsku už bylo vše na pochodu poté, co zažili svůj šestapadesátý rok s tím otřesem, se svým „Říjnem“. V Maďarsku po revoluci se situace už nikdy nevrátila zpět do starých kolejí. Maďarský „gulášový socialismus“ byl jiný než socialismus předrevoluční. A také v Sovětském svazu se kupodivu sovětská filosofie odvážila dost daleko a Kosík, který tam dříve studoval, měl jednak přístup k literatuře a hlavně měl také osobní známosti, a to mu dodávalo jistotu.

A když začínalo v dvašedesátém a třišedesátém roce pověstné tání, když Eduard Goldstücker pořádá slavnou kufkovskou konferenci v Liblicích a podobně, tak Kosík vyrukuje se svou *Dialektikou konkrétního*. Geniálně překrytou hantýrkou starého marxismu-leninismu, ale s novými myšlenkami. Použil ještě starého jazyka, protože to v té době ani jinak nebylo možné, jinak by byl napadán. S použitím starého jazyka ale předložil nové myšlenky. Fakta, která se zdála být všem současníkům známá a samozřejmá, o kterých není třeba kriticky uvažovat, Kosík analyzoval a začal nad nimi uvažovat kriticky. To je ta jeho „kritika praxe“. U Kosíka tak sleduji přelom asi tak mezi lety 1959 a 1962.

V roce 1967 na IV. sjezdu spisovatelů – který byl ještě za Novotného neostalinismu předzvěstí pražského jara – najednou Kosík mluví o rozumu a svědomí v duchu Husově, kde zdůrazňuje samostatnost myšlení. Rozum a svědomí – to bylo přihlášení se k něčemu docela jinému. Už je tu jiný Kosík, který koncipuje budoucí socialismus, zbavený všech těch stalinských nesmyslů, všech mocenských nectností a vrací ho k sociálnímu poslání. Sociální spravedlnost se najednou ocitá v centru jeho myšlení. A v osmašedesátém roce – v jeho *Naší nynější krizi* – už jsou teze, které jsme spolupodpisovali i my, kteří jsme byli odpůrci komunismu. To už nemá s tím Kosíkem z počátečních 50. let nic společného.

Toto je sice potřeba vidět, avšak mám dojem, že kritikům, kteří o tom píšou a dívají se na tuto generaci zpětným pohledem, z pozice dneška, se většinou nejdřív objevují právě tyto pozitivní „osmašedesátníci“. Hrdinové, co rozbíjeli diktaturu a co nakročili demokratizací k trošičku větší svobodě. Ale ty hanebné počátky 50. let, ty nikdo nechce vidět. Pak ale nelze pochopit dlouhou cestu k hloubce přerodu v pozdních 60. letech, jak je to evidentní právě třeba u Karla Kosíka.

Musí se jít zpátky do toho bahna, aby byla zřetelná velikost jeho pozdějšího myšlení, progresivnějšího, revizionistického.

”

Uvolňování a reformní kurs 60. let šel v politické sféře až několik kroků za uvolňováním v kultuře a sféře intelektuální. Jak jste tyto změny, následující po Vašem propuštění z vězení, vnímal tehdy a jak byste celý ten reformní proces hodnotil z dnešního odstupu?

Kafkovská konference, Kosíkova *Dialektika konkrétního*, dialog křesťanů s marxisty a mnoho dalšího od první půle 60. let přinášelo velké změny. Třeba na dialogu křesťanů s marxisty jsem poprvé zaregistroval, jak odlišně se již angažoval Milan Průcha; na počátku 50. let u mne maturoval na gymnáziu ve Stříbře a tehdy také plul s tím hlavním proudem. Na známém setkání marxistů a křesťanů s německými křesťany v Mariánských Lázních jsem najednou viděl, že se ledy pohnuly a že to tání dostává už jisté obrysy. Milan Machovec, Vítězslav Gardavský a ostatní už byli jinde – ti všichni měli za sebou svůj vývoj, o němž jsem mluvil a o němž je třeba vědět. Na začátku 60. let byl tenhle nový pohyb do jisté míry shora tolerovaný, protože samozřejmě i v těch vyšších patrech komunistické strany a mezi těmi ideology byly jisté spory. Hlavně spory o strategii, jak společnost spravovat a vést. A někteří byli pro větší otevření také pod vlivem vývoje Sovětského svazu. Když získali převahu reformisté, tak se to trochu uvolnilo. Někteří se toho ale báli. A když bilakovci – ale nemyslím tím samotného Biřaka, ale hlavně ty ideology – dostali strach, tak převážila zase omezovací opatření. Od prvního vyvrcholení v roce 1963 už to pokračovalo, už se opravdu bojovalo o pozice, o pozice ve svazech, v redakcích. A to už byl opravdu zápas.

Kdykoliv se vrátíme k těmto letům, je strašně důležité vymezit si základní pojmy. Já si pamatuji, že když v 90. letech začaly vycházet *Soudobé dějiny*, tak hned v prvním ročníku byl jeden článek o demokratickém socialismu. A ono to vypadalo, jako že demokratický socialismus měla být demokracie při zachování kolektivizace výrobních prostředků; a jako by přitom mohla existovat svoboda slova a svoboda založit opoziční stranu, svoboda shromažďovací. Tenkrát jsem tam rozvinul



^ Zleva: Erazim Kohák a Karel Hrubý na III. evropské konferenci, kterou K. Hrubý pořádal v rámci SVU v Bernu, 1983. Téma konference: „My v Evropě – Evropa v nás“.

Foto: Archiv města Plzně

polemiku, co je to demokratický socialismus a že je třeba rozlišovat socialismy, že je rozhodně jiný socialismus reformistický a jiný revoluční, že je třeba rozlišovat demokracii lidovou od pluralitní, liberální demokracie a že nelze říct, že v roce 1968 šlo o demokratický socialismus. Šlo o *demokratizaci* socialismu, to ano. Ale žádná opozice nesměla existovat, všechno se muselo dít se souhlasem Národní fronty. Byl jen jediný přípustný koncept státního zřízení, a sice marxismus-leninismus. A pořád existovala preference straníků a vedoucí úloha strany, tak jakápak demokracie?

Byl to veliký pokrok proti situaci za Gottwalda, Zápotockého, Novotného. Byl to veliký posun, veliké otevření, ale demokracie to pořád



ještě nebyla. A mluvit o demokracii za socialismu v komunistické diktatuře bylo zneužití termínu, jehož užívala Socialistická internacionála dávno právě v protikladu k bolševickému socialismu a jímž právě zdůrazňovala, že základem je demokracie. Bez demokracie není nic: tzv. socialismus zbavený demokracie už není socialismem. To je státní kapitalismus v rukou jedné skupiny lidí, kteří ovládají všechno. Politiku, ekonomiku, myšlení lidí. A v tom právě bylo největší zlo toho systému, že usiloval o ovládnutí myšlení a hodnocení lidí, že vyřazoval jiné myšlenkové směry, upozadoval církve a preferoval pořád jenom jediný správný světový názor. Chtěl vytvořit nového člověka manipulací shora a já dodnes nemohu pochopit kolegy na fakultě, o nichž jsem mluvil, že tomu všemu kdysi sedli na lep. A znovu připomínám, byli to chytří kluci, znali světové literatury; a přesto tomu podlehli, natož potom nějaký strejc v hospodě, kterému stačilo říct pár hesel, a on se přidal.

Správně napsal Ludvík Vaculík, že vždycky když přichází nějaké nařízení shora, nějaký toleranční patent, tak je na mocnáři, aby řekl, jak se ten toleranční patent bude vykládat. Když přišla reforma proklamovaná akčním programem v dubnu 1968, která měla mnoho věcí dobrých, šlo o to, jak se ale ten program bude vykládat. K jakému došlo výkladu, jsme pak nejlépe viděli po zveřejnění Dvou tisíců slov; i takový Josef Smrkovský, o kterém jsme si mysleli, že to je reformátor par excellence, řekl: „Soudruzí, kdyby dělníci vyšli do ulic s flintami v rukou, já půjdu s flintou s nimi proti Dvěma tisícům slov, v kterých vidím kontrarevoluci.“ Takže vždycky záleží na výkladu.

”

Ještě bych se u společenské reformy a pražského jara rád pozastavil, neboť ani zde v sobě nezapřete sociologa s analytickým přístupem. Vy jste se do tehdejšího dění opět zapojil aktivně, a přitom výjimečně. Stal jsem se členem přípravného výboru pro obnovu sociální demokracie, což již byla přímá příprava politické opoziční činnosti. Jaké místo jste přisuzoval sociální demokracii v tehdejší dění?

Když vstupujete na politické pole, je vždycky dobré vyjasnit si termíny. Začal bych u demokracie. Demokracií se rozumí především pluralita

zájmových skupin, která se dělí o politická rozhodnutí. Demokracie funguje jenom tam, kde je dělba moci výkonné, zákonodárné a soudní. A demokracie je jen tam, kde je svoboda slova, svoboda shromažďování, svoboda opozice apod. To všechno bylo v demokracii první republiky a to všechno se změnilo únorem 1948. Až do února se přeci jenom musely mezi sebou dohadovat politické strany, komunisté, národní socialisté, lidovci a sociální demokraté plus dvě velké slovenské strany. I když převaha byla na komunistické straně, která měla za sebou odbory a svaz mládeže. Už tehdy se komunistům podařilo do značné míry společnost ovládnout, ale ostatní strany přeci jenom mohly oponovat. Pluralita byla tedy zajištěna, i když jsme této demokracii vytykali, že byla okleštěná, protože zbavila občanství Němce, Maďary, Poláky a tzv. třídního nepřítel. Někteří lidé byli zbaveni občanských práv jen na základě toho, že třeba měli fabriku, kterou vedli za války a která potom byla znárodněna. On byl třídní nepřítel a byl zbaven nejen majetku, ale i občanství. Čili demokracie sice omezená, ale fungovala.

Za první republiky byla samostatná ekonomická oblast, podniky byly privátní, akciové společnosti, byla družstva, komunální podniky, byla různorodost podnikání. Tedy také pluralita. Zemědělci byli samostatní, měli svou půdu. Za třetí republiky 1945–48 se i zde leccos začalo měnit. Jedna část občanů byla zbavena občanských práv a druhé byly privátní majetky vyvlastněny a v určité velikosti zestátněny. My jsme říkali „znárodněny“, ale fakticky byly zestátněny, majitelem byl stát. Ale i tak byla jistá pluralita, protože obsazování generálních ředitelství a jednotlivých oborů podléhalo politickým stranám, takže obuvnictví měla jiná strana, zemědělství měla jiná strana a tak dále. Museli se prostě podělit.

Po únoru se všechno změnilo a tohle zmizelo. Bylo jen jedno jediné centrum. To se nedá srovnávat s dnešní situací, kdy je u nás několik politických stran, které se sice chovají sobecky, ale nemají vládu jen ve svých rukou. Musí pořád počítat s těmi druhými v koalici a s těmi v opozici. Tenkrát se vše soustředilo do jedné rukou a v jednom centru, v předsednictvu komunistické strany. Všichni se v podstatě řídili tím, co těch deset starých pánů odsouhlasilo. Druhá věc byla, že nedocházelo k vlastnictví lidovému, ale k vlastnictví státnímu. Pokračoval tedy kapitalistický způsob podnikání ve státních rukou neboli státní kapitalismus, jak už jsem řekl. Za třetí – byla vyloučená veškerá

opozice. Byl vyvinut tlak na občanstvo, aby myslelo a jednalo podle receptu tzv. marxismu-leninismu. Chudák Marx, do jaké společnosti se to dostal? A proto myslím, že je dobré přesně rozlišovat, co je demokracie a co není.

Když se v roce 1968 začalo mluvit o demokratickém socialismu a o návratu k demokracii, tak to zdaleka nebyla pravda. Když si vezmete do rukou jejich program, tak vidíte, že pořád trvá na vedoucí roli komunistické strany, na existenci Národní fronty, nepřipustí žádnou opozici. Koncept marxisticko-leninského uspořádání státu a společnosti a jediná ideologie, která je závazná – marxismus-leninismus. Když někdo chce mluvit o roce 1968 jako návratu k demokracii, nemluví prostě pravdu. Bylo sice velké uvolnění, především svoboda slova byla opravdu velká, i možnost shromažďování. Pamatuju si, že jsem byl zrovna v Praze, když jsem se nachomýtnul ve Slovanském domě k takovému prvnímu veřejnému vystoupení. Bylo to v březnu 1968, mluvil Josef Smrkovský a pár progresivních lidí, a hlasy z lidu byly naprosto svobodné. To bylo úžasné. To se všechno dělo, uvolňovala se pouta, ale neexistovala ještě demokracie. Ničeho se komunisté nebáli tolik, jako skutečné demokracie, tj. dělby moci s někým jiným. Tak pozor na demokratizaci a demokracii. To jsou dva pojmy, mezi nimiž je velký rozdíl. Demokratizace je pořád demokratizace diktatury, demokratizace monopolu jedné strany. Demokracie je pluralita, ale pluralita opravdu ve všem.

A také k socialismu je potřeba říci jisté vysvětlení. Nechci celou tu plejádu socialismů rozvíjet, ale u nás byly nejdůležitější dva nebo tři socialismy. Socialismus marxovský, který předpokládal vyvlastnění výrobních prostředků, výměnu mocenských tříd, ale zároveň zachování demokracie, svobody slova, svobody shromažďování, svobody opozice. To byla Marxova představa. Tak to najdete nejen v jeho raných spisech, ale roztroušeno i v pozdních spisech. Naproti tomu socialismus leninský je něco docela jiného. Tam se především zlikviduje demokracie a existuje jenom jedna mocenská skupina, vyvlastní se výrobní prostředky, znásilní se člověk pod heslem „Budujeme novou společnost, děláme nového člověka“, ale ten nový člověk musí být přesně podle našeho stříhu. My jsme ti krejčí, kteří budou tvořit lidi budoucnosti. Ne normální vývoj. Myslím, že jediné, co bylo převzaté od Marxe a Lenina to dotáhl, byla ta nauka historického materialismu, mluvícího o tom, že nejdříve

je základna, potom je nadstavba. Tedy devalvace kultury, druhořadost myšlení a morálky, prvořadost ekonomického chování. V tomhle byl Lenin na počátku důsledný, potom musel povolovat, když viděl, že to nejde a že by vyhladověl celé Rusko. Ale Stalin to dovedl ad absurdum a my jsme spolkli rybu i s navijákem.

Neoliberální kapitalismus mě zneklidňuje v tom, že je v něm člověk znovu vydán anonymní moci, trhu, který určuje život člověka. Ten rozhoduje, jak budeme žít, na jaké úrovni, a také, co budeme vyznávat. To je jenom rub velkého Marxova objevu, že i mezilidské vztahy jsou ve své podstatě vztahem ke zboží a v důsledku k výrobě, a že se kolem nás vytváří síť vztahů, které člověk neovládá. Nebo jak to zastánci trhu tvrdí, ovládáme je přímo pouze tím, že se rozhodujeme, jestli si koupím burta nebo půjdu radši do biografu. Čili nepřímým rozhodováním, tržním chováním. Ale zase je člověk poddán nějaké anonymní moci, která ho určuje. Dnes je zvýšené nebezpečí v oné globalizaci, která by sama o sobě mohla lidstvu být darem, ale která se zvrhává v nebezpečí finanční nadvlády. Mezi póly komunismu a neoliberalismu je právě místo pro sociální demokracii: vytvořit demokratický sociální stát.

”

V důsledku sovětské okupace jste vzápětí podstoupil i druhý typ mezní zkušenosti, již prošli někteří z těch, kteří se nesmířili s komunistickou nadvládou – zkušenost exilu. Mohl byste nejdříve přiblížit okolnosti Vašeho odchodu a první kroky ve svobodném světě?

Pro mě osobně exil začal přímo pohádkově. Na rozdíl od mnoha lidí, kteří se museli potýkat s velkými těžkostmi, jsem začínal v exilu skutečně se štěstím. Moje manželka byla dětská lékařka a v roce 1967 se seznámila na kongresu v západním Německu s jednou kolegyní ze Švýcarska a s tou udržovala styky. Když došlo k obsazení Československa v srpnu 1968, tak jsme neměli ve světě nikoho jiného, než právě tuto kolegyni. A ta nám napsala, jakmile budete cítit, že je půda u vás nejistá, přijďte k nám do Švýcarska. Ještě několik dní jsme odolávali, ale komando tajné policie začalo zatýkat vytipované lidi. Já se zúčastnil budování sociálních demokracie a měl za sebou kriminál, čili mohl jsem očekávat,



^ Zleva: Jaroslav Krejčí, Ivan Medek a Karel Hrubý na exilovém sokolském sletu ve Vídni, červenec 1982.

Foto: Archiv města Plzně

že kdyby po nás šli, zase to odneseme kriminálem. Tak jsme se rozhodli a 3. září 1968 odešli do exilu. Přijeli jsme do Norimberku vlakem, auto jsme neměli. V kufru jsme vezli kromě nezbytného prádla také dva diplomy – filosofie a lékařství, psací stroj, protože bez toho jsem si nedovedl představit, jak žít, tři příbory, troje náhradní boty, troje náhradní prádlo a to bylo všechno. Když jsme v Norimberku vystoupili, tak tam už čekali Bavoři v těch krátkých kožených kalhotách a volali: „Jste utečenci? Jste utečenci?“ A byli ochotni se o nás postarat. A tehdy se to ve mně vzepřelo a řekl jsem si, že nejsem žádný utečenec, že jdu do exilu a že se jednou vrátím. Ubytovali jsme se v charitě na nádraží, kde bylo v jednom sále šedesát postelí pro muže a v druhém sále šedesát postelí pro ženy, za dvě marky tam bylo možné přespát a dostat snídaní. Večer jsme šli na poštu a odsud jsme volali do Švýcarska, a když jsme se ženiny

kolegyně dovolali, tak ona se ptala: „Jste všichni tři?“ – „Ano.“ – „Zaplať pánbůh, tak přijedte, mám pro vás připravený pokoj.“ Takže jsme přijeli do připraveného pokoje, kde jsem spal na posteli s manželkou, a u nohou byla pohovka, kde spal syn. To byla nejšťastnější noc mého života. Najednou jsem nebyl ničím ohrožován, i když jsem měl před sebou nejistotu. Věděl jsem, že se nějak protlučeme, ale jsme svobodní.

Lidé první posrpnové vlny v roce 1968 a ještě v prvních měsících 1969 byli většinou optimisté, kteří si odnášeli dojem celonárodního celospolečenského vzepjetí. Odpor proti okupaci byl tak obecný. Všichni prostě doufali, že to dlouho nevydrží. Tahle naděje však postupem času opadáva. Začátek exilu byla ještě doba plná nadšení. Měli jsme v Basileji krajanský spolek Domov, který tu přetrvával už od Rakousko-Uherska, kdy ho založili dělníci, co sem jezdili za prací. Vzpomínám si, že v roce 1978, když bylo desáté výročí okupace, jsme se v rámci tohoto spolku rozhodli, že uspořádáme vzpomínkový večer, abychom Švýcarům připomněli, že Československo je utiskované, že nežije podle svých představ a je pořád bolavým místem střední Evropy. Pronajali jsme největší koncertní sál v Basileji, který pojme osm set lidí. Řada lidí nám říkala, vy jste se zbláznili, tam přijde hrstka lidí, koho to dneska zajímá. Udělali jsme ještě v předsáli výstavku fotografií o pražském jaru. Fotografie připravil ředitel švýcarského archivu Miroslav Tuček. To byl kamarád, věděl jsem, že má panely se záběry z pražského jara včetně okupace. Přišlo ne osm set, ale dvanáct set lidí! Stáli kolem sálu u zdí a v chodbě u výstavy, nedostali se už dovnitř. Naštěstí tam byly tlampače, takže se to přenášelo i ven. Promluvili naši zástupci, ale mluvili i švýcarští hodnostáři a mělo to velkou odezvu v tisku. Tehdy se pořád ještě věřilo, že lze dosáhnout změny diplomatickou cestou. Ono to taky tak vypadalo, vztahy mezi Východem a Západem se začaly trochu kultivovat, už to nebylo ono hulvátství, se kterým se jednalo dříve. Ovšem o pět let později se zase vše vytratilo.

”

Překvapilo mne, že jste svůj odchod pojímal jako dočasnou záležitost; to asi nebylo obvyklé a většina z těch, co odcházela, to chápala jako rozloučení definitivní. Pokud jste měl důvěru v budoucí změnu situace a návrat, tak tato důvěra jistě určovala

způsob Vaší další angažovanosti a pojetí veřejné práce v exilu. Mohl byste představit hlavní oblasti této Vaší činnosti a shrnout její výsledky?

V popisu intelektuálové činnosti je angažovanost ve veřejném prostoru. Naproti tomu inteligent je odborník, který jede hlavně po své odborné koleji, intelektuál je ten, kdo se angažuje ve veřejném prostoru a chce něco udělat pro společnost, tedy jaksí ve vyšším patře. Když jsem odešel do exilu, odcházel jsem sice jako dělník výrobního družstva, ale byl jsem intelektuál, jemuž to nedá, aby se neomocil ve veřejném životě.

A pak jsem tedy šel shánět místo. Naštěstí jsem dostal místo sociologa ve velkém farmaceutickém koncernu, které mi dalo velice solidní existenční základnu. A pochopitelně jsem se hned začal ohlížet, co bych mohl udělat navíc. Jednak jsem navázal styky s vedením exilové sociální demokracie, které bylo v Londýně. Dále jsem se stal členem Společnosti pro vědy a umění. A brzy také členem zastupitelstva a pak dokonce předsednictva Rady svobodného Československa. Pracoval jsem po těchto třech kolejích, abych nějakým způsobem pokračoval v práci, kterou jsem si předsevzal a jejímž cílem byl návrat svobody, demokracie a suverenity do mé rodné země.

Po té sociálnědemokratické linii to bylo, musím říct, velice úspěšné. Naštěstí se exilová sociální demokracie udržela jako členka Socialistické internacionály a tam mohla působit na velké socialistické strany jako SPD v Německu nebo v Rakousku, na švédskou, anglickou Labour Party, a tak dále. A ty nás podporovaly a my se snažili udržet československý problém pořád při životě, takže na všech kongresech internacionály se pořád mluvilo o nevyřešeném problému Československa, kritizoval se postup komunistů v těchto zemích východní Evropy a sdružili jsme se v tzv. Socialistické unii střední Evropy, kde byli Poláci, Maďaři, my, Jugoslávci, Rumuni a Baltové – Estonci, Litevci a Lotyšši. Tato unie byla přidruženým členem internacionály a měla dost velký vliv. To byla jedna věc, a druhá věc, měli jsme kontakt se všemi bývalými sociálními demokraty a snažili jsme se udržet při životě sociálně demokratickou myšlenku, tedy myšlenku demokratického socialismu v tom pojetí, kde „demokracie“ je to hlavní a „sociální“ je adjektivum k tomu. Věděli jsme, že bez demokracie není žádné svobody a žádného života. Ale samozřejmě

demokracie taková, která má smysl pro sociální spravedlnost, pro vyrovnání mezi třídami apod. A to se nám docela dařilo. Možná že to zní směšně, ale měli jsme jednak desetičlenné předsednictvo, jednak třičlenný výkonný výbor a zemské organizace ve Spojených státech, Kanadě, ve Švédsku, v Beneluxu, Francii, Německu, Rakousku, samozřejmě tady ve Švýcarsku a také v Austrálii. Začali jsme dokonce vydávat exilové *Právo lidu*, které se šířilo po celém světě. Tak to byla jedna linie.

Druhá linie byla celonárodní, Rada svobodného Československa. Její zakladatelé už tehdy nebyli aktivní, Petr Zenkl, Václav Mayer, Ferdinand Peroutka, Hubert Ripka, Jaroslav Stránský a další. Tam došlo k rozporu a někdy na konci 70. let se mladší lidé dali dohromady a vznikla nová Rada svobodného Československa, jejímž předsedou byl nedávno zemřelý profesor Mojmír Povolný, místopředsedou Martin Kvetko ze Slovenské demokratické strany, sekretářem Jirka Horák ze sociální demokracie a v zastupitelstvu byli všichni bývalí ministři, poslanci, veřejní činitelé, žurnalisté apod. Pokoušeli jsme se připomínat vládám československý problém. Nebylo to snadné, ale nebylo to také marné. Získali jsme kontakty na vlivné lidi v jednotlivých vládách. Např. americká vláda podporovala Radu Československa velice spontánně a upřímně. V Německu byla naštěstí Brandtova éra. Willy Brandt sám utekl před Hitlerem do Prahy a centrum německé sociální demokracie bylo tehdy v Praze v Karlíně. To byli lidé, kteří pro nás mohli něco udělat a kteří nám byli skutečně nakloněni.

A třetí linie byla, zdá se, nakonec nejužitečnější – Československá společnost pro vědy a umění (SVU). Taková náhrada akademie věd, prostě lidé kulturně zaměření, intelektuálové, kteří žili venku. Bylo to velké sdružení, přes půl druhého tisíce lidí, mezi nimi několik set českých a slovenských akademiků a univerzitních profesorů z celého světa. Vydávaly se odborné časopisy, knihy, také čtvrtletník *Proměny*, který byl obrazem myšlení a kultury v zahraničí. Tady ve Švýcarsku jsme měli zemskou skupinu Společnosti pro vědy a umění, která byla velice aktivní. Začali jsme pořádát tzv. evropské konference a mezinárodní sympozia na určitá témata. Tak například v roce 1976 o smyslu českých a slovenských dějin. V Interlaken, v lázeňském městečku pod Alpami, se sjelo na sto padesát Čechů a Slováků z celého světa – ze Spojených států, Kanady, Chile, Japonska, Austrálie, Jižní Afriky, ale samozřejmě

nejvíc z Evropy a lidé zvučných jmen, jako byl rektor zdejší univerzity Milíč Lochman nebo Pavel Tigrid, univerzitní profesori Erazim Kohák, Jaroslav Krejčí, Jiří Nehněvajsa, Leopold Jaroslav Pospíšil, Karel Skalický, Lubomír Ďurovič a řada dalších. Jména, která vám už dneska mnoho neříkají. Ti se sjeli a diskutovali na tato témata.

Když se nám to takhle ohromně povedlo, tak jsme v roce 1980, k 130. výročí narození Masaryka, zorganizovali konferenci na téma Masarykův humanitní odkaz; a zase se zúčastnilo na sto padesát lidí z celého světa. Přednášky jsme otiskovali v *Proměnách*, aby se dostaly do rukou i těm, kteří na konferenci přijet nemohli. A lidi v Americe, kteří *Proměny* vydávali, mě potom požádali, abych převzal jejich redakci. Čili já jsem pak vydával *Proměny* a to byla moje práce nejmilejší, protože nám přispívali všichni úctyhodní a seriózní lidé, kteří se angažovali v české a slovenské kultuře. Část výtisků se dostávala do Čech a na Slovensko, ale to bylo velice obtížné. Velkou ránu nám zasadilo, když se neopatrností Jana Kavana přišlo na to, že kamion veze tyhle publikace do Československa Jiřině Šiklové. Státní bezpečnost to odhalila a těžko se pak navazovalo. Ale vyskytly se nové možnosti. Například rakouský kancléř Bruno Kreisky nám nabídl, když něco potřebujeme, pošlou to diplomatickou poštou a *Právo lidu* a *Proměny* pak šly přes rakouské velvyslanectví. Stejně tak Němci nebo Holanďané, když jako poslanci západoevropských parlamentů měli možnost cestovat do východní Evropy, pomáhali nám přes jejich zastupitele importovat tyhle tiskoviny.

*Proměny* byly pro mne velkou výzvou. Když si představíte, že každého čtvrt roku vyšel sešit, který měl 190–200 stránek, čili malá knížka, a to bylo nutné připravit, získat spolupracovníky, získat jejich příspěvky, zredigovat a poslat do Toronta ke Škvoreckým, protože měli tiskárnu. Zdenka Škvorecká spolu se Zdenkou Brodskou, která byla spoluredaktorkou na americké straně, nad tím seděly, připojily nějakou fotografii a celému číslu daly poslední punc. Zdenka Brodská se ještě hodně starala o příspěvky literární, poezii. Začátkem čtvrtletí vždycky vyšlo nové číslo a distribuovalo se po celém světě. Dodnes jsem vděčný manželům Škvoreckým za přesnost sazby. Jednak vše bylo bez chyb a hlavně dodržovali termíny.

Třeba když bylo výročí Patočkovy smrti v roce 1987, tak jsme vydali exkluzivně číslo na jeho počest, které má asi 250 stránek věnovaných

jenom Patočkovi s některými jeho texty. Erazim Kohák sestavil bibliografii, samozřejmě, že už je dávno překonaná, ale v té době to byla obrovská pomoc, nedovedete si představit, jaký ohlas mělo tohle monotematické číslo. Podobná monotematická čísla vznikla u příležitosti dalších našich evropských konferencí – Dědictví střední Evropy, My a střední Evropa, Kultura a násilí. Všechny tyto publikace jsme potom po roce 1990 rozeslali do našich univerzitních i městských knihoven a samozřejmě do pražského dokumentačního střediska. Táhlí jsme, jak se říká, za jeden provaz a to je neocenitelné, to dává životu barvu. A tak ani exil nemusí být zmařeným životem. Řekl bych naopak, že teprve tam se mně podařilo udělat něco kloudného, co jsem doma udělat nemohl.

”

Pokud je mi známo, Basilej měla velmi tradiční českou komunitu a mnohaleté vztahy s českým intelektuálním prostředím, a to zejména díky místní univerzitě a kontaktům evangelicky orientovaných myslitelů; napadá mne třeba teolog Jan Milíč Lochman, který zde byl už od 50. let. Spolupracovali jste i s ním nebo s dalšími tamějšími osobnostmi?

S Milíčem Lochmanem jsme byli velcí přátelé. Z počátku to byl pro mě pan profesor, ale později jsme se velmi sblížili. Vždycky když jsem něco organizoval, tak jsem věděl naprosto bezpečně o několika osobnostech, které když požádám o příspěvek, tak řeknou spolehlivě ano. To byli vedle Milíče Lochmana také Antonín Měšťan, slavista ve Freiburgu, Jaroslav Krejčí, sociolog z Lancasteru, filosof Erazim Kohák a Pavel Tigrid z Paříže. Ti byli na všech sympoziích. Tohle byli lidé, kolem nichž se všechno točilo. S Milíčem jsme se sblížili právě u tohoto stolu, sedával tu mnohokrát. Byl z mnoha důvodů velkou posilou, především mluvil perfektně německy. Milíč v Basileji studoval u významného teologa Karla Bartha. Byl evangelický farář, protestanti v Basileji ho brali jako svého a nesmírně jej podporovali. Udělali ho kazatelem v Münstereu, to je hlavní kostel v Basileji, kde míval nedělní kázání. Na univerzitě vedle toho, že byl významný teolog a filosof, byl vynikající organizátor. Všichni si ho velmi vážili. Jmenovali ho rektorem a brzy poznali, jak dal

univerzitě nové impulzy. Tak se rektorem stal i na další období. Byl vlivnou osobností, byl zván do televize, rozhlasu a všude, kde se něco dělo.

Možná jediná diference mezi mnou a Milíčem byl vztah k teologu J. L. Hromádkovi. Znal jsem Hromádkovu studii o Masarykovi z roku 1930 – je skvělá dodnes. To není práce s prameny, to je práce s Masarykem, uvažování o jeho myšlenkách, o jeho postojích, o jeho morálce, o jeho náboženství. Hromádka je k Masarykovi kritický, ale vlídně kritický. A říká: „My evangelíci jsme z Masaryka nic neměli. Vždyť jeho vyznání nebylo ježíšovské.“ Vždycky mluvil o Prozřetelnosti a o Bohu. Ale Ježíš byl pro něj jenom prorok, jenom člověk, který vyhmátl podstatu náboženství a dal mu novou tvář. Musím říct, že mě to tehdy zaujalo. A když jsem se potom tady sešel s Milíčem a spřátelili jsme se, tak jsme taky jednou narazili na téma Josef Lukl Hromádka a já připomněl, že se kdysi od něho velmi opatrně distancoval v jedné své přednášce Jan Blahoslav Kozák, který strávil válku spolu s Hromádkou v Americe. Kozák vytýkal, jak Hromádka v Americe najednou dostal nový pohled na náboženskou společnost. Uvažoval jsem, že tohle ho možná vedlo k tomu, že se potom propůjčil k spolupráci s komunisty a dělal aktivně ono mírové hnutí. Tehdy jsem viděl Milíče poprvé rozzlobeného. Říkal, tak to ne, to ne, k tomu ti musím něco říct... Vykládal to tak, že to byla skutečně Hromádkova oběť pro církev; chtěl zachovat církev a nemohl předvídat dopředu všechny důsledky, předpokládal, že bude moci nějak s komunisty vycházet a oni nechají církev žít. Jenže pak se ukázalo, že církev sice žije, ale v omezeném prostoru a pod kontrolou. Hromádka byl čím dál tím více zneužíván. Já jsem neměl k Hromádkovi osobní vztah jako Milíč, tak jsem byl trochu nemilosrdnější k jeho pozdějším letům. Ale Milíč sám se ho vehementně zastával. Viděl v něm mučedníka církve.

Milíč Lochman byl zde pro mne jakousi protiváhou k Otě Šíkovi. S Otou Šíkem jsem měl osobně velmi hezký vztah. V roce 1968, když jsme obnovovali sociální demokracii, jsme se scházeli v Dejvicích u Krejčů. Jedním z účastníků byl Luboš Hejl, kterého si v roce 1968 vybral Šik za sekretáře (nedůvěřoval svým komunistickým soudruhům a chtěl mít u sebe nestraníka). Do užšího kontaktu jsme se se Šíkem dostali až zde, když jsme oba zakotvili v Basileji. Ota odešel do exilu přes Jugoslávii a dostal se do Švýcarska. Mne tenkrát pozvali na zdejší privátní gymnázium Minerva na jakési rodičovské sdružení, abych jim večer

vyprávěl o situaci v Československu. Na závěr přednášky začala diskuse. Přišla ke mně jedna dáma a říká: „Na chodbě je pan Šik a chce s vámi mluvit.“ Ota Šik na mne dostal adresu právě od Luboše Hejla, svého někdejšího osobního sekretáře z ekonomického ústavu a předsednictva vlády Šik tehdy získal na dva roky stipendium v ekonomickém ústavu v Basileji a potřeboval zařídit bydlení. Tak šel za mnou, zda bych mu pomohl najít byt. Bydlel potom jenom kousek ode mne přes ulici, takže jsme se občas scházeli. On dovedl uchvátit. Avšak když se vrátil z exilu do Prahy, měl projev do rozhlasu nebo do televize o svých zážitcích ze švýcarského exilu a najednou mluvil o svých krajanech s takovým despektem, že jsme na něj byli všichni nazlobení.

”

Další téma, které bych chtěl otevřít, jsou kontakty s domácím disentem a vůbec, jak jste vnímali přetrvávající domácí rezistenci. Vy jste se už tehdy zabýval disentem i teoreticky nebo spíše analyticky. Co pro Vás znamenaly kontakty s domácím prostředím a hlasy zpoza železné opony?

Disent tady měl velkou úctu. Bylo to poprvé, kdy z domova zaznělo něco mužného a my jsme s tím spojovali velkou naději. Tyhle naděje probudila Charta. V pozdních 70. letech se ještě věřilo, že jádro obyvatelstva si pod dojmem disentu něco vynutí. Ale pak všechno zase trochu usnulo. Zastrahování totiž bylo opravdu veliké. Na tom právě nová garnitura postavila celou normalizaci: Metoda biče a cukru. A pak si spíš začali lidi kupovat. To odkoukali od Maďarů, kteří jako by uvolňovali prostor i nekomunistům a získávali tak na popularitě. U nás takhle daleko nešli, naši papaláši byli vojáci. Lpěli na korytech příliš úzkostlivě, ale přeci jenom viděli, že už se nemusí obávat nejhoršího, že žádné povstání nebo generální stávkou nehrozí a to ostatní zvládnou. Měli prosáklou celou společnost svými fyzly, spolupracovníky, počínaje uvědomělými komunisty, kteří se nemuseli zavazovat, měli to vlastně v popisu své partajní knížky, až po zoufalce, kteří chtěli buďto zachránit rodinu, nebo měli nějaký malér finanční, nebo se ženskou, anebo cokoliv. Tak ho přitlačili a on podepsal skoro všechno. U nás to ale ještě nebylo tak zlé jako ve východním Německu.

Dostávali jsme příspěvky od lidí z domova. Disidenti jako Havel, Vaculík, Jan Vladislav (sám se potom ocitl v exilu), Dominik Tatarka. Potajmu nám posílali příspěvky a my je tiskli v *Proměnách*. Samizdaty byly vůbec důležitá věc. Když Vilém Prečan založil dokumentační středisko v Scheinfeldu, tak je získával různými cestami a něco posílal mně jako vydavateli, abych z toho občas něco otiskl. Mělo to vysokou úroveň. Přitom pracovali ve ztížených podmínkách, literatura téměř žádná. Víte, jak to tenkrát chodilo ve veřejných knihovnách. Byla tam hierarchie, spisy, které se mohou půjčovat členům ústředního výboru, vědeckým pracovištím marxismu-leninismu, univerzitám a tak dále. Občejný čtenář byl na posledním místě. Ten už nemohl vůbec nic. Dostal jenom titul *Daleko od Moskvy* nebo takové věci. A tito lidé v nouzových podmínkách udržovali vzájemnou výměnu, vysokou myšlenkovou úroveň a toleranci.

Občas došlo ke komunikaci na dálku. Jednou Havel, Malý a Benda vypracovali jakési memorandum. Byly mezi nimi spory, jestli mají být taky političtí nebo nepolitičtí. Napsali dvě studie, poslali nám je, my je otiskli v *Proměnách* a zaujali jsme k tomu stanovisko. Předseda Rady svobodného Československa Mojmir Povolný, já za sociální demokracii a SVU a Jaroslav Krejčí jako svobodný profesor na anglické univerzitě. Naše stanovisko bylo takové, že chápeme, proč se distancují od politiky, ale myslíme si, že působí politicky a že se bez přechodu do politiky v konečné fázi neobejdou. Jak to doma přijali, nevím. Všechno se už ubíralo jiným směrem.

Sledovali jsme ale s velikou úctou a překvapením, že stateční lidé stále ještě nesou svoji kůži na trh. Například filosofické semináře, bytová divadla a podobně, zkrátka fantazie a aktivita. To opravdu budilo novou naději. Víte, lidé potřebují jisté společenství, postoupit o stupeň výš pomocí těch druhých. A proto bytové univerzity a semináře, to byla obrovská věc. Co na tom bylo obdivuhodné, že se našli lidé, kteří poskytli byt, že se našli profesori, kteří tam přednášeli, že se našli lidé, kteří opisovali, rozmnožovali a posílali to dál. A všichni riskovali, v té době ještě všichni riskovali. Kdyby je byli chtěli zavřít, aby třeba zastrašili ostatní, tak mohli dostat klidně pět sedm let, jako Havel nebo Tesař, Battěk a někteří další. Mohli to udělat, a pokud to neudělali, tak to byl nějaký policajtský kalkul. Bylo úžasné, jak se v tom disidenti naučili



^ S arcibiskupem Mons. Karlem Otčenášekem, z předávání státního vyznamenání na Pražském hradě dne 28. 10. 1995.

Foto: Jiří Jírů

toleranci. Byli mezi nimi nejenom dávní odpůrci komunistického systému a myšlení, ale také bývalí komunisté, a oni se naučili žít a diskutovat mezi sebou a navzájem se obohacovat. Myslím, že to bylo ohromné, a pokud se našla odezva na Západě, a některé univerzity je podporovaly, bylo to jenom chvályhodné. Ale bohužel na Západě byly také univerzity, kde se pořád ještě marxismus přednášel jako velká věda a kde profesori byli neomarxisticky orientovaní a tomu všemu podráždili nohy. To je prostě všude. Ve všech systémech jsou darebáci.

Dodnes se ale nevyznám v té policejní taktice. Proč musel jít do vězení Havel a proč Vaculík ne? Ačkoliv Vaculík vydával samizdaty, Petlici a další, a byl jasně jeden z nejostřejších kritiků stalinského komunismu. Přečtete si jeho projevy z roku 1968. Nemluvím jen o manifestu Dva tisíce slov, ale i jeho další projevy, také to co řekl na IV. sjezdu spisovatelů

v roce 1967. Jestli jsme se něco za těch dvacet let naučili, tak je to poznání, že cesta s komunistickou stranou k socialismu nevede. Tohle řekl na sjezdu spisovatelů! Vaculík byl pro ně tedy alespoň stejně nebezpečný jako Havel. A není pochyby, že byl naprosto integrovaná osobnost. Naopak bych řekl, že jeden z prvních, který prohlédl, jeden z nejčestnějších a nejmorálnějších našich spisovatelů, který neměřil lidi jejich politickým vyznáním, ale osobní slušností, kultivovaností, který na jedné straně kritizoval režim pro nevhodné metody nebo špatnou práci, ale na druhé straně mladým lidem, kteří se k režimu otáčeli zády, řekl – vy nejste o nic lepší, protože vy nedovedete pořádně dělat, vy odbýváte práci, vy nedovedete být poctiví, a kdo nedovede být poctivý ve své denní práci, tak nedovede být poctivý v politice. To byl Vaculík. Vaculík uměl opravdu sáhnout do svědomí člověka. A Vaculíka nezavřeli.

”

Když se vrátím k Vaší myšlence, že jste vše dělal pro obnovu demokracie v Československu, tak Vaše očekávání a ambice rovněž musely procházet proměnami. Jak jste z tohoto hlediska vnímal situaci 80. let a kdy jste realisticky začal počítat s pádem režimu?

Teprve až v období těsně před listopadem, tedy koncem roku 1988 a v roce 1989, jsme už opravdu čekali, kdy to spadne. Potom bylo nepochopitelné, že právě v té době dva čeští profesori na amerických univerzitách, historik Radomír Václav Luža a sociolog Zdeněk Suda, vydali memorandum, v němž se obraceli na Spojené státy, aby přes Sovětský svaz zapůsobily na české komunisty, aby znovu obnovili koalici s exilem, s opozičními stranami, a vytvořili nějakou novou Národní frontu. My jsme si říkali, že se snad zbláznili, vždyť je to na spadnutí a vy jim teď budete nabízet kompromis? Vždyť oni zmizí ze světa! A taky to tak dopadlo. Jejich memorandum vyšlo až v říjnu, kdy už nic nezpůsobilo. Všichni jsme byli zajedno: už nikdy Národní frontu, už nikdy žádný kompromis. Navíc, co by znamenal kompromis s komunisty, když oni měli všechnu moc, všude všechno obsazený? Čili oni by pouštěli jenom takové posty, které byly pro ně bezvýznamné, a byli by stále v přesile. Vrátila by se situace z roku 1948, kdy mohli kdykoliv udělat zase puč.

S optimismem to ale bylo trochu komplikovanější, řekl bych vrstevnatě. V 80. letech se téměř nic nedělo kromě disentu, a to byla malá skupina, pár tisíc lidí. A ostatní už neměli naději. Vzdlali to. Vzpomínám, jak jsem se setkal s příbuznými, kteří mohli v roce 1988 vyjet na dovolenou do zahraničí, a kterým se podařilo s námi setkat. Vypτάval jsem se, jaký je doma odpor proti okupantům. Žádný, s tím se lidi už smířili. Vždyť tam potkáš Rusa, jenom když něco nakupuje, aby si to dovezl do své hladové země. Říkal jsem, vždyť v Polsku, v Maďarsku je vše v pohybu, určitě se chystá nějaká radikální změna, ale o tom oni téměř nic nevěděli. V té době bylo totiž jen málo lidí, kteří ještě věřili v možnost obnovy suverenity a demokracie v Československu. Lidé se smířili se vším, naučili se rozšiřovat trochu alespoň ten nepolitický prostor, kde se můžou trošičku uplatnit. Diktatura trvala dál, byla jen umírněná nebo uvolněná, ale mohla se kdykoli vrátit zpátky. Tady venku jsme doufali, že se přece jenom něco stane. V Polsku a v Maďarsku začaly změny shora. V Maďarsku začala komunistická strana dělat reformy a Rusové nezasáhli. V Polsku to bylo jiné, tam byla silná církev a Solidarita, což znamenalo hodně. Jaruzelski sice vyhlásil výjimečný stav, ale utlumit situaci už nedokázal. A pak – jednání u kulatého stolu a dokonce o možnosti voleb! Jenom u nás a ve východním Německu nic. Přitom bylo vidět, že Gorbačov hodně povoluje, takže bylo nepochopitelné, že lidi přijíždějící z domova o tomhle nic nevěděli. Nebo spíš k tomu neupírali žádnou naději.

”

Znovu bych chtěl využít Vašeho analyticky sociologického přístupu a zaměřit se na pád režimu. Jaká očekávání a naopak jaká zklamání přinesl ve Vašich očích? Nakonec přeci muselo být úžasné dočkat se tak náhlé změny a okamžité restaurace minimálně demokratických mechanismů...

Poslední léta před tím, než se všechno začalo dávat do pohybu v Maďarsku a Polsku, jakmile politika dostávala tolerantnější tvary, už se dalo očekávat, že k nějaké změně dojde. Když říkám k nějaké změně, tak tím myslím spíš vystřídání komunistické moci nějakou jinou, tolerantnější, demokratičtější. Jak k tomu dojde, v tom jsme neměli jasno – ani





^ Rada Socialistické internacionály ve Vídni (sál v Hofburgu), březen 1989. Delegace exilových stran střední a východní Evropy. Uprostřed československý delegát Karel Hrubý – 1. řada, 4. zleva.  
Foto: Archiv města Plzně

státníci neměli. Násilná revoluce, povstání, nebylo v mentalitě našich občanů a nebylo to ani v atmosféře doby. Už tenkrát hledal Západ i Východ možnost nějakého soužití, vyhýbaly se nebezpečí nové války a věděly, že jsou jisté třecí plochy, kde by válečná jiskra mohla vzniknout. A byla tu pořád ona šumavská hranice. Že by došlo k něčemu násilně, tomu jsme nevěřili. Ale doufali jsme, že podobně jako v Maďarsku dojde k přerodu ve vedení komunistické strany a přijdou k moci pragmatici; zůstanou jistě i oportunisté, kteří se budou ještě snažit udržet vliv na chod událostí, ovšem přiberou ke spoluprádě i jiné politické síly. To se tak nějak dalo očekávat. Proto jsem byl zděšený, když přišli ti dva profesoři v USA s oním memorandem, aby se uzavřel kompromis na platformě Národní fronty nebo jak oni tomu nově říkali – národní koalice.

Situace doma už byla zralá pro velkou změnu. Šlo jen o to najít formu té změny. My jsme byli všichni překvapení, a byli překvapeni i Kohl, Bushové a francouzský Mitterrand, když k tomu skutečně došlo a odbylo se to během několika týdnů zvoněním klíčů, hlasem na ulicích a prostranstvích. Když se režim najednou sesypal. Ne nadarmo se mluví o implozi. Ale podívejte se, sociolog se dívá na revoluci nejen jako na změnu moci, ale jako na výměnu mocenské základny. Kdo tvoří základnu? Za první republiky to bylo organizované občanstvo v pluralitě politických stran, za bolševiků komunistická strana, případně jejich spolupracující, kteří s nimi sympatizovali nebo předstírali, že sympatizují. Že lidé skutečně vyrukovali do ulic, a vedení se zaleklo, nesáhlo ke krajním opatřením, nechalo proběhnout generální stávkou, postavilo první kompromisní vládu, udělalo ústupek, vyhnalo Husáka, postavilo Čalfovu vládu, to bylo najednou tak překvapivé, že se to nedá nazvat revolucí, ačkoliv ve skutečnosti došlo k výměně mocenské základny. Čili formálně to byla revoluce, ale proběhla nerevolučním způsobem.

Že šel potom vývoj dál takovým překotným směrem k obnově všech kapitalistických forem, to jsem shledával jako neúčinné. Tušil jsem, že přijdou pod kola všelijaké dobré věci. Víte, při privatizaci podniků se muselo počítat s tím, že vznikne zase nezaměstnanost a že bude jistá diferenciace ve společnosti mezi bohatými a méně bohatými. Byla nutná státní podpora vzdělání. Když odbourávají peníze univerzitám a kultuře vůbec, to je strašně neprozíravé. Já chápu šetření, tam kde lze ušetřit. Víte, že i v domácnosti, když manžel změní zaměstnání a dostane o pár stovek méně, tak se musí manželka přizpůsobit a prostě jinak vařit. K tomu by jistě došlo, ale lidé byli ještě navyklí na určité jistoty, nemám to slovo rád, protože to byly jistoty vykoupené poddaností, ale lidé na ně byli zvyklí a mělo se přihlížet ještě k tomu, že vývoj společnosti potřebuje několik let, nežli se znormalizuje po evropském způsobu.

Udělat politickou revoluci, abych citoval Ralfa Dahrendorfa, na to stačí šest dní. Dát ekonomii do pořádku trvá nejméně šest let. A dát do pořádku vědomí a morálku národa, na to je potřeba i šedesát let. I když to řekl jen symbolicky, tak je v tom mnoho pravdy. Podcenilo se právě překotné nainstalování lidí do poměrů, na které nebyli zvyklí. Tady je počátek uplácení, všimného a všeho, co přetrvávalo celá léta.

K doktorovi se nemohlo jít bez stovky, dokonce i bez tisícovky, aby si vás všiml a trochu se vám věnoval. Totéž jakmile jste potřeboval opravit auto. A když najednou přišlo tohle prudké zhrounutí, kterého využili kádři komunistických podniků, tak najednou privatizace byla taková, že podniky se octly v rukou bývalých komunistů, kteří z toho těžili a začali najednou uplatňovat grünerský divoký kapitalismus. Prostě jenom zisk a člověk není nic. Společnost na to nebyla zvyklá, a proto byla dlouho nedůvěřivá. A myslím si, že dosti neoprávněná byla silná kritika na Havlovu hlavu. Lidé prostě nepochopili, že tohle ekonomické podhoubí šlo příliš rychle a přehlídlo potřebu vývoje vědomí společnosti. Zaplat pánbůh, máme to všechno za sebou. Teď už všechno běží, ale ty nectnosti, ty osobní nectnosti přetrvávají a bude opravdu potřeba oněch šedesáti let, než se staneme kultivovaným, hrdým českým národem.

”

Vaším životním tématem a náplní politického života je sociální demokracie v jejích obrovských proměnách během 20. století. Dnes již není jiný pamětník a aktivní pracovník, který by byl takovým přímým svědkem historie nejstaršího českého politického uskupení. Nemohu se tedy nezeptat, jak hodnotíte vývoj české sociální demokracie od 90. let a její současné perspektivy?

Po listopadu byla společnost v podstatě apolitická. Většině se nechtělo do žádného politického uskupení. Hnutí Občanského fóra vydrželo pouze do prvních voleb, pak se rozpadlo a vznikly politické strany. Každá politická strana má nějaký svůj vůdčí motiv. Sociální demokracie, a to zdůrazňuji, je demokracie se sociálním posláním. Erazim Kohák říká při každé příležitosti, že je třeba myslet na to, že jsme především demokraté se sociálním posláním, nebude-li demokracie, nebude ani sociální posláním, protože pak je všechno v rukou nějakého diktátora, jestli to bude fašista, bolševik nebo nějaký voják, to je jedno, demokracie je prostě pilíř. Najednou se ustavila nebo byla obnovena nová sociální demokracie. Naštěstí mohla navazovat na naše trvání v exilu, kde jsme měli dva řádné sjezdy, normální volby, programovou činnost, byli jsme součástí Socialistické internacionály; nyní vznikla domácí strana nebo strana na domácí půdě. Očekávali jsme, že strana

naváže na odkaz sociální demokracie předválečné. Ale nejen to, že naváže na proměny sociální demokracie, ke kterým došlo v průběhu následujících let, zejména 50. a 60. let. To se nestalo.

Na scéně se objevila skupina starých zapálených demokratů a skupina mladých, jako byli Buzková, Gross, Martin Starec, kteří se tím cítili přitahováni, protože to měli v rodině. Ale jejich starosti byly docela jiného charakteru, ne politika, ale organizace. Oni chtěli nejdříve vybudovat nějakou stranu, v jejímž jméně by jednali a uplatňovali se na politické scéně. Jenže lidi se nehrnuli. To bylo velké překvapení. Ještě v 80. letech byla v Československu uspořádána ilegální anketa o politických názorech lidí nekomunistů. A tam se ukázalo, že kdyby byla obnovena demokracie, tak dvě třetiny lidí budou volit sociální demokracii. My jsme to tady brali tenkrát s velkou rezervou, ale přeci jenom nás to naplnilo určitým očekáváním – a teď najednou nic. Lidi se nehrnuli. A za členy pak nabírali každého, kdo přišel. My jsme měli v tomhle ohledu v exilu už dost jasné usnesení, že bývalé členství v komunistické straně nebylo na zábranu, ale funkce už na zábranu byly. Takže třeba někoho, kdo byl členem okresního výkonného výboru, bychom byli nikdy do strany nevzali, k těm jsme neměli důvěru. No a tihle nyní nabrali kde koho a přitom se tam vloudili i lidé ne docela čistí. Jak se ukázalo, někteří z nich byli kdysi agenti StB. Sám Nedbálek, který byl mezi zakladateli, byl vedený jako agent pod pseudonymem Horník. Volební heslo sociálních demokratů za první republiky bylo: „Jsme strana slušných lidí.“ Z toho nezbylo až tak moc.

Časem se to upravilo a pak přišel Zeman. Zeman byl razantní, ale nebyl sociální demokrat, u komunistů taky byl, on se stal komunistou tuším v osmašedesátém ze sympatie s reformou. A jemu se podařilo mít ve volbách takový úspěch, že se s ním muselo počítat v parlamentním životě. Najednou začal vzestup. Bylo třeba obsazovat státní posty, komunální posty, ale nebyli lidi. O někom se vědělo, že je třeba organizátor, že se vyzná v jistém oboru, tak za ním šli a řekli: „Hele, pojď za nás, sociální demokraty, do městského zastupitelstva nebo do obecního zastupitelstva!“ A rázem se stal sociálním demokratem. Ale to nebyli lidé srostlí se stranou. Ještě za první republiky, když se někdo dostal do vyšší funkce, tak prošel stranickým životem v místní organizaci, na okrese, na kraji... a měl jisté vzdělání. Vzdělání nejen politické, nejen

ekonomické, ale i široké kulturní zázemí. To byli lidi kultivovaní, s nimi jste mohl mluvit o čemkoliv, sečtělí a tolerantní. Byli bojovníci, odvážní, riskovali, ale měli pochopení pro soupeře, že je to soupeř a ne nepřítel. Znal jsem třeba ještě z těch plzeňských, západočeských starých sociálních demokratů osobně Vojtu Beneše, Ludka Pika a Antonína Reměše. Ty jsem ještě zastihl jako mladý sociální demokrat.

Tohle všechno po listopadu 1989 neexistovalo. Vědomí tradice vyspělé strany, vyspělé nejen pokud šlo o sociální nauku, ale o vzdělanost vůbec. Sociální demokracie měla tolik vzdělávacích spolků! Už za Rakouska-Uherska se s tím začínalo ve Vídni a pak ve všech krajích. Schůze, to nebyla přednáška referenta. Ten jenom nadhodil téma a pak se diskutovalo a lidé tím žili. A teď najednou dostali někde legitimaci, platí občas nějaké příspěvky a chodí k volbám, protože volí svou stranu a tím volí sebe. Ta strana má dvacet tisíc lidí a spočítejte si, kolik je jenom krajů a v každém kraji, kolik je obcí. A tam všude v těch zastupitelstvech je třeba mít zástupce. To už není spontánní strana nadšenců, to je strana organizátorů. Já naštěstí znám několik lidí v předsednictvu, kterých si vážím. Sice jim chybí razance tribunů lidu, jak jsme byli zvyklí třeba u Františka Soukupa nebo těch, kteří se postavili na náměstí bez amplionu, bylo je slyšet všude a měli dikci, která přesvědčovala. To ti nynější ještě nedovedou; ale někteří jsou vzdělaní, přemýšliví a uvážliví. Dávám sociální demokracii přesto velkou naději. Myslím, že časem bude mít širší základnu a bude mít také lepší zástupce.

”

Až do současnosti aktivně sledujete veřejné dění a jste publicisticky aktivní, což je obdivuhodné. Odkud dnes čerpáte inspiraci a motivaci? Mohl byste se pokusit vystihnout, co je centrálním motivem, řekněme životním tématem, které spojuje Vaše dodnes přetrvávající zájmy s celým Vaším předchozím životem?

Nazval bych to jedním slovem – nezávislost. Potřeba a problém nezávislosti, nebýt závislý hmotně, myšlenkově nebo jakýmkoliv způsobem na někom. Ať je to stát, bohatý sponzor, nebo kamarád. Nejlepší přátelství je takové přátelství, kde se můžete rozprávět i o tom, v čem spolu nesouhlasíte. Když byla poválečná atmosféra tak jednoznačná

ve prospěch sovětského tlaku, nešlo mi snad o to, co se mně na tom líbí, jako co se mi nelíbí. Měl jsem se podřídít kolektivu a to ne vždy jen vojenskou kázní, ale podřídít se i smýšlením a hodnocením. Tady se ve mně všechno vzepřelo a hledal jsem právě názory, které tomu odporují a které jsem nacházel u Masaryka a v sociální demokracii, protože demokratičnost, to byl pilíř staré sociální demokracie. I když sociální demokracie ještě za Rakouska hlásala možnost revoluce a ještě v první republice se ve svých programech vždycky nějakým způsobem zmínila o možnosti uchvácení moci a vyvlastnění, už to nemysleli vážně. Šlo o demokratickou svobodu a to byl problém naší generace.

Někteří se upnuli k jiným věcem, byť v ušlechtilém úmyslu, ale vzdávali se své nezávislosti. Ti druzí na své nezávislosti trvali a hledali zdroje v hnutích, v nichž nezávislost ještě fungovala, ať už byla náboženská, politická, filosofická nebo jakákoliv jiná. Střet v mé generaci jako téma se vleče prakticky celou mojí literární nebo studijní činností. Vysvětlit si kořeny, z jakých jsme vyrůstali my, a z jakých vyrůstali ti chlupci, kteří komunismu složili úlitbu a dali mu na oltář své já. A nechci se přitom smířit s paušálními odsudky „bývalý komunista“, „jednou komunistu, vždycky komunista“ apod. To není vůbec pravda. Je třeba sledovat jejich vývoj, jít do hloubky a v jejich díle, myšlení, článcích, v jejich veřejných vystoupeních hledat symptomy oné proměny. Jak vidíte, stále se k tomu vracím.

Uvedu přece jen ještě jeden konkrétní příklad. Dostával jsem po léta *Československý časopis historický*, vždycky jsem ho prolistoval, ale moc mě nepovzbuzoval, protože byl hodně dobově poplatný. Až později zde v Basileji jsem jednou doprovázel manželku po operaci na třítydenním pobytu v hotelu s rehabilitačním střediskem. A v basilejské univerzitní knihovně jsem našel všechny svazky *Československého časopisu historického* od roku 1953. Pustil jsem se do četby a teprve teď jsem začínal něčemu rozumět. A za ty tři týdny, co jsem pobýval s manželkou v hotelu – ona chodila na terapie a já jsem seděl na pokoji a pracoval – jsem napsal studii o dějinách prvního desetiletí *Československého časopisu historického*, kde hlavní roli hrál František Graus. A je třeba vidět, jakou roli hrál hned v prvním roce, kdy zemřel Stalin. Měl ještě komentář k Stalinovým úvahám o ekonomice. Všechna následující léta sloužil a nutil ty druhé, aby sloužili také. Jedna z nejfanatičtějších stalinistek v *Československém*

*časopise historickém* byla Věra Olivová, tupila Masaryka a Beneše. Ale už o několik let později oponovala Václavu Královi, pověstnému normalizátorovi, a začala hájit Benešův boj, začala hledat difference. A dneska dokonce založila Benešovu společnost a je její prezidentkou. Nechci jí sahat do svědomí, byla mladá holka a měla nad sebou lidi, jako byl Graus a Macek. Macek byl ještě kulantní, ale Graus byl velice tvrdej!

Když jsem pak viděl Grausovu proměnu až ke sborníku, který vyšel tuším v roce 1968, tak jsem si říkal, no tomu nerozumím. Ten začátek a konec není jedna a tatáž identita. Pustil jsem se do studia Františka Grause a napsal o něm článek do *Soudobých dějin*. Stejným způsobem hledám u mladých intelektuálů, myslím lidí narozených jako já, v letech 1923–32, kteří vstupovali do veřejného života hned v letech po válce, a nejednou vidím, jak se jejich první a poslední léta od sebe liší. A přitom hledám identitu Kosíka, to drastické odsouzení zrádců a banditů Slánského, Šlinga, Švermové, a pak jeho apel na svědomí v roce 1967, a srovnávám si, jak to spolu souvisí; nebo u naivky Pavla Kohouta, který napsal ke stalinským procesům takovou veršovačku: „A skutečnost je zatím taková – osobní bahno pronikne tě cele. Tak žili Slánský, Šling a Švermová a stali se – agenti nepřítele.“ Blbá rýmovačka, která schvaluje vraždu těchto lidí, ačkoliv všichni, kdo to prožívali, měli pouze jednostranné informace z *Rudého práva* a tlapačů, které vyřvávaly do ulic. Všem jenom trochu nezávislým hlavám muselo být jasné, že je to jenom inscenace. To není možné, to nepasuje do žádného psychologického paradigmatu. Tady právě hledám spojnicu toho přerodu a myslím si, že plným právem je možné vrátit těmto lidem čest tím, že se ukáže hloubka proměny, od původních scestných motivů k těm ušlechtilým a k jejich zralosti. To mě zaměstnávalo a zaměstnává.

Je to proces od víry k rozumu, tedy od dogmatu k revizi a reformě. Prostě je nezbytné dělat rozdíl mezi jednotlivými lidmi i mezi jednotlivými proudy, mezi jednotlivými etapami života. Každého posuzovat podle kritérií vhodných pro určitou dobu, paušální odsouzení je k ničemu. Důležitý pro mě jako sociologa bylo vyjasnit si proces revoluce, ale také systém diktatury. Vycházím z toho, že základní typy diktatury jsou, když se moc politická, ekonomická a ideologická soustředí do jedné rukou, ať to byli fašisti anebo bolševici. To je to prvotní. To druhotné je závislost občana na rozhodnutí shora. Zatímco v demokracii je tolik

mezičlánků reprezentativních a tolik možností odvolacích, tak tady nebylo nic, tady byla diktatura. Na té bolševické diktatuře mi nejvíc vadilo právě to, že chtěla změnit člověka, ale ne v anděla, který bude žít v beztrždní společnosti a s plně rozvinutými schopnosti, jak ještě předpokládal možná Marx, ale v člověka, který bude naprosto poslouchat vedení strany. Ve všem, v pravdě, v kráse, v dobru, ve všem. A to bylo téma mých posledních let.

“

Nakonec jste se zpět nepřestěhoval a vše to sledujete odtud zpovzdálí, dnes naštěstí i prostřednictvím internetu a dalších vymožeností. Na samý závěr bych se proto chtěl zeptat na osobní otázku, jak chápete svůj domov a jaká místa hrají tu nejzásadnější roli ve Vašem životě, široce rozkročeném v čase i prostoru?

Doma jsem v Plzni, tam jsem vyrostl. Plzeňáci také ocenili mou zahraniční práci tím, že mě jmenovali čestným občanem. Ano, mým domovem je Plzeň. V Basileji jsem se usadil s tím, že se jednou vrátím. A když se poměry změnily, tak už tu měl můj syn rodinu, a to bych byl musel manželku zlomit. Víte, to nejde lámat člověka, který u mě stál v nejhorších dobách – přečkala těch pět let mého kriminálu a podporovala mě ve vši práci tady, překládala, psala na stroji. A ona měla živelnu nechut se vrátit, říkala: „Tam mně tak ublížili, že bych se ‚tam‘ už necítla šťastná.“ Ta léta mého kriminálu byla pro ni příliš hořkou zkušeností. My jsme do Čech pak jezdili neustále, koupili jsme si tam chatu, byli jsme tam vřdycky celé léto, ale vraceli jsme se do Basileje. Tady už bylo trvalé bydliště. Ale domov je v Plzni.

A také Stříbro, mé první působiště jako kantora, mi přirostlo k srdci. A to je malé město. Na malém městě je takové větší „sčuchnutí“. Přijel jsem do Stříbra jednoho odpoledne se představit, mluvil jsem s ředitelem a pak jeden kolega tělocvikář mě vzal na pivo do restaurace. A tak sedíme u stolu, on mi říká, jak to tam chodí, dává mi rozumy, co asi můžu čekat a vtom přijde vrchní a postaví před nás dva frťany. „Ale my jsme nic neobjednali,“ říkáme. „Támhle ti pánové vám to posílají.“ A ti pánové byli oktáváni, Milan Průcha a další; všem už bylo přes dvacet let, protože válka pozdržela jejich studium. A tak jsme si, samozřejmě,

šli k nim sednout a moje první setkání s žáky bylo tehdy u piva. Bylo to velmi srdečné. Vztah učitelů a žáků byl neformální a to se zachovalo. A podívejte se, já i tam po tolika letech jezdím. Učitelství se už scvrkl, dlouho nás jezdilo ještě osm, pak jen šest, pak tři, tři jsme tam byli ještě šest sedm let po sobě. Teď zemřel už i třetí, ten tělocvikář, který mě tam tenkrát uváděl. A už jsme jenom dva, já a kolegyně češtinářka, která mě přišla vystřídat, když jsem šel na vojnu. Já tam jezdím z mnoha důvodů rád. Jednak to člověku připomíná mladá léta, kdy jsem se cítil mezi žáky jako doma, a pak také, že se mnoho dozvím. Oni mně vyprávějí o svém životě, o svém vztahu k politice, názory na hospodářství. Nebýt tohoto styku, tak z novin se nedozvím nic, maximálně nějaký ten skandál, ale ten denní život pilného a svědomitého člověka v dnešních poměrech, to se dovídám právě od svých bývalých žáků. Dneska už to jsou nejmiň sedmdesátníci.

Tady v Basileji žiju pořád v české enklávě, obklopen dvěma tisíci českých knih, plus město, které je mi milé, je kultivované a má velmi pěknou univerzitní knihovnu. Navíc je v Basileji bohatý kulturní život – zejména hudební. Teď zrovna bude v listopadu opět symposium Bohuslava Martinů. Český klavírista Koldinský sem přišel jako desetiletý kluk a nyní každoročně pořádá Festival Bohuslava Martinů. Bohuslav Martinů má v Basileji velké jméno, měl tady hodně přátel, protože zde žil i dožil. V Basileji můžete jít každý den na velký koncert symfonický, komorní, sólový. Je zde několik divadel. Také církve přispívají ke kulturnímu životu. Každá farnost má kulturní dům, kde mají přednášky a zábavu. Moderně pojatou, to už není tak, jako to dělali naši venkovští faráři v 30. a 40. letech. Je to velmi moderní, živý, pestrý život a tohle všechno přispívá ke kultivovanosti, která je v Basileji cítit, jsem tu rád. Ale nesrostl jsem zase natolik, abych mohl říci: toto je můj domov. Domov jsou tyhle české knížky kolem mě, ale co je za touto hranicí, to už je Basilej. Město, které mě přijalo, kterému jsem vděčný, které mi poskytl, co mohlo, ale já mu stejně rozumím méně než Plzni, kde jsem se narodil a vyrostl.

*Rozhovor vedl Tomáš Hermann, v Basileji.*

#### Zdroje dalších informací:

HRUBÝ Karel (ed.), *Léta mimo domov. K historii Československé sociální demokracie v exilu*, Praha 1996.

HRUBÝ Karel, *Solidární společenství. Socialistická internacionála 1951–1992*, Praha 1996.

*Slovník českých filozofů*, Brno 1998 (autorské heslo).

Filip Karfík

Z bytových seminářů k západní profesuře

*Tomáš Hermann*



Filip Karfík. Foto: Věra Koubová

**Prof. Filip Karfík, Ph.D.**, se narodil se 6. dubna 1963 v Praze v rodině Vladimíra a Věry Karfíkových (oba rodiče se zabývali českou literaturou, otec působil v 60. letech v *Literárních novinách*, za normalizace pracoval jako dělník). Po absolvování gymnázia byl zaměstnán jako strážný v pražské Loretě, později jako topič v Muzeu hl. města Prahy. Studoval filosofii soukromě v okruhu žáků Jana Patočky a v letech 1985–1991 klasickou filologii (latina a řečtina) na Filozofické fakultě UK v Praze. Akademický rok 1988–89 strávil jako stipendista Ceny Gottfrieda von Herdera na univerzitě ve Vídni. V roce 1992 absolvoval badatelský pobyt v Centre de Recherches sur la Pensée Antique, CNRS – Sorbonne v Paříži, v letech 1992–1993 postgraduální studium na univerzitách v Eichstättu a v Mnichově, 1995–96 badatelský pobyt na univerzitě v Ženevě. Titul Ph.D. obhájil na UK v Praze v roce 1996. V letech 1998–2000 byl stipendistou Nadace Alexandra von Humboldta na univerzitě v Münsteru. V letech 1993–2000 působil jako asistent a odborný asistent v Ústavu řeckých a latinských studií FF UK v Praze, poté v Ústavu filosofie a religionistiky (2002–2006 byl jeho ředitelem), v roce 2004 byl jmenován docentem filosofie, v letech 2008–2010 byl ředitelem Ústavu řeckých

a latinských studií. V roce 2009 se stal řádným profesorem anticke filosofie na Université de Fribourg ve Švýcarsku (Faculté des Lettres, Département de philosophie). Předměty jeho odborného zájmu jsou Platón, Plótinos a dějiny platonismu, anticcká ontologie, nauka o duši a kosmologie, dále pak fenomenologická filosofie a dílo Jana Patočky. Překládá filosofickou literaturu ze starořečtiny, latiny, francouzštiny a němčiny. Mezi jeho knižní publikace patří *Plótínova metafyzika svobody* (2002), *Die Beseelung des Kosmos. Untersuchungen zur Kosmologie, Seelenlehre und Theologie in Platóns Phaidon und Timaios* (2004), *Duše a svět. Devět studií z anticke filosofie* (2007), *Unendlichwerden durch die Endlichkeit: eine Lektüre der Philosophie Jan Patočkas* (2008).

## Rozhovor s Filipem Karfíkem

### 1. Oblasti filosofického bádání a cesta k nim



Pokud dovolíte, rád bych náš rozhovor zahájil otázkami zaměřenými na vlastní jádro Vaší odborné práce jako klasického filologa a filosofa. Je jím Platón a platónská tradice, v níž vyniká problematika novoplatonismu. Jak jste se dobral k problematice novoplatonismu a jaká témata v něm jsou pro Vás určující?

K platonismu jsem se dobral četbou Platóna a k novoplatonismu četbou Plótína. Platóna jsem četl už jako gymnazista, co bylo česky, co bylo doma a co jsem si opatřil, to jsem si přečetl a od té doby mě to nepřestalo zajímat. O novoplatonismu jsem jako gymnazista nic nevěděl, s Plótínem jsem se ale setkal relativně záhy díky jednomu ze svých učitelů, Petru Rezkovi, který se tehdy pustil do překládání Plótína do češtiny. Českých překladů mnoho neexistovalo. Petr Rezek převzal projekt po dr. Karlu Hubkovi, což byl klasický filolog, který se už dříve pustil do systematického překládání Plótína. Na tenhle projekt Petr Rezek navázal a já jsem k němu docházel. Protože jsem uměl řecky, Petr mě pozval, abych s ním četl Plótína a jeho překlady. Tak jsem byl uveden svým tehdejším učitelem do četby Plótína, přečetl jsem si k tomu nějakou literaturu a velmi mě to zaujalo. Od té doby, stejně jako s Platónem, mě to nepřestalo zajímat. To jsou řekněme vnější okolnosti.

Proč zrovna Platón, proč zrovna Plótín? Vždycky mě zajímala Platónova nauka o duši, totéž u Plótína. A vždycky mě zajímala metafyzika. Ačkoliv už byla taková doba, kdy všichni říkali, že metafyzika skončila a je pohřbena, že jsme v postmoderní době a že žádná metafyzika už nebude. To jsem sice slyšel všude okolo sebe, ale mě přesto metafyzika zajímala. Platón, Plótín a novoplatonismus je jedna z podob tradiční evropské metafyziky: otázky metafyzických principů, otázky



transcendence, otázky vztahu metafyziky a kosmologie. To jsem nacházel jak u Platóna, tak u Plótína. Intenzivnímu studiu Platóna jsem se začal věnovat během svých studií klasické filologie. Někdy uprostřed studia jsem psal práci o Platónově *Obraně Sókrata* a jejím vztahu k některým tématům řeckého náboženství. Když zemřela moje maminka, hledal jsem útěchu ve studiu Platónova *Faidóna*, což mi mimo jiné také jednou provždy odhalilo meze platonismu jako filosofie, která je obrácena k obecným strukturám bytí, nikoli k jedinečnosti toho kterého lidského života. U Plótína jsem se původně zabýval jeho pojetím svobody. Vždy mne u něho velmi oslovovala myšlenka, že člověk ve své vnitřní zkušenosti nachází přístup k hlubším vrstvám skutečnosti a že veškerá skutečnost vyvěrá z jediného zdroje, jehož se člověk ponorem do svého nitra může dotknout a který je podmínkou naší svobody.

Navíc Platón i Plótín jsou úžasní spisovatelé, každý jiný, a to mě také fascinovalo. U Platóna je to jasné, to pozná každý, kdo si přečte nějaký platónský dialog. Plótín je úplně jiný typ, ale v podstatě je to rovněž filosofický dialog, ovšem dialog myslitele se sebou samým, kdy si sám klade otázky, odpovídá si na ně, řeší aporie, formuluje nové aporie a rozvíjí před vámi své myšlení tak, jako kdybyste s ním hovořil. I stránka literární u obou mne velmi přitahovala a získala pro tuto linii antického myšlení. Ne že by mě nezajímali ostatní, četli jsme Aristotela, dodnes čtu Aristotela a helénistickou filosofii, zvláště stoiky, ale tohle byla ta moje první láska a to zůstalo.

“

Vy jste z této „první lásky“ dokázal učinit téma své dosavadní akademické práce v přísnějším slova smyslu, což rozhodně není u každého obvyklé. Troufl byste si nějak vystihnout Váš přínos na tomto poli nebo perspektivy dalšího zkoumání?

Měl jsem štěstí, že jsem z tohoto zájmu, který původně neměl žádný institucionální akademický rámec v pravém slova smyslu, mohl učinit předmět své akademické práce. To by bývalo nebylo možné, kdyby nedošlo k převratu v roce 1989, kdyby se všechno nezměnilo, neotevřely se hranice a neproměnily se naše akademické instituce. Po roce 1990 bylo možné jet do ciziny, bylo možné získat stipendium s nějakým projektem,

který jsem si sám formuloval a pro nějž jsem si na nějaké univerzitě našel partnera, který tomu rozuměl lépe než já a vedl mě. Mohl jsem pak rozvíjet to, co mě skutečně zajímalo. Uvědomuji si, že to bylo obrovské štěstí, protože listopadem 1989 se otevřely možnosti, o kterých se nám nesnilo, a byli jsme ještě poměrně mladí.

Nevím, jestli jsem přinesl něco významně nového, převratného určitě ne, ale myslím si, že určitý vklad, nejen můj, ale i jiných lidí z našeho prostředí, tu byl. Protože jsme vyrůstali v určité izolaci a neměli přístup k nejnovější literatuře, tak jsme dlouho studovali základní texty a starší literaturu. Já jsem znal primární text, znal jsem dobře jazyk a znal jsem starší literaturu, kterou třeba kolegové na Západě už nechtou, protože ji považují za dávno překonanou. Pak ale neznají něco z dějin interpretace a přístupu. Myslím, že v tomto smyslu práce, které jsem mohl vyprodukovat, byly na dobré úrovni, protože jsem se nehonil za posledními výstřelky módy, ale pracoval jsem na těch nejtradičnějších a nejzákladnějších textech, tématech a otázkách. Nakonec vidíte, že lidé, kteří se vážně zabývají podobnou věcí, právě tohle cení, a nikoli to, že někde pochyťte nějakou poslední myšlenku a v jejím světle se pokusíte všechno reinterpretovat.

“

To nám nahrává k další otázce, která mne přitom napadá. Za hlavní předmět bádání jste si zvolil problematiku, která je nejvládnějším jádrem, pomyslným svatým Grálem celé západní filosofické tradice. Pojetí duše u Platóna se zaměřením na nejzákladnější dialogy, jakými jsou *Faidón* nebo *Tímaios*. To také není v dnešním akademickém světě zcela obvyklé, taková volba s sebou možná nese přednosti, ale jistě i odborná rizika...

Ano, ta otázka existuje a klade se zejména v univerzitním prostředí. Možná víc v zahraničí než u nás, protože když chcete psát disertaci, tak váš vedoucí, jakmile mu přinesete téma, vám řekne: o tom nemůžete psát, o tom už je toho tolik, že tady nemůžete nic nového vybádat. Obvykle vede doktorandy k tomu, aby si vybrali nějaké dosud nezpracované téma. V případě takových filosofů, jako jsou Platón, Aristotelés nebo Kant, je nemožné vybrat si dosud nezpracované téma. S tím jsem byl

také konfrontován a říkal jsem si už tehdy: to přece nedává smysl, to by znamenalo, že když takoví autoři jako Platón a Aristotelés jsou hořem dolem zpracováni, lidé přestanou o nich bádát, přestanou je číst, psát o nich a jejich znalost zmizí. To je přece nesmysl. Nebudu se přece zabývat nějakým méně zajímavým autorem jenom proto, že to zajímavější je už zpracované. Držel jsem se toho, že se chci zabývat těmito autory. U Platóna tento problém existoval velmi silně, dokonce jeden z mých učitelů v Německu, u něhož jsem chtěl psát disertaci, mě také v tomto smyslu odrazoval.

U Plótina nikoliv, protože počátkem 90. let lidí, kteří se zabývali Plótinem, ještě nebylo tolik. Dnes už jich je mnoho, ale tehdy to byla spíš hrstka badatelů, protože Plótín se považoval za obtížného autora, těžko proniknutelného. Je to pozdní antika, předpokládá hodně dalších znalostí, takže tam tento problém neexistoval. Ale znovu, myslím si, že platí pro bádání obecně, nejenom pro filosofii nebo antická studia, ale možná i pro přírodní vědy, že badatel se má držet toho, co ho zajímá, respektive v čem vidí nějakou hodnotu pro poznání, v čem vidí nějaký problém, kterému sám ještě nerozumí, za tím má jít, a ne se řídit jen tím, co mu někdo říká, že by bylo nebo nebylo zajímavé zpracovat. Nevím, zda jsem vám odpověděl na vaši otázku.

“

Tou otázkou bylo vlastně postavení badatele ve vztahu k tak silnému, a přitom zatíženému tématu. Lze přiblížit vlastní zkušenost s „objevováním“, pokud se Vám povede zformulovat nebo vyčíst něco nového na takovém poli, v dialogu s takovým partnerem, jakým je Platón?

Čím silnější partner, tím větší je to pro vás výzva, čím bohatší myslitel, tím je to asi obtížnější, a bylo i pro mě nepochybně těžké najít způsob, jak o něm psát, aby to nebylo banálně trapné, nebo neumělý způsob, jímž se snažíte vyjádřit, pochopit a interpretovat jeho myšlenky. Ale člověk to musí zkoušet a musí najít způsob, jak s oním filosofem pracovat. A to se zase odvíjí od toho, co máte za otázky, proč vás zajímá zrovna pojetí duše, v jakém smyslu a jaká filosofická otázka stojí za formulací problému, který interpretujete. Snažíte se vlastně vyhmátnout otázku,

kterou má onen autor a na níž jsou právě jeho spisy odpovědí. To je proces dialogu se samotným autorem, a pokud se vám to podaří a jste schopni otázku formulovat, pak už najdete způsob, jak o věci pojednávat, jak ji představit i ostatním. Ale je pravda, že speciálně o Platónovi se bádá poměrně obtížně, protože jeho dílo je tak mnohostranné, tak bohaté a částečně také záhadné, neboť on schválně neformuluje hotové odpovědi na své otázky, nýbrž celé jeho literární dílo je koncipováno tak, aby vás vtáhl do procesu hledání a myšlení, abyste si tu odpověď našel vy sám. Z tohoto hlediska je to obtížný autor. Ale máte tam celé bloky zajímavých nauk, které exponuje, zpochybňuje, pak o nich diskutuje. Je to vlastně už samo o sobě způsob myšlení v rozhovoru, protože jsou to dialogy, do kterých můžete vstoupit. Řekl bych, čím obtížnější autor, tím lepší, protože vás víc vyzývá.

“

Předchozí otázku lze ale rozvinout ještě dál směrem k interpretačním tradicím. Mezi Vašimi studiemi mne zaujala konfrontace dvou dosti různých interpretací novoplatonismu od soudobých filosofů Wenera Beierwaltese a Pierra Hadota a uvědomil jsem si, jak obtížné musí být u daného tématu rovněž zvládnout rozsah různorodé interpretační literatury. Do jaké míry jsou pro Vás oporou či vodítkem, popřípadě překážkou nebo přítěží, dosavadní tradice bádání ve vztahu k přímému zkoumání pramenů?

Tradici bádání je třeba znát. Dnes už to není samozřejmost, jsou také přístupy k antické filosofii, podle nichž badatelskou tradici není třeba znát, neklade se na to důraz. Já si myslím, že tradici je nutné znát. Je to obtíž, protože je obsáhlá a v tomto smyslu je to určitá zátěž již jen svým objemem. Strávíte nějaká léta, než si přečtete základní spisy, i kdyby to bylo jenom od počátku 19. století. V případě antických filosofii je to navíc kontinuální tradice od starověku. Ale i když se omezíme řekněme na tzv. moderní bádání od konce 18. století, tak je toho hodně.

Vaše otázka zní, nakolik tradice bádání člověka zatěžuje nebo svazuje. Myslím si, že pokud tu tradici člověk pozná, tak ho to osvobodí. Zatímco když ji nezná, tak se velmi lehko stane, že sám začne rozvíjet myšlenky a interpretace, které už rozvinuty byly, aniž o tom ví. Začne

**S**icut in anima mundi hæc ipsa mundi membra illinc genita collocari non debent. Ita nec mobiles animæ discurſiones affectionesq; pendentes ab intellectu/sunt in intellectu ponendæ: ita denique nec intelligentiæ speciesq; rerum intellectui proprijs pendentesq; ex bono attribuendæ sunt bono.

### PLOTINVS

**Q**uero quando circa hæc ambigis/ quæ nîq; ubi hæc potissimum sint ponenda/rationis discurſu ad hæc denique tractus/hæc ipsa quæ in sequentibus existimas honoranda/reice protinus in sequentia: neque secunda primo adhibeas: neque tertia secundis adiungas. Sed secunda quidem pone circa primum: Tertia uero circa secundum. Sic enim singula sicut i se sunt se habere per mites: & sequentia suspendes ex illis: utpote circa illa se undique diffundentia: cum illa interim in se consistent. Quapropter hæc quoq; ob causam recte scribitur a Platone: Circa omnium regem omnia sūt. Illius gratia omnia. Ipse causa est pulchrorum omnium. Cum omnia dicat/omnia intelligit entia. Addit & illius gratia nec iniuria/quoniam ille causa est eorum/quæ quidem illum appetunt/ tanquam qui ab omnibus sit diuersus: neque quicquid eorum quæ illis conueniunt/ipse habeat. Alioquin haud ultra omnia forent. Siquid eorum quæ post ipsum sunt/ ipsi coningeret. Si ergo & intellectus in omnium numero computatur/ merito illi nec intellectus inest. Præterea ubi causam appellat Deum pulchrorum omnium/ponere uidetur pulchrum in speciebus: summum uero deum super uniuersum hoc pulchrum in speciebus proprie constitutum. Proinde cum intelligibilia hæc secundo i gradu posuerit/ad hæc deinceps subnecti tertia tradit: quæ uidelicet post illa fiunt. Deinde circa tertia ponit illa uidelicet quæ nascuntur ex tertijs/nostrium hinc scilicet mundum/ex anima dependentem. Cum uero tertia idest que ad animam pertinet subnectantur ad mentem: ac mens redigatur ad bonum: ita nimirum ad illud omnia certis gradibus reducuntur. Alia quidem proxime: alia uero proximis adherentia. Sed inter omnia longissime ab eo sensibilia distant: quæ quidem ad animam continue referuntur.

### LIBER OCTAVVS ENNEADIS SEXTAE.

#### De libertate & uoluntate unius.

### MARSILIVS

**V**oluntarium apud nos est quod ipsi uoluntate libera certa q; facimus. Libera .i. uiolentia nulla compulsi. Certa hoc est nulla prorsus ignorantia lapsi: circa idem reuera domini sumus Cap. Primum.

### PLOTINVS.

**N**UNQVID Circa Deos etiã decet inquirere/utrum aliquid in eorum arbitrio positi sit nec ne? An potius circa homines ob eorū imbecillitatem & dubiam facultatem tale aliquid quætere decet? Deos autē

Filip Karfík

se obracet proti někomu jinému, vymezovat se proti jiné současné interpretaci a neuvědomí si, že jde třeba o způsob výkladu nebo způsob čtení, jehož meze už byly dávno rozpoznány, výklad byl už jednou rozvínut, už se stal předmětem kritiky. Naopak kdo zná tradici bádání, ten se lépe vyhne těmto úskalím a bude svobodnější ne snad v tom, že by našel něco úplně nového nebo jiného, ale v tom, že nebude žít v sebeklamu, že nachází něco nového nebo jiného. Bude umět lépe argumentovat, protože řekne třeba: moje pozice v podstatě odpovídá pozici Hanse von Arnima z roku 1902 s tím rozdílem, že v této věci já si nemyslím to a to, jako si to myslel on. Můžete to lépe vyargumentovat v kontextu, který existoval tehdy a který existuje teď, budete přesnější, preciznější a jasnější. Je to zátěž časová a může to člověka odradit. Když přijдете do slušné knihovny a stoupnete si před regál, kde za pěti svazky vašeho autora stojí padesát svazků sekundární literatury, tak se vám zdá, že to nikdy nemůžete obsáhnout, otočíte se na podpatku a půjdete se věnovat něčemu jinému. To je pravda. Ale kdo tento šok vydrží a neodejde, a z regálu si postupně začne vybírat knihy, zjišťuje, že jsou významné, přečte si je, a bude v lepší pozici psát o těch několika málo svazcích právě onoho primárního textu, protože jim bude prostě lépe rozumět.

” Hovořili jsme obecně o novoplatonismu, ten je ale spojen se dvěma odlišnými kulturními komplexy – antickým a renesančním. Přitom k oběma se nějak vztahujete. Mohli bychom se u této difference pozastavit: dvě rozdílné epochy, dva rozdílné kontexty, ale je to stále novoplatonismus, tedy v něčem společná reflexe a oblast bádání...

V antice existuje dlouhá tradice filosofů, kteří tak či onak z Platóna vycházejí a navazují na něj. To není ještě nutně novoplatonismus. Existovala tzv. stará Akademie, Platónovi bezprostřední žáci, kteří působili v druhé polovině 4. století př. Kr. Pak se také hovoří o středoplatonismu,

< Frontispis disertace „Prolegomena k metafysice svobody a vůle v Plátónově pojednání VI 8 [39]“.

o platónských filosofech z doby konce tisíciletí před Kristem a prvních dvou století po Kristu. Ani ti se neoznačují za novoplatoniky. Sám termín novoplatonismus je velmi moderní termín, antická tradice žádný takový termín nezná. Ale existuje z hlediska moderního bádání jasná dělicí linie mezi starší tradicí platonismu a novoplatonismem a tou je vystoupení Plótína, který svým způsobem přetvořil Platónovu metafyziku a vnesl do ní nové prvky. Jedním z těch podstatných nových prvků je, že se pokusil o určitý typ syntézy mezi metafyzikou Platónovou a Aristotelovou zejména v pojetí mysli, pojetí ducha, a sice božského ducha, kterého Plótínos interpretoval s Aristotelem jako sebevztah myšlení, ale s Platónem byl toho názoru, že to není poslední princip, protože nad ním musí stát ještě vyšší princip, jednodušší než je sebevztah myšlení. Spolu s tradicí středoplatoniků přitom zastával názor, že božské myšlení ve svém sebevztahu je zároveň místem idejí. To jsou základní prvky Plótínovy koncepce, kterou se on sám odlišil od svých předchůdců, jako byli Númerios, Albínos a další platonici předchozích generací. Protože je to markantní nauková diference, která říká, že existuje rovina božského myšlení a nad ní ještě absolutně jednoduchý princip Jedna či Dobra, a protože o tuto Plótínovu nauku se opírají potom téměř všichni další stoupenci platónské tradice, hovoří se o novoplatonismu.

19. století termín novoplatonismus ještě neužívalo, tehdy se hovořilo o Alexandrijcích, protože Plótínos původně pocházel z Alexandrie, tam byl jeho učitel Ammónios Sakkás a působil tam Órigenés, jeho spolužák (Órigenés byl buď jenom jeden, křesťanský, nebo existovali dva různí Órigenové). Prostě bylo zde určité filosofické hnízdo, ze kterého vzešel Plótín, z něhož pak vzešla celá další linie, takže se hovořilo o „alexandrijské“ filosofii. Tak to možná k té vaší otázce stačí.



Ale je tu ještě ten renesanční novoplatonismus. Co nového přináší renesance k Platónovi?

Především přináší jeho znovuobjevení. Je historickou skutečností, že Platónovy spisy, které se četly po celou antiku, po rozpadu Římské říše

v západní části, abych tak řekl, vyšly z užívání. Zmizela schopnost je číst řecky, protože na Západě se ve vzdělaných kruzích mluvilo a četlo latinsky. Neexistoval antický překlad všech těch spisů do latiny, nebo není známo, že by existoval. Je známo, že existoval latinský překlad některých Platónových dialogů a skutečně se na Západě tradovala i ve středověku část Platónova *Tímaia*. Ale teprve ve 14. a 15. století na Západě vznikla znovu potřeba číst celého Platóna. Vznikla na základě čilého styku s byzantskými učiteli, kteří tradovali Platónovo dílo dál, četli ho, opisovali. Víte, že ve středověku byl na Západě znovuobjeven nejprve Aristotelés prostřednictvím arabského světa a překládal se pak do latiny. A jakmile byl přeložen, stal se součástí západní kultury. Totéž čekalo Platóna, ovšem nikoli prostřednictvím arabského světa, ale prostřednictvím byzantských učenců, částečně utečenců po pádu Cařihradu v roce 1453, ale přicházeli do Itálie již dříve, došlo ke znovuobjevení Platóna jako autora celého platónského korpusu a začal se systematicky překládat do latiny. Teprve překlad Platóna do latiny ho učinil přístupným západním čtenářům v Itálii a všude po Evropě. To je jeden aspekt věci. Platóna nikdo neznal a najednou byl v plné kráse zde.

Druhý aspekt věci je, že je to doba velkého renesančního znovuobjevení antiky a v tom celé literární tradice antické. Zároveň se znovuobjevením Platóna začali lidé, kteří se zajímali o filosofii, číst posléze také ostatní antické platoniky, Plótína, Prokla, Damaskia. Došlo k tomu, že jeden z nejvýznamnějších interpretů Platóna a první překladatel celého platónského korpusu do latiny, Marsilio Ficino, byl zároveň nadšeným čtenářem Plótína a do určité míry i Prokla. Plótína celého přeložil do latiny a oba dva vykládal a opatroval komentáři. Vykládal Platóna očima čtenáře Plótína, protože v tom viděl jednu nauku, jednu filosofii. Při otevřené povaze Platónových dialogů není tak obtížné interpretovat Platóna, jako by jeho spisy obsahovaly už Plótínovu filosofii a Plótínovy myšlenky. Ficino je vlastně původcem moderní novoplatonizující interpretace Platóna, která byla dominantní počínaje 15. stoletím až do počátku 19. století. Platón a Plótín tak trochu splývali v jedno, ačkoliv ty koncepce nejsou stejné a existují mezi nimi podstatné rozdíly.

Třetí aspekt je ten – a to je snad nejspíše odpověď na Vaši otázku –, že renesanční platonismus na Západě je výrazně christianizovaný novoplatonismus. V tom je nejpodstatnější jeho rozdíl ve srovnání

s novoplatonismem antickým, který byl ve své hlavní linii zaměřen proti utvářejícímu se křesťanskému myšlení a posléze byl nejenom filosofickou, ale i jakousi kulturně-politickou alternativou k němu – vzpomeňme jen na Juliána Apostatu. Renesanční novoplatonismus kardinála Bessariona (Řek, který odešel na Západ, jeden z největších byzantských učenců té doby, a málem se stal římským papežem), Marsilia Ficina, Giovanniho Pika z Mirandoly či Francesca Patriziho, abych jmenoval jen ty nejvýznamnější, byl výrazně křesťanskou filosofií, která představovala pokus o syntézu antického novoplatonismu pohanského s křesťanstvím.

“

Druhá oblast, ve které soustavně filosoficky pracujete, je široce řečeno fenomenologická filosofie a reprezentuje ji zejména Váš soubor studií o Janu Patočkovi. To nás sice přibližuje víc do konkrétního kontextu české filosofie, ale nabízí se vlastně podobná otázka jako u platonismu. V českém filosofickém kontextu je to totiž dobově opět téma centrální. Jaká byla Vaše motivace k soustavnému zájmu o Patočku a jak byste vystihl svůj přínos na tomto poli?

Zajímal jsem se o Jana Patočku, protože to byl český a pražský filosof. V době, kdy jsem se začal zajímat o filosofii jako gymnazista, Patočka právě za pohnutých okolností zemřel. Byla to známá osobnost, zejména od roku 1977 v souvislosti s jeho rolí mluvčího Charty 77. Rodiče měli doma jeho knihy, ty jsem si otevřel a začal je číst. Zaujaly mě už svou nerosozumitelností, a to je vždycky určitá pobídka zajímat se víc o to, co ten člověk říká. Záhy, někdy v roce 1978–79, jsem měl to štěstí, že jsem přišel do společnosti jeho žáků, kteří pokračovali ve způsobu filosofie a filosofování, který sami od něho přejali. Měli dokonce plán vydat jeho spisy samizdatově a rozvíjet jeho myšlení. To znamenalo také vést k tomu mladší lidi a vzdělávat je. Dělalí to tím způsobem, že nás – mě a mé vrstevníky – uváděli do znalosti toho, z čeho Patočka sám vycházel, a to byl Husserl a Heidegger. Takže i já jsem byl formován v tomto prostředí. Byl jsem uváděn do určitého typu filosofie, která byla v Praze živá. Do jisté míry byla živá i jinde ve světě, i když myslím, že existoval jistý posun

a pražské prostředí bylo poněkud zakonzervované. Bylo tedy dáno prostředím, že jsem se zajímal o Patočku a že jsem byl, a za to jsem vděčný, soustavně formován ve filosofii i studiem fenomenologické tradice.

Ale nutno říci, že Patočka mne oslovoval jako žádný jiný z domácích filosofů, které jsem četl. Díky samizdatovému vydávání Patočkových spisů jsem mohl číst i jeho přístupnější díla, přednášky o Sókratovi z roku 1945, ale hlavně přednáškový cyklus *Platón a Evropa* z první poloviny 70. let: to bylo tehdy ještě docela čerstvé. V těchto jeho přednáškách vystupovalo do popředí pojetí filosofie jako způsobu života, který spočívá v pohledu na skutečnost jako na zázrak a záhadu, a který je nesen otázkou celkového smyslu. To bylo cosi, co souznělo s mým tehdejším vnímáním skutečnosti a co mi pomáhalo artikulovat ji a orientovat se v ní. Navíc tyto a další Patočkovy přednášky, hlavně z posledního údobí jeho života, měly v sobě silný morální a dokonce i politický náboj, který pak došel výrazu v jeho otevřeném konfliktu s Husákovým režimem, takže jeho spisy byly pro mne, jako nepochybně pro mnohé další, i morální oporou v postoji k té bezútěšné realitě reálného socialismu.

Protože se tehdy pořádaly Patočkovy spisy, v podmínkách samizdatových, ale přece jenom soustavně, tak jsem je soustavně četl a trochu se podílel na těch přípravách. Po převratu, když začaly vznikat časopisy a začalo se jezdit do ciziny, mě někdo požádal, abych napsal článek o Patočkově knize, tu mě některý z mých starších kolegů poslal někam do Německa na konferenci o Patočkovi, abych tam přednesl referát, tak jsem napsal referát – jeden, pak druhý, třetí... Jak píšete a přemýšlíte o něčem soustavně, tak se vám vynořují otázky, zajímají vás nějaké motivy, hledáte dál, píšete dál. Postupně to narostlo, ale také se mi proměňoval obraz jeho myšlení.

Ptal jste se, co mě na tom zajímalo a jaký specifický pohled na Patočku mám nebo jsem měl. Možná existuje určité specifikum, které souvisí s tím, o čem jsme hovořili před tím. Mě zajímala platónská tradice a Patočka je jeden z významných, velmi podnětných a zajímavých interpretů platónské tradice. Nikoliv novoplatonismu, tím on se mnoho nezabýval, ale Platóna samého a jeho významu pro evropskou filosofii. Patočkův způsob, jak vykládal Platóna, je pokus o jakousi moderní existenciální interpretaci platonismu, kde by se platonismus zbavil určitých tezí, tradičně metafyzických, jako je existence idejí a jako jsou

určité motivy v teorii poznání a jednání. Patočka se soustavně zabýval Platónovou naukou o duši a interpretoval ji heideggerovským způsobem z kontextu moderní filosofie, a to mě zajímalo. Já jsem se vlastně původně soustředil na to, jak Patočka vykládá Platóna a jak se staví k platónské tradici. V jeho vlastní filosofii, v té fenomenologii, kterou rozvíjel celý svůj život a v nové podobě v 60. a 70. letech, mě zajímaly motivy a transformace motivů tradiční evropské metafyziky, protože Patočka je myslitel, který se vyrovnává s evropskou metafyzickou tradicí a chce ji interpretovat, velmi zjednodušeně řečeno, na bázi filosofie existence. Mně se čím dál tím víc zdálo, že jakkoliv je svým způsobem toto jeho hlavní záměr, zůstává přesto věrný motivům tradičně metafyzickým, což mu jiní interpreti nebo jiní současní fenomenologové vytýkají. Mě zajímal vlastně Patočka metafyzik, kdybych to shrnul do zkratky, dodneška mě u něho zajímají tradičně metafyzické motivy, například transcendence, pojetí duše, interpretace pojmu nesmrtnosti a podobně, které v rámci fenomenologického bádání jako takového jsou v jeho díle spíše jakoby na závalu, avšak právě to je to, co mě na tom zajímá.

“

Před léty jsem na stránkách *Kritického sborníku* s úžasem četl Vaši rozsáhlou studii o Patočkově tzv. strahovské pozůstalosti. Jejím motivem ale nebyla nějaká filosofická nebo metafyzická problematika v takovémto silném slova smyslu, nýbrž jde daleko více o studii archivně či literárně historickou. Její závěry se mi ale jevily pro Patočkovu intelektuální biografii jako bez nadsázky převratné. Mohl byste okolnosti a přínos této studie přiblížit?

Bylo to pro mě překvapení a určitý objev. Jak jsem říkal, od mládí jsem četl soustavně všechno, co Patočka napsal, díky tomu, že se pořádaly spisy. Když se začaly vydávat, znovu jsem je četl, psal recenze a články. Jeden z kolegů, kteří se soustavně zabývají Patočkou, německý badatel Ludger Hagedorn, pojal myšlenku a připravil projekt shromáždění Patočkových studií, které se týkají raného novověku nebo renesance. Co napsal česky, že se přeloží do němčiny, a všechno se to vydá německy. Knihu připravoval ve Vídni v *Institut für Wissenschaften vom Menschen*, kde je pobočka pražského Patočkova archivu. Ta pobočka vypadá tak, že

všechny rukopisy, které jsou v Praze, tam jsou v kopiích, je tam rovněž katalog a hlavně klid na práci. Mají kancelář, kde si můžete na celý den sednout a pracovat, když vás pozvou. Ludger mě vyzval, abych se podílel na jeho projektu a pozval mě na tři měsíce do Vídně. Pustil jsem se do toho a začal soustavně číst Patočkovy studie týkající se renesance a raného novověku od 15. do 18. století. Protože tam byl archiv a katalogy, měl jsem čas a mohl jsem se v tom hrabat, tak jsem si všechno vyndal a zjistil jsem ke svému velkému překvapení, že je tam řada textů, které jsem neznal a které nebyly součástí původního samizdatového vydání Patočkových spisů. O jejich existenci jsem vůbec nevěděl. Točily se kolem určitých témat. Když jsem si prohlédl katalog pozorně, tak jsem zjistil, že mají jakousi podobnou starou signaturu. Ptal jsem se na to kolegů z pražského Archivu, Ivana Chvatíka, a archivním postupem jsem došel k tomu, že existuje část Patočkovy písemné pozůstalosti, která nebyla známa v době, kdy se pořádal archivní soubor Patočkových prací, a to z toho prostého důvodu, že to byly rukopisy, které si Patočka nenechal u sebe doma, nýbrž je v první polovině 70. let deponoval v Památníku národního písemnictví na Strahově. Tam byly zařazeny, zůstaly tam, ale nikdo o tom nevěděl kromě Patočky a zaměstnanců Památníku, kteří rukopisy převzali a z opatrnosti se o tom nikde nešířili. Když Patočka v roce 1977 zemřel, jeho žáci o ničem takovém nevěděli. Někdy po roce 1990 Památník předal tuto část pozůstalosti nově založenému Archivu Jana Patočky a tím vešla do archivu jak pražského, tak vídeňského. Nebyla ale dosud nikde vydaná.

Jak jsem o tom hovořil s vydavatelem Patočkových spisů, zjistil jsem, že v určitém okamžiku stáli před otázkou, jak znovuoobjevené rukopisy začlenit do spisů, které jsou uspořádány tematicky. Jednotlivé texty se postupně začaly objevovat v některých tematických svazcích. Mě ale zaujalo, co vydavatelům uniklo, že to totiž tvoří původně kompaktní celek. Když jsem zkoumal, co to je za spisy a kdy je Patočka napsal, jakých témat se týkají a proč je psal, tak jsem přišel záhy na to, že to jsou soubory jeho rukopisů zhruba z druhé poloviny 30. a první poloviny 40. let, tedy mezi habilitačním spisem z roku 1936 koncem války 1945. Ale jde to i dál, jsou tam deníky, které jdou až do roku 1950, jsou tam rukopisy z těsně poválečných let a jsou tam věci z 50. let. Je to prostě velký korpus jeho nikdy neuveřejněných spisů, které bohužel

mají ve své většině povahu nedokončených statí, knih a větších celků. Částečně jsou to soustavně vedené deníky, nikoliv intimní osobní deníky, ale filosofické deníky. Když jsem se na problém začal dívat z tohoto hlediska a zkoumal, jak to patří dohromady, zjistil jsem, že jde z největší části o přípravné práce ke knihám, které měl v úmyslu napsat po uveřejnění své habilitační práce z roku 1936.

Měly to být soustavné filosofické práce na dvě témata. Prvním tématem byla nová podoba fenomenologické filosofie, založená na kritice Husserlova pojetí fenomenologie jako transcendentálního idealismu, vycházející z Heideggerovy kritiky a paralelní tomu, co se dělo ve fenomenologii jinde. Jak co do doby svého vzniku, tak co do přístupu k Husserlovi je to kritika paralelní k M. Merleau-Pontymu, psaná při znalosti Sartrových spisů pocházejících z oné doby. Jeden rukopis končí výpisky ze Sartrových knih *Bytí a nicota*, která vyšla ve Francii v roce 1943. Systematické pojetí fenomenologie na základě heideggerovské kritiky Husserla tedy byla jedna kniha, kterou chtěl napsat a nedopsal ji. Druhá kniha, a tím jsem na to přišel, měla být věnována otázce filosofie dějin. Jsou z ní dochovány studie, které byly původně kapitolami z této soustavné práce. Když se podíváte do Patočkova *Přirozeného světa jako filosofického problému* (habilitační spis z r. 1936), tak vidíte, že on si tam tyto úkoly již vytyčuje a už je tam definuje. V jeho další práci o filosofii dějin mělo významné místo zaujímat pojednání o renesanci a vzniku novověku. K sepsání této části podnikal soustavné rešerše, začíná to Cusanem a četl dál autory jako Ficina, Pomponazziho, Bruna. Má tam výpisky z četby, četl veškerou sekundární literaturu, která byla dostupná (výpisky zahrnují signatury z Národní knihovny, našel jsem tam i výpůjční lístek z válečných let), a psal statě, které měly být kapitolami té knihy. Některé jsou skoro hotové a jindy jsou to torza.

Jsou to štosy papíru a obě dvě ta velká díla, to jsem přesvědčen, byly projekty dvou knih, které zůstaly nedokončené, protože na tom ke konci války přestal pracovat z důvodů zřejmě vnějších, ale myslím si, že částečně i z důvodu vnitřních. Protože ta koncepce, zejména ta systematická koncepce fenomenologická, nebyla uspokojivě založená nebo vypracovaná. Z toho, co psal později, je patrné, že to pořád přehodnocoval a podroboval vlastní kritice, což mu bránilo dopsat soustavnou knihu. Skončila válka, začala výuka na univerzitě a on se vrhl do něčeho úplně

jiného, do přednášek o dějinách filosofie, začal presokratiky, Sókratem a zase k tomu vše studoval. Jezdil učit ještě do Brna, tyto své systematické práce nechal ležet v šuplíku a pak z toho postupně v letech následujících vytahoval malé kousky, ze kterých občas dělal nějaké články, jež vyšly. To jsou vlastně vyříznuté kapitoly z těchto původních velkých prací. Poté v 60. letech to vůbec nechal u ledu, s výjimkou Komenického, protože jeho komeniologické bádání vyrostlo z tohoto obecného zájmu o myšlení raného novověku. Proto měl taky schopnost Komenického začlenit do celého evropského kontextu. Ale jako soubor rukopisů to u něho leželo do té doby, než se počátkem 70. let musel přestěhovat a neměl to kam dát. Je pozoruhodné, že rukopisy sám dal na Strahov, že je nezničil. Tak to je takzvaná strahovská pozůstalost.

”

Je fascinující, že na tak prozkoumaném tématu a v tak pokročilé době bylo možné se dobrat objevu, který v plné souvislosti unikl všem znalcům a interpretům Patočkova díla. Jde o názorný příklad významu kritického archivního studia, které mají některé filosofové tendenci poněkud přehlížet jakožto tzv. pouze historickým zájmem...

Bylo to pro mě zajímavé; když nějakého autora znáte a opakovaně jste četl všechno, co napsal, a potom objevíte, že je kus nějakého spisu, který neznáte a nikdo ho nezná, tak to je skutečně vzrušující. Kolegové se na to dívali trochu se skepsí, protože jsou to nedokončené a neuveřejněné rukopisy, je to výraz určitého filosofického tápání. Jeden významný český filosof mi říkal, no víte, to byl asi takový rozběh do prázdna. Bylo možné se na to dívat i s určitou skepsí, ale je to významný filosof, významný autor, a u všech významných literátů jakákoliv část pozůstalosti se posléze samozřejmě zveřejní a stane se předmětem bádání. U Patočky je to o to zajímavější, že jeho filosofický vývoj, jestli se to tak dá nazvat, nebo spíš pohyb jeho myšlení, měl v sobě řadu zvrátů. Začal jako husserlovec, publikoval významnou práci, kterou koncipoval na základě myšlenek Husserlovy fenomenologie, ale zároveň vedle toho publikoval články, které vycházely z protichůdných pozic Heideggerových, a ty se týkaly problému dějinnosti a dějin. On celý život

v podstatě nějakým způsobem hledal svoji filosofickou pozici, která by nebyla ani úplně Husserlova, ani úplně Heideggerova. Velmi ostře a dobře kritizoval Sartra hned po válce, to se mu taky nezdálo, ale při tom nebyl ať už z jakýchkoliv důvodů schopen svou vlastní pozici pevně definovat a soustavně vyložit. Stále ji proměňoval a stále ji podroboval novým kritikám a rozvíjel nové myšlenky. V tomhle kontextu tato jeho pozůstalost z let asi 1937–1950 je zajímavá, protože tam vidíte, jakými piruetami jeho myšlení procházelo v době, kdy se poprvé rozhodl k výslovné kritice Husserla, kdy se poprvé pokusil definovat svou vlastní pozici vůči Heideggerovi a také vůči soudobým fenomenologům, ať už francouzským nebo jeho původním přátelům z dob studií, jako byl Ludwig Landgrebe, Eugen Fink a další.

”

Zajímal by mne nyní vzájemný vnitřní vztah obou hlavních filosofických témat, o nichž jsme hovořili. Je ve Vašem přístupu nějaká hlubší filosofická či systematická souvislost mezi novoplatonismem a fenomenologií?

To je skutečně podnětná otázka. Máme dvě možnosti, jak na ni odpovědět, buď obecně, zda opravdu existují nějaké styčné body mezi novoplatonismem a fenomenologií, anebo trochu víc z osobního hlediska, jestli pro mě existovaly nějaké styčné body. Řekl bych, že pro mě osobně rozhodně ano. Shodou okolností jsem studoval velmi intenzivně Husserla pod vedením svých tehdejších učitelů a zároveň jsem začal číst Plótína. Mezi nimi jsem tehdy viděl skutečně určitou spřízněnost a vidím ji dodnes, a sice ne v tom, že by Plótín byl fenomenolog, v žádném případě nebyl filosof, který by vycházel z analýz jevů a stál na nějakém empiristickém základě jako původně Husserl, ale v tom smyslu, že oba myslitelé jsou představitelé čehosi, co bych označil za reflexivní filosofii. Filosofii, která vychází ze zamyšlení filosofa nad způsobem, jímž jeho vlastní myšlení a vnímání pracuje a funguje. Je to reflexe způsobu, jak myslím. Husserl by řekl, jak jsou mi dány věci, jak se mi věci jeví, Plótín by hovořil o tom, že je třeba se od vnější skutečnosti obrátit ke skutečnosti vnitřní a zabývat se analýzou jejich struktur, předpokladů a principů.

Řekl bych, že tento reflexivní způsob filosofie je oběma myslitelům společný, že u nich vykazuje určité společné rysy. Oba jsou typem filosofů, kteří se zavřou ve svém pokoji, dalo by se říci, že zavřou oči a přemýšlí o vnitřní zkušenosti, jejích strukturách a podmínkách. To mi připadá u obou společné, týká se to Husserla, ale netýká se to fenomenologie pohusserlovské, netýká se to vůbec Heideggera, netýká se to fenomenologie poválečné, týká se to jednak raného Husserla – autora *Filosophie aritmetiky*, někoho, kdo se zabývá a je fascinován otázkou ontologického statutu myšlenkových předmětů, např. matematických nebo logických útvarů, někoho, kdo se zajímá o strukturu vědomí času, autora *Přednášek o vnitřním vědomí času*, ale i Husserla jako filosofa transcendentálního idealismu, který nakonec dospěje k přesvědčení, že existuje jakási struktura subjektivního prožívání, která přesahuje osobní prožitek, která je intersubjektivní nebo univerzální, v každém případě neindividuální.

Mezi Husserlem a Plótínem vidím tedy určitou souvislost a dokáži si představit, že bych se pokusil napsat článek nebo knihu na téma srovnání Husserla s Plótínem. Jednou bych to rád udělal. Stejný filosofický typus představují i další myslitelé, třeba Bergson, a našli by se v dějinách další. Jiná by ale byla ta otázka úplně obecná, které jsou přesné společné rysy mezi fenomenologií a novoplatonismem, pokud vůbec nějaké jsou, ale tam by bylo třeba přesně vymezit, co je to fenomenologie, co je to novoplatonismus, a to by bylo na delší pojednání.

”

Několikrát jste se dotkl také vztahu mezi svými motivacemi v metafyzických otázkách a zároveň zájmu o historii. Pokud otázku zobecníme, jak chápete vzájemný vztah, podmíněnost nebo i napětí mezi historickým a systematickým zájmem ve filosofii?

Tato otázka se hodně klade zejména v akademickém prostředí a na univerzitách, kde se departmenty různě dělí na systematickou a historii. Systematické vytýkají historikům, že nejsou systematici, a naopak. Popravdě řečeno, osobně to nedokážu oddělit. U někoho, kdo se skutečně zajímá o dějiny filosofie, o nějakou historickou podobu filosofie, je obvykle zájem o tu kterou historickou nauku veden tím, že se zajímá



o určitý filosofický problém, a to je hledisko tzv. systematické. Vás zajímá pojetí času nebo prostoru, a proto čtete Kantovu transcendentální estetiku a Aristotelovu *Fyziku*. Naopak se mi zdá, a je to stejný bod, o kterém už jsme hovořili, že pokud máte tento systematický zájem o nějakou filosofickou otázku, řekněme teorii času a prostoru, tak je skutečně na závadu, když neznáte alespoň hlavní koncepce historické, protože už před vámi o tom lidé, zpravidla mnohem bystřejší, přemýšleli a nějakou koncepci formulovali. Ta byla podrobena kritice a byla proti ní formulována jiná koncepce. Je toho už hodně vymyšleno, co vám pomáhá se v problematice orientovat. Z tohoto hlediska to nedokážu rozdělit a to rozdělování se mi jeví škodlivé na obou stranách.

Existují systematičtí filosofové, kteří se domnívají, že filosofie, protože se zabývá hledáním pravdy, se zabývá něčím podstatně nečasovým, že z tohoto hlediska jsou minulé podoby filosofie nezajímavé, protože my přece máme hledat, jak se věci mají nezávisle od proměn dobových mentalit, nálad a pojmů. Myslím si, že to není možné už z toho důvodu, že člověk je konečná a časová bytost, takže musíte do té úvahy, jak se věci mají, započítat skutečnost, že člověk je časová bytost, jejíž myšlení také podléhá určitým změnám. Naopak si nemyslím, že je možné redukovat hledání pravdy na čirý historismus ve smyslu teze, že pravda je podstatně dějinná. To byl trochu problém Patočky a celé tradice od Gadamera zpátky k Diltheyovi, k debatě o historismu v duchovědách. Filosofie nemůže rezignovat na určitý prvek nečasovosti v tom, co hledá.

Jen mohu zopakovat, že ty dvě perspektivy, systematická a historická, se mi jeví pro práci filosofa jako neoddelitelné. V dějinách tomu vždycky tak bylo. Sice nikdy nebyl takový důraz na historii, jaký je filosofickému bádání vlastní od 19. století dodnes, to nikdy neexistovalo, na druhé straně všichni starší filosofové vždycky pracovali s koncepcemi svých velkých předchůdců, počínaje Platónem, Aristotelem, Anselmem, Tomášem Akvinským, Cusanem. Všichni se nějak vztahovali k tomu, co historicky už bylo myšleno, a skutečnost, že to vymyslel někdo dva tisíce let před nimi, je vůbec neznepokojovala v tom smyslu, že by to bylo cosi, co ztratilo hodnotu jen proto, že je to staré. Svou intuitivní či argumentativní hodnotu to neztrácí nikdy.

## 2. Filosofie a univerzita: cesta z bytových seminářů k profesuře ve Fribourgu



Vaše cesta k filosofii byla úzce spojena s tzv. podzemní, neoficiální filosofii. Mohl byste přiblížit souvislosti, atmosféru a peripetie Vašeho studia v 80. letech a jaká byla Vaše zkušenost s bytovými semináři?

Dospíval jsem v době, kdy byla zveřejněna Charta 77. Zveřejnění Charty vytvořilo zejména v Praze, ale i jinde po našich tehdejších zemích, zcela unikátní situaci. Velmi rychle se propojil okruh obrovského počtu lidí, kteří spolu komunikovali proto, že si předávali nejnovější dokumenty Charty a mnoho dalšího, co s tím souviselo. Na to navázal velký rozvoj samizdatu, který existoval už předtím, ale byl původně omezen na velmi úzký okruh lidí. Měl jsem to štěstí, že samizdatové publikace měli rodiče doma, takže jsem je měl po ruce a četl je. Ale po roce 1977 to bylo náhle velké tržiště, kde si lidé vyměňovali všechno, co se dalo číst.

V tomto prostředí vznikly tehdy také bytové filosofické semináře. První takový vznikl z iniciativy Julia Tomina. Ale paralelně vedle toho tu byli Patočkovi žáci, kteří už předtím chodili k němu domů nebo do jiných domácností, kde on přednášel. Pokračovali v tom i po jeho smrti. Okruhy byly různé a velice bohaté, protože zde byl Julius Tomin, Ladislav Hejdánek, Milan Machovec, Jiří Němec, Petr Rezek a další. Již v dosti raném věku jsem se mohl účastnit práce nejprve v jednom takovém semináři, který tehdy vedl Daniel Kroupa, jeden z posluchačů Patočkových. On měl jasnou představu, že je třeba nás, mladé účastníky, vyškolit tak, abychom Patočkovi mohli rozumět, že proto musíme nejdřív studovat jednak Husserla a Heideggera a jednak znát dějiny filosofie, takže nám předepisoval četbu Platóna, Aristotela, Descarta, Kanta apod. Navštěvoval jsem tento seminář v době gymnaziálních studií a po nich. To prostředí mělo politickou dimenzi a to byla, myslím, důležitá podmínka. Charta totiž způsobila, že lidi vytvořili dosti hustou

komunitu, v níž se začali znovu scházet na jiné půdě než na půdě akademií, ze kterých byli většinou vyhozeni, a začaly se takto pěstovat vědy mimo oficiální instituce. Nebyla to jenom filosofie, byly zde literární vědy, existoval literárněvědný kroužek, který se scházel po bytech, tam patřili i moji rodiče. Také si pamatuji, že např. v Brně se scházeli historici nebo evangeličtí teologové: jednou jsme tam byli s Lenkou, mojí manželkou, a slyšeli jsme přednášku historika Jaroslava Mezníka a pak teoložky a filosofky Boženy Komárkové. Tohle tedy bylo prostředí, ve kterém jsem žil se svými přáteli, s vrstevníky stejných zájmů a s podobným zázemím ať už rodinným, nebo zájmovým. Byla to dynamická doba a je to cosi, na co nejraději vzpomínám ze svého mládí do roku 1989.

Bytové semináře byly velmi různé povahy, na některých přednášel pravidelně jenom jeden člověk, jinde se přednášející střídali. Ostatní tam seděli, někdy na zemi, a poslouchali. Do některých jezdili zahraniční návštěvníci, respektive byli rozesíláni do různých seminářů, aby to bylo pokaždé jinde a aby Státní bezpečnost nevěděla, kde se to bude konat. Považuji za štěstí, že jsem přišel do dvou nebo tří seminářů, kde se tolik nepřednášelo, ale dosti soustavně se pracovalo s filosofickými texty. První byl zmíněný seminář Daniela Kroupy, který měl za účel vyškolen nás k tomu, abychom rozuměli Patočkovi. Zval do něj další vyučující. Tímto prostřednictvím jsem poznal Petra Rezka, ke kterému jsme potom rovněž chodili. Ten pracoval také velmi soustavně, dokonce spoluorganizoval pravidelný seminář vedený ze zahraničí. Jezdili k němu oxfordští učitelé s celým výukovým programem. Sice jsem tam později přestal chodit, ale pokračoval jsem s Petrem Rezkem ve studiu ve dvou, a to po dvou liniích, které Petra Rezka tehdy zajímaly. Jednak jsme studovali *Logická zkoumání* jako základní spis Husserlův a na to navázalo studium dalších Husserlových logických spisů. Zároveň jsme četli řecké autory, protože on překládal Plótína, jeho pojednání o rodech bytí, a tak jsme kvůli tomu četli Aristotela a jeho antické komentátory. Pak zde byl další seminář, který vedl dlouhá léta Ivan Chvatík a kde se četl Heidegger. Tento seminář byl paralelní se vznikem českého překladu *Sein und Zeit*. Ivan Chvatík, Miroslav Petříček a Pavel Kouba ve třech překládali a vždy, když měli sešit hotový, tak ho Ivan Chvatík předložil nám, četlo se seminárně a ještě se to probíralo. Všechny tyto semináře

se táhly několik let, třeba tři nebo pět, snad i déle. S Ivanem Chvatíkem jsme pak zároveň ještě měli další seminář, kde se četla Aristotelova *Metafyzika*. Ten se konal na Žižkově v bytě, kde měl Ivan Chvatík deponován Patočkův archiv a kde jsme tehdy s Lenkou bydleli. Bylo to jednou týdně večer, začínalo se v sedm nebo osm hodin a lidé odcházeli okolo půlnoci po jednom, aby to v domě nebudilo pozornost. To tehdy vyplňovalo náš život. Většina lidí měla nějaké zaměstnání, které umožňovalo studovat a psát. A po večerech existoval takovýto akademický život mimo akademickou půdu. A to bylo úžasné. Od toho se zcela liší moje zkušenost se studiem na univerzitě.

”

Rád bych se tu trochu pozastavil. Šlo by ještě více zevnitř přiblížit tehdejší zkušenost mladého člověka, kterým jste byl? Jde tu přece o zvláštní situaci a závažnou otázku, jakou motivaci člověk nacházel k soustavnému studiu filosofie prakticky bez perspektivy ji odborně uplatnit?

To je pravda a je to vůbec základní zkušenost z té doby. Předpokladem je, že vás něco zajímá, například filosofie. Někoho jiného zajímalo zase třeba umění, tak se scházeli umělci, malíři a podobně. Máte o něco zájem, ale rozvíjet ten zájem v tehdejších poměrech nebylo dost dobře možné v etablovaných institucích. Nebylo to možné, protože oni vás nechtěli nebo vy jste tam nechtěl, a když jste tam chtěl, tak vše bylo podmíněno politickými koncesemi. Pro nás to nepřicházelo v úvahu, a tak oficiální prostředí pro nás bylo do značné míry uzavřené, i když ne úplně, ty světy nebyly neprostopupné. Podstatná z té doby je zkušenost, že rozvíjení takového zájmu, v tomto případě rozvíjení zájmu o poznání pro poznání samo bez jakéhokoliv dalšího účelu, protože to žádný další účel nemělo a k žádnému dalšímu účelu nevedlo, je skutečně bytostnou potřebou člověka. I když je člověku upírána možnost, aby ho rozvíjel, bude ho stejně rozvíjet.

Už tehdy, ale i později jsem četl řadu svědeckví lidí, kteří prošli v 50. letech kriminálem. Tam je to ještě lépe vidět. Oni pořádali přednášky a semináře na celách nebo na vězeňských záchodcích. Často to byli zavření akademici, kteří přednášeli svým spoluvězňům či

spoluvězeňkyním (jako např. profesorka Růžena Vacková v ženské věznicí v Pardubicích, jak o tom vypráví Dagmar Šimková ve své vzácné knize *Byly jsme tam taky*). Snaha vzít lidem možnost svobodně poznávat nebo tvořit vede k tomu, že oni o to víc chtějí svobodně poznávat či tvořit a najdou způsob, jak to dělat. Když ty poměry nejsou zase až tak represivní, jak tomu bylo nakonec v 80. letech, tak toho prostoru je hodně a vy k tomu nepotřebujete státní instituce, nepotřebuje k tomu platy, nepotřebujete žádnou kariérní motivaci a děláte to proto, že bez toho nemůžete žít. To je myslím podstatná zkušenost. Člověk si to neuvědomí, když žije ve svobodných poměrech. Když instituce nesou jeho zájem, nebo v nich musí bojovat, aby se tam dostal nebo udržel, aby dostal nějakým nárokům, tak má dojem, že plní pracovní povinnosti a nároky. Ale kdyby se ocitl v situaci, kdy tahle celá instituční stavba zmizí, tak není pravda, že by to nechtěl dělat. Naopak, touha je mnohem intenzivnější. To je zkušenost, kterou si člověk odnesl z té doby ve vztahu k institucím. I když máte všelijaké problémy, je třeba je mít a je to lepší, když je máme. Ale na nich to nestojí. Ony stojí na tom zájmu nebo mají stát na tom zájmu a mají být místem jeho uplatnění, ale ne jeho podmínkou.

”

Narazil jste spíše okrajem na účast zahraničních návštěvníků. Ovšem přednášky zahraničních profesorů musela být mimořádná zkušenost, svým způsobem průlom do dosavadní podoby nezávislého myšlení v české filosofii. Souhlasil byste s takovým hodnocením? Jaký byl přínos profesorů ze západních univerzit?

Mohu to líčit z naší perspektivy, ale bylo by zajímavé zeptat se jich, jak se to jevílo z jejich perspektivy. Byli to etablovaní akademici ze západního světa. Ohniska nebo východiska byla tři: Paříž, Oxford a holandské univerzity. To byli hlavní organizátoři návštěv. Jezdili i Němci (např. profesor Ludger Honnefelder z Bonnu), ale velmi sporadicky. Pro nás tak vznikla možnost je slyšet i číst. Byla to konfrontace s pravým

> Sanskrtský text z jazykové školy. Z osobního archivu Filipa Karfíka

दत्तत्रेय उवाच ।

एवमेतन्नरव्याघ्र यथैतद्व्याहृतं त्वया ।  
 ममेति मूलं दुःखस्य न ममेति च निर्वृतिः ॥६॥  
 मत्प्रश्नादेव ते ज्ञानमुत्पन्नमिदमुत्तमम् ।  
 ममेति प्रत्यथो येन क्षिप्रं शल्यलितूलवत् ॥७॥  
 अहमित्यङ्कुरोत्पन्नो ममेति स्कन्धवाय्वहान् ।  
 गृहक्षेत्राञ्च शखाश्च पुत्रदारादि पल्लवः ॥८॥  
 धनधान्यमहापत्रो नैककालप्रवर्धितः ।  
 पुण्यापुण्याग्रपुष्पश्च सुखदुःखमहाफलः ॥९॥  
 अपवर्गपथव्यापी मूढसंपर्कसेचनः ।  
 विधित्साभृङ्गमालाढ्यो ऽकृत्यज्ञानमहातरुः ॥१०॥  
 संसाराध्वपरिश्रान्ता ये तच्छायां समाश्रिताः ।  
 भ्रान्तिज्ञानसुखाधीनास्तेषामात्यन्तिकं कुतः ॥११॥  
 यैस्तु सत्सङ्गपाषाणशितेन ममतातरुः ।  
 क्षिन्नो विद्याकुठारेण ते गतास्तेन वर्त्मना ॥१२॥  
 प्राप्य ब्रह्मवनं शीतं नीरजस्कधकण्टकम् ।  
 प्राप्नुवन्ति परां प्राज्ञानिर्वृतिं वृत्तिवर्जिताः ॥१३॥  
 भूतेन्द्रियमयं स्थूलं न त्वं राजन्नचाप्यहम् ।  
 न तन्मात्रं प्रया वाच्यं नैवान्तःकरणात्मकौ ॥१४॥  
 कं वा पश्यामि राजेन्द्र प्रधानमिदमवयवोः ।  
 यतः पुरो हि क्षेत्रज्ञसंघातो हि गुणात्मकः ॥१५॥  
 भक्षको दुष्करेषीकामुल्लभस्तस्याध्वासं यथा ।  
 एकत्वे ऽपि पृथग्भावस्तथा क्षेत्रात्मनो नृप ॥१६॥

univerzitním světem, světem západním. My jsme to vnímali tak, že máme příležitost načerpat nové myšlenky a často tomu tak skutečně bylo. Zároveň s nimi přicházela literatura, takže jsme mohli číst, co se tam publikovalo. Někteří z nich byli velmi významní, pro mě to byl třeba Jean-Pierre Vernant jako historik řecké kultury a řeckého myšlení. Byl jedním z představitelů Nadace Jana Husa, která organizovala návštěvy z Francie, a jezdil sem pravidelně. Jezdil sem také opakovaně a pravidelně Paul Ricœur, jeden z nejvýznamnějších soudobých filosofů, který pro mne mnoho znamenal a jehož knihy jsem soustavně studoval. Vůbec první přednáška cizích profesorů, kterou jsem slyšel u Petra Rezka, byla přednáška Jürgena Habermase, který jako jeden z nejvýznamnějších tehdejších německých filosofů přijel společně s Ernstem Tugendhatem. Bylo to skutečně velmi reprezentativní, takže jsme měli příležitost poznat myšlení význačných a výrazných představitelů západoevropské filosofie včetně oxfordských profesorů. Oxford byl takový „Hochburg“ analytické filosofie a tím byl určen přístup, který měli ke studiu dějin filosofie, což bylo pro nás tehdy cosi úplně nového, ale mně to tehdy moc nevyhovovalo. Existovala tedy tato konfrontace, tato možnost poznat, co oni dělají, a osvojit si jejich myšlenky.

Problém byl v tom, že my jsme z našeho prostředí nedokázali nabídnout něco, co by tomu odpovídalo, třeba přednášky, které by oni mohli poslouchat. Jako studenti jsme měli určitý problém pracovat soustavně tak, jak oni byli zvyklí pracovat se svými studenty. Dělali jsme to všechno z nadšení, ze zájmu, jak jsem zdůrazňoval. Ale nebyli jsme například vedeni k tomu, abychom psali akademické práce. To jsme neuměli a byl to zjevný handicap oproti těm, kteří prošli akademickým drilem, a nebyl pro ně problém třeba napsat přednášku. Pro našince to tehdy problém byl a bylo vidět, že nám chybí něco, co se pěstuje právě v těch institucích, které mají nějakou tradici a nějaké metody. Promyšlená formace, vyzkoušená v nějaké disciplíně, nám v podzemním nebo disidentském prostředí zjevně chyběla. Někteří z našich tehdejších učitelů, kteří to dobře viděli a chápali, se snažili tomu čelit právě organizací soustavných seminářů s prací nad textem a s písemnými referáty. Do určité míry to fungovalo, do určité míry ne. V prostředí podzemním nešlo dělat všechno, co se dělá na univerzitách – seminární práce, jejich opravování, vracení, obhajoba diplomové, disertační práce – to

neexistovalo, to skutečně chybělo a to se bez té instituční kostry nedá dělat.

”

Dosud jsme pominuli druhý sloup Vaší odbornosti – klasickou filologii. Přitom právě tento obor jste již v 80. letech začal studovat na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Kdo Vás nejvíce ovlivnil a co Vás přivedlo ke studiu klasické filologie?

Už na gymnáziu jsem se zajímal o staré jazyky paralelně s filosofií. Ani to nebylo nutně hned propojeno. Podobně jako knihy, kterým jsem tak úplně nerozuměl, mne přitahovaly staré jazyky, kterými už se nemluví a za nimiž stojí staré kultury. Měl jsem vůbec štěstí, že jsem se dostal na gymnázium a shodou okolností do třídy, kde byla latina, kterou jsem si zamiloval pro její krystalickou průzračnost. Objevil jsem také v Praze Jazykovou školu, což byla tehdy neuvěřitelná instituce, kde vyučovali vynikající znalci jazyků, protože to byla tak trochu skryš lidí, kteří museli opustit univerzity nebo akademie. Tak jsem šel a říkal jsem si: zapíšu se na nějaký starý jazyk. Na tabuli tam byl seznam jazyků, začínalo to tuším klasickou čínštinou a klasickou arabštinou a šlo to až k moderním orientálním jazykům včetně hindí a dalších. Bylo možno si vybrat, zaplatit složenku, asi šedesát korun, zapsat se do kurzu a pak tam chodit, žádné přijímací řízení. Stál jsem před tabulí a rozmyšlel se mezi klasickou čínštinou a sanskrtem. Vybral jsem si sanskrt z takové úvahy, že je to starý indoevropský jazyk, tak potom mi to půjde líp s latinou a řečtinou. Zapsal jsem se a chodil jsem tam dlouho, sedm let i déle. Naším učitelem byl Dušan Zbavitel, jak jsem posléze zjistil, největší indologická kapacita v zemi, jeden z několika našich skutečně velkých indologů. Učil v jazykové škole celá 80. léta. Začali jsme od píky gramatikou, a když jsme se naučili gramatiku, tak jsme začali číst. Četli jsme průřez celým staroindickým písemnictvím od véd až po Kálidásu, indické drama a kávjovou poezii. Takže první skutečně velký filolog, který mne ovlivnil, byl Dušan Zbavitel. Od něho jsem si odnesl poznání, že pravá filologie není jen studium jazyka, ale hlavně literatury, která je v něm napsána, a kultury, která je s ním spjata, včetně obecných dějin, náboženství a umění. To všechno nám totiž postupně vykládal. Byly to

trojhodinovky týdně, první dvě hodiny byly věnovány jazyku a od třetího ročníku soustavně četbě textů, ale třetí hodina byla vždycky věnována reáliím, tj. celému kulturněhistorickému kontextu.

Zajímal jsem se ale o filosofii a záhy jsem pochopil, že filosofie v té podobě, v níž se pěstovala v Evropě, vznikla v Řecku. Tak jsem se začal učit řecky. Jeden vedoucí bytového semináře, Daniel Kroupa, nám dohodil učitele starořečtiny, jímž byl Daniel Korte, kterého dnes možná znáte z Parlamentu. Daniel Korte byl tehdy čerstvý promováný klasický filolog a byl to vynikající učitel. Učil nás řecky nejprve podomácku. Posléze ale získal místo v Kulturním domě na Praze 6. Tam jsem pak chodil společně i se svou ženou a dalšími přáteli. Daniel Korte byl odchován na pražské klasické filologii a od něho ponejprv jsem se naučil tajům historické gramatiky řečtiny a rudimentům srovnávacího jazykozpytu, ale hlavně praktické znalosti řecké morfologie.

Můj třetí učitel, filolog – ke kterému mne přivedl také Daniel Kroupa –, byl romanista Karel Palek, který mne zasvěcoval do hlubších mystérií francouzštiny. Měl jsem sice vynikající profesorku francouzštiny už na gymnáziu, paní Janu Královou, a docházel jsem i k jedné staré dámě, v Praze usazené Francouzce, ale Karel Palek se pro mne stal velkým učitelem moderní filologie. Docházel jsem za ním několik let každý týden do kotelny na zubní klinice v Kateřinské ulici, kde pracoval (a kde redigoval samizdatový *Kritický sborník*, jehož byl spoluvydavatelem). Dveře měl natřeny tabulovou barvou a na ně psal křídou příklady. Předmětem těchto soukromých hodin, při nichž jsme popíjeli čaj a které se často protahovaly, byla pozorná četba francouzských textů a jejich podrobný výklad, rozbor a překlad. Nemohu dost zdůraznit, co jsem se od něho naučil, a myslím, že nikdy předtím ani potom jsem neměl učitele, který se mi věnoval tak intenzivně. Četli jsme postupně, pokud si to vybavuji správně, Bernanose, Pascala, Tocquevilla, Saint-Exupéryho *Citadelu* a pak dlouho Ricœura, kterého jsem sám překládal, a společně jsme pak ten překlad probírali a pilovali. To byla nezapomenutelná a má největší škola překladatelská. Hodně jsem pak trpěl, když jsem v pozdější době sám opravoval různé nedokonalé překlady.

Ale zpět ke klasické filologii. Když jsem odmaturoval, podal jsem si přihlášku na vysokou školu a napsal jsem si tam klasickou filologii latina/řečtina. To ale neotvírali, druhou volbu jsem měl románské jazyky,

tam jsem tedy dělal zkoušky. A to se opakovalo několikrát. Lidé mé generace, kteří se o to pokoušeli, to znají: vždycky přišlo vyrozumění, že jste nesplnil požadavky nebo něco takového. Pak už mě to omrzelo a nechtěl jsem ani podávat přihlášku, ale přátelé mi říkali, zejména klasičtí filologové, teď to otevřou! Tenhle rok otevřou latinu a řečtinu, přihlas se znovu! Přihlásil jsem se a zase přišel stejný dopis. Jenže jsem se znovu odvolal. Byl rok 1985 a tehdy na zásah ministra školství několik z nás, přinejmenším dva, možná i víc, kteří jsme se hlásili na ten obor a nebyli přijati, protože jsme neměli správný kádrový profil, nás na odvolání přijali. Tak jsem se dostal v roce 1985 na filosofickou fakultu. Společně s kolegou Honzou Dusem jsme tam přišli jako ti odmítnutí, které tam vnutilo ministerské rozhodnutí. To se nestalo všem, u přijímacích zkoušek byla i Hanka Šedinová, o pár let starší kamarádka, která se intenzivně věnovala studiu klasických jazyků, a tu nevzali, měla ještě horší kádrový profil než my, protože její tatínek se v roce 1968 postavil se svou jednotkou na odpor proti invazi vojsk.

”

Studoval jste na univerzitě v době tzv. perestrojky, době postupného uvolňování. Jaká byla z Vaší perspektivy tehdejší atmosféra na fakultě, mohl byste přiblížit tyto změny? Splnilo studium Vaše očekávání?

Ocitl jsem se na filosofické fakultě jako student oboru klasická filologie v kombinaci latina/řečtina. Bylo to na jednu stranu dobré, starší přátelé byli velmi spokojeni. Ubezpečovali mě, že tam jsou slušní lidé, a většinou také byli, ale přesto to pro mě byl šok po celou tu dobu a zejména zpočátku, protože prostředí fakulty bylo pravým opakem všeho, co jsem znal z prostředí, ve kterém jsem vyrostl. Lišilo se i od gymnázia, které bylo všelijak poznamenáno normalizací, ale existovalo tam přinejmenším to, že jsme se všichni znali, byli jsme studenti gymnázia s dlouhými vlasy, scházeli jsme se někde a vyměňovali si samizdaty. Toho bylo gymnázium plné a tohle na univerzitě vůbec neexistovalo. Dojem z fakultního prostředí byl, když tam člověk přišel, že je celé sevřeno strachem a že se lidé bojí navzájem spolu hovořit. Bylo tam dusno, všude. Musím říci, že na mě to působilo velmi depresivně. Vše bylo umocněno

ještě tím, že s Honzou Dusem jsme byli ne úplně zvaní příchozí. Naši pedagogové, z nichž většina byli a jsou velmi dobří odborníci a velmi slušní lidé, přece jenom nevěděli, jak s námi zacházet. Otec Honzy Duse, Jan Dus starší – evangelický pastor, který nesměl působit jako farář a byl jedním z významných aktivistů, signatář Charty – tehdy, když jsme přišli na fakultu, napsal otevřený dopis nově nastoupivšímu generálnímu tajemníkovi ústředního výboru komunistické strany Sovětského svazu Gorbačovovi a zároveň u nás Husákovi. V dopise vysvětloval, že takhle to dál nejde, že demokratizační myšlenky, které vyslovil Gorbačov, je třeba i v Československu vzít v potaz. Jana Duse staršího, poté co napsal tento otevřený dopis o poměrech u nás, vyšetřovali a pak ho zavřeli. Na Hlasu Ameriky a Svobodné Evropě každý večer četli seznamy lidí, kteří jsou zrovna ve vazbě, jsou vyšetřováni nebo odsouzeni – na Hlasu Ameriky to vždycky četl Ivan Medek z Vídně. Seděli jsme v lavicích s Honzou Dusem a proti nám ustrašení lidé na fakultě, kteří tohle věděli. To byla skutečně atmosféra velmi stísněná.

Patřilo k tomu, že náš ústav – tehdy katedra věd o antickém starověku, která sdružovala všechny disciplíny týkající se antiky – vedl doc. Bořivoj Borecký. Byla to truchlivá postava, v té době vážně psychicky nemocný člověk, spolupracovník StB, který ovládal katedru a okolo kterého všichni chodili po špičkách. Byl duševně vyšinutý a přednášel řeckou tragédií. On to znal, ale jeho přednášky jevily výrazné rysy projevu nemocného člověka. Byl za tím jistě celý komplex té spolupráce s režimem. Prostředí bylo prosycené touto problematikou. Lidé, kteří tam zůstali za normalizace, ve své většině velmi slušní, měli prostor zúžený a báli se svých nadřízených. Celá tato atmosféra dopadala na studenty, kteří ani mezi sebou pořádně nemluvili. Prostředí fakulty bylo opakem toho podzemního, ze kterého jsem přišel, kde při vši opatrnosti vůči možným zásahům StB, při vši skutečnosti, že občas někoho sebrali a občas někoho zavřeli, vládla atmosféra volnosti a svobody, rozhodně ne strachu. Zatímco filosofická fakulta byla strachem a tou atmosférou poznamenána i na počátku tzv. perestrojky, přestože jinak se začalo leccos uvolňovat. Nechci to ale vůbec zobecňovat i pro jiné fakulty, kde to vypadalo třeba jinak.

Co se týče náplně studia, ta byla velmi dobrá a v klasické filologii velmi tradiční. V podstatě to byla klasická filologie, jak se ustavila

v 19. století a tradovala se přes první republiku až do raných 50. let. Snad jen s tím rozdílem, že byla výrazně poznamenána zvýšeným zájmem o jazyk jako takový pod vlivem moderní lingvistiky. Součástí naší formace bylo studium obecné jazykovědy, studium strukturalismu, vývoje jazyka a dialektologie. Výrazné těžiště v jazykovědě pro nás bylo užitečné, protože nás v jazyce vycepovali. Nejvýraznějším a vynikajícím naším učitelem v tomto ohledu byla prof. (tehdy odborná asistentka) Bohumila Mouchová. Co chybělo a co se víceméně obcházel, byly třeba přednášky o Platónovi, ačkoli tam byli lidé, kteří Platóna dobře znali. Jedním z našich učitelů byl prof. Radislav Hošek, který byl sám žákem a někdejším asistentem profesora Františka Novotného a samozřejmě to všechno znal, ale bylo to ideologicky výbušné, tak se to nekonalo. Těžiště leželo v něčem ideologicky neutrálním, a to bylo zkoumání jazyka. I když musím říci, že jsme dostali také dosti solidní vzdělání ve starověkých dějinách, řeckých i římských, včetně tzv. pomocných historických věd – epigrafiky, paleografie, numismatiky – a základů archeologie i dějin antického umění. To byla vlastně celá polovina studijní náplně. Jan Pečírka – syn známého historika umění Jaromíra Pečírky – byl výrazně marxistický historik, ale ovládal své řemeslo, učil nás číst řecké nápisy, četl s námi Aischylovy *Peršany*, podrobně nás seznamoval s výzkumy týkajícími se mínójsko-mykénské civilizace, do semináře k němu jsem četl J.-P. Vernanta a Victora Ehrenberga. Do semináře k Václavu Markovi zase Ernsta Meyera *Römischer Staat und Staatsgedanke* a Radislav Hošek doporučoval naší pozornosti Michaila Rostovceva, který uprchl z Ruska před bolševiky a byl pak nejvýznamnějším starověkým historikem ve Spojených státech. To vše byla velmi dobrá škola.

”

Ovšem ještě před tzv. sametovou revolucí, na konci 80. let, jste absolvoval roční stipendijní pobyt na Vídeňské univerzitě. Zvnějšku to zní skoro neuvěřitelně a šlo o Vaši první přímou zkušenost se svobodným akademickým prostředím. Jak k tomu vůbec došlo a co to pro Vás znamenalo?

V roce 1985 jsem obdržel stipendium na univerzitu do Vídně, na roční studijní pobyt, a to bylo velmi kuriózní. Toto stipendium bylo spjato

s Herderovou cenou, kterou udílela Vídeňská univerzita za významný přínos badatelů nebo umělců ze střední Evropy. Tehdy cenu obdržela Růžena Grebeníčková za životní literárněvědné dílo. S tou cenou bylo spjato, že nositel si mohl sám vybrat nějakého mladého člověka, který pak mohl rok studovat ve Vídni, co chtěl. Ona si mne pozvala tehdy k sobě a oznámila mi, že dostala tuhle cenu, která je spojena se stipendiem, a protože já nemohu studovat (tehdy jsem ještě nebyl na fakultě), vybrala mne. Samozřejmě jsem jí poděkoval, ale nejprve jsem to zdvořile odmítl. Říkal jsem jí, nezlobte se, ale to přece nedává žádný smysl, vždyť já tam nemůžu jet, jak bych se tam dostal? Mne tam nepustí, jako téměř nikoho by tam nepustili. Ona říkala, to nevadí, já už jsem vás tam napsala. Byl jsem hodně mladý, nezkušený, plachý člověk, ustoupil jsem jejímu nátlaku a získal jsem stipendium tímhle způsobem. Řekla mi, zažádejte si o výjezdní doložku a napište tam, že máte tohle stipendium, a když to nedostanete, tak napište znovu a budete to tak dělat pořád, opakujte to. Udělal jsem to tak. Napsal jsem žádost, samozřejmě ji zamítli. Opakoval jsem to několik let, tři nebo čtyři roky, vždycky jsem do Vídně napsal, když mi přišlo zamítnutí, že se tam nemohu dostavit, a myslel jsem, že to tím končí. Oni mi odpověděli, že to je škoda, ale že to tam deponují a že to zkusíme příští rok, a tak jsem to zkusil příští rok. To už byl takový rituál.

Ale mezitím jsem začal studovat na filosofické fakultě klasickou filologii a v roce 1988 došlo ke změně vedoucího ústavu. Bořivoj Borecký odstoupil ze zdravotních důvodů, jak bylo nutné, a poměry se všeobecně trochu uvolňovaly. Vedoucí ústavu se stala docentka Eva Kutáková, která nás učila římskou literaturu, specializovala se na římskou poezii, kterou uměla krásně vykládat. Je to velmi znalá a slušná paní. Řekl jsem si, nebo mi to někdo poradil, že za ní půjdu a řeknu jí, že mám to stipendium a že bych tam chtěl jet. Udělal jsem to a paní docentka se na to podívala, neřekla ani popel, vytáhla formulář a říká: Tak víte co, vyplňte tenhle formulář a přineste mi ho. Vyplnil jsem formulář a přinesl jsem jí ho. Za nějakou dobu přinesla formulář s nějakým razítkem a řekla mi: tady máte povolení, jděte do Domu služeb ministerstva školství na Senovážném náměstí, tam si vyřídíte formalities a příští rok můžete na to stipendium nastoupit. Ona to někde na fakultě prosadila či obhájila a já jsem mohl odjet.

Akademický rok 1988–89 jsem tedy strávil na Vídeňské univerzitě. Chodil jsem na přednášky a semináře, které mě zajímaly, v tom jsem byl úplně svobodný. Přijali mě tam velmi laskavě. Protože nad cenou držel patronát rektor vídeňské univerzity, tak jsem šel k rektorovi na setkání stipendistů a seznámil jsem se s ostatními, kteří tam cestovali zcela svobodně – Poláci, Maďari. Seznámil jsem se ale hlavně s Vlado Godárem, slovenským skladatelem a hudebním historikem, který byl také stipendista. Bydleli jsme vedle sebe na koleji a trávili jsme dlouhé hodiny diskusemi. On měl neuvěřitelně široký kulturní obzor a spoustu otázek. Rozhovory s ním byly asi tím největším obohacením, které jsem si z Vídně odvezl. Přátelíme se dodnes. Nicméně studoval jsem na univerzitě a zajímal jsem se o filosofii. Brzy jsem ale zjistil, že pro mne není moc zajímavé, co tam dělají, že daleko zajímavější bylo to, co jsem mohl zažít v Praze. Takže na něco jsem chodil, ale málo. Zajímavější pro mne byla klasická filologie a byzantologie, která je tradičně ve Vídni velmi silná. Začal jsem se učit arménsky, to jsem ale nikdy pořádně nedotáhl. A chodil jsem hodně na teologii, protože tam byla velmi zajímavá skladba profesorů, kteří přednášeli dogmatiku a patristiku, takové věci, které u nás nebyly nebo nebyly dostupné. Také jsem chodil na přednášky profesora Kurta Schuberta z judaistiky, což byla velká osobnost. Po roce jsem se vrátil. To už bylo v roce 1989 a byly nějaké schůzky, že se něco musí dělat, tak jsem na ně chodil a už nastal podzim.

”

Sametová revoluce v listopadu 1989 Vás tedy zastihla ještě před ukončením studia opět již na pražské fakultě, která byla jedním z jejích center. Jak vzpomínáte na tehdejší dění a jak jste se ho účastnil?

Byl jsem, myslím, v pátém ročníku, když vypukl převrat, kterého jsme se účastnili jako studenti. S Honzou Dusem jsme byli ve stávkovém výboru na filosofické fakultě. Listopadu a prosince 1989 jsme se účastnili dost aktivně a samozřejmě studium tehdy přestalo. V návaznosti na to, co jsem o atmosféře na fakultě říkal předtím, je určitý paradox a velmi zajímavá zkušenost, jak se fakulta dokázala během několika dní proměnit. Ukázalo se, že drtivá většina studentů nejsou stoupenci režimu.

Z lidí spadl strach, ale jen ze studentů, nikoli z učitelského sboru. Soustředovali jsme se v jedné místnosti v přízemí, vzadu v rohu ve velké posluchárně, kde bylo středisko stávkového výboru. Dodnes si pamatuji, jak tam pořád někdo chodil, přicházel, odcházel, byl tam čilý ruch, ale trvalo nějakou dobu, než přišel první docent. Byl jím klasický archeolog Jan Bouzek. Ale další se objevili až o dost později, a řada jich čekala, jak to dopadne. Byla to studentská záležitost, jádro studentů se v té situaci ukázalo jako nesmírně aktivní a ta spontánní organizace se týkala hlavně generální stávky v prosinci. Bylo třeba získat všechny velké podniky v republice, aby do stávky šly, to se organizovalo na všech fakultách a na filosofické fakultě seděli lidé ve dne v noci. Čtyřicet hodin denně se střídali, někteří tam spali, měli mapu republiky a na ní podniky, vysílaly se tam skupiny studentů, kteří se měli setkat se zástupci zaměstnanců nebo odborů a přemlouvat je k tomu, že do stávky je třeba jít. A to fungovalo. Byl to organizačně velmi komplexní útvar, který takto působil řadu týdnů. Všechno si to studenti sami vymysleli, udělali, byli napojeni na Laternu magiku a na ostatní fakulty. Já jsem mj. dostal za úkol odcestovat do Neratovic a získat pro stávku zaměstnance Spolany. Měl jsem z toho hrůzu, protože jsem o Spolaně něco věděl – pracoval tam můj tchán, který mi také potom pobaveně vyprávěl, jak se mu doneslo, že tam přijeli nějakí studenti z Prahy... Ale stávka byla.

Bylo na tom vidět, jak se může nejen jedna instituce, ale celý soubor institucí a celá země během několika málo dní a týdnů úplně restrukturovat a vytvořit něco, o čem by člověk nevěřil, že může vzniknout, a vyvolat v lidech postoje a potenciál, který byste neočekávali, že bude možné vzbudit. Česká společnost před listopadem byla velmi apatická, to byly hrstky demonstrantů, ani Palachův týden nepřivedl větší množství. Teprve průvod 17. listopadu shromáždil dav nad sto tisíc lidí, a bez toho se nic nehne. Do té doby to byla většinově v podstatě apatická a ustrašená společnost. Východní Němci dávno přes Prahu odjížděli do západního Německa, padl dokonce i Živkov v Bulharsku. Ale v Československu pořád nic. Člověk už si zoufal, že u nás snad nic nebude. A najednou se vše zhroutilo jako domeček z karet, úplně se to otočilo. Všeho dění jsem se účastnil a myslím si dodnes, že role studentů byla významná, protože přesvědčili generaci svých rodičů. Kdyby nebylo tlaku ze strany vlastních dětí, česká společnost by se snad nerozhoupala.



Po dostudování bylo Vaše působení spojeno se dvěma pracovišti filosofické fakulty, a to s Ústavem řeckých a latinských studií a s Ústavem filosofie a religionistiky. Lze porovnat proměnu těchto dvou pracovišť a jejich oborů po převratu během 90. let?

Skutečně jsem působil ve dvou ústavech. V tom prvně jmenovaném, Ústavu řeckých a latinských studií, jak se jmenoval od počátku 90. let, jsem studoval až do roku 1991, protože v důsledku převratu jsem končil o něco později. Někou dobu jsem pak byl v zahraničí jako doktorand, v roce 1993 jsem se vrátil a stal jsem se v tomto ústavu asistentem. Působil jsem tam pak do roku 2000, kdy jsem přešel do toho druhého, Ústavu filosofie a religionistiky.

Ptáte se na to, jak se proměňovaly ústavy a obory po roce 1990. Ačkoliv jsem v Ústavu filosofie v 90. letech nebyl, mám poměrně přesnou představu o tom, co se tam dělo, protože tam byli moji přátelé a známí. Mohu to porovnat, ačkoliv jsou to případy velmi odlišné. Zhruba řečeno, v Ústavu řeckých a latinských studií se věci měnily málo a pomalu, a to z toho prostého důvodu, že nebylo tolik zapotřebí je měnit. Vyučující, kteří tam působili, byli kompetentní a ve své většině nebyli příliš zatíženi nebo kompromitováni předchozím režimem. Zůstali tam v zásadě titíž lidé, přibýlo několik mladých asistentů, mezi něž jsem patřil, zůstaly zachovány studijní plány s tím, že se trochu obměnily. Něco se přidalo, co tam dřív údajně nemohlo být, nebo bylo těžké to začlenit. Trochu se změnil plán povinné četby v klasických jazycích, více či méně kosmetické úpravy se děly průběžně. Změnila se ale naprosto atmosféra v ústavu, strach a dusno odpadly.

Naproti tomu v Ústavu filosofie se děly bouřlivé věci, to si pamatujete možná lépe než já, protože jste tam studoval. Bylo potřeba ústav celý přebudovat, protože to bylo pracoviště, které za normalizačních dob a až do konce 80. let bylo budováno, obsazováno a vedeno jako centrum výuky státní ideologie, marxisticko-leninské filosofie, a na to bylo navěšeno všechno ostatní, jako třeba dějiny filosofie a logika. Jádrem byla marxisticko-leninská filosofie, nad jejímž tradováním a výukou bdělo oko strany. Byl to stranický ústav, kde bylo pár odborníků a slušných lidí, ale nikoliv většina. S tím bylo třeba něco dělat a bylo obtížné vymyslet, jak to provést. Vřelo to tam, přišli lidé z disentu. Praha



**PŘEDLOŽTE V PRVNÍ VYUČOVACÍ HODINĚ:**  
společně s občanským průkazem

č. zápisu ..... 17 ..... jazyk ..... sanskrit .....

značka kursu ..... 32 sam 2 106 .....

kurs bude zahájen dne ..... 11. 2. 1990 .....  
..... 24. května 1990 .....

učebna č. .... 3 .....

vyučují se od ..... 11. 30 ..... hodin

vyučovací dny: pondělí  
úterý  
středa  
čtvrtek  
pátek

PODLE PŘEDPISU PLATNÝCH VE SKOLÁCH JE BEZPODMINEČNĚ  
NUTNÉ SE PŘI VSTUPU DO BUDOVY (UČEBNY I CHODBY) PŘE-  
ZOUVATI – KOURENÍ VE SKOLNÍ BUDOVĚ JE PŘÍSNĚ ZAKÁZANO!

Poznámka .....

Vyhotovil ..... *Dušan Zbavitel* .....

JAZYKOVÁ ŠKOLA V PRAZE

^ Zápisový lístek do jazykové školy na sanskrť, podepsán Dušanem Zbavitelem, 1980. Z osobního archivu Filipa Karfíka

a republika vůbec měla hodně lidí, kteří se zabývali filosofií v podzemním ilegálním disidentském prostředí. Někteří z nich byli význační filosofové a ty bylo nutné instalovat jako profesory – Ladislav Hejránek, Stanislav Sousedík, Karel Kosík, Milan Machovec... Takže přišli tito lidé, ale služebně staří, spjatí se starým režimem, tam zůstali. Mezi tím dvojím živlem bylo jakési napětí. Nastoupil i Petr Rezek, který se nebál určité problémy verbalizovat a na určité lidi útočit, takže vzniklo takové bouřlivé prostředí a posléze dokonce jakási válka všech se všemi, která vyústila v to, že Ústav filosofie byl před polovinou 90. let v podstatě od základu rozpuštěn, znovu přebudován a přeobsazen novými lidmi. Nezůstal tam kámen na kameni, a to se týkalo jak personálního obsazení, tak studijních plánů a studijní náplně. Ze starého osazenstva zůstali jen profesor Milan Sobotka a docent Ladislav Major, z ostatních

nakonec nikdo. Začalo se učit něco úplně jiného, než se učilo předtím. Přišli filosofové se svými představami, co to je filosofie, jak se má učit, se svou vlastní filosofií jako Ladislav Hejránek a Stanislav Sousedík. Změnilo se všechno od základů.

Pro oba ústavy ale platí, že se změnilo úplně studentstvo. Počínaje rokem 1990 mohli jít studovat lidé, kteří chtěli studovat to, co chtějí. To předtím v žádném případě neplatilo. Nesmí se zapomínat, že za komunistického režimu většina lidí nemohla studovat to, co chtěli, a velmi mnozí nemohli studovat vůbec. To se zcela změnilo a s tím se změnila atmosféra ústavů a celé fakulty. Navíc bylo obrovské množství studentů. I na klasické filologii v letech 1990, 91, 92, 93 byly desítky a desítky studentů, kteří chtěli intenzivně studovat. Podobně to bylo na filosofii, kde hrály navíc, na rozdíl od velmi tradičního Ústavu řeckých a latinských studií, dominantní úlohu výrazné filosofické osobnosti, za nimiž se šikovali studenti, kteří se cítili osloveni jedním oborem a zase ne tím dalším. Bylo to konkurenční prostředí a z toho kvasu, kde vyplavalo i leccos nepěkného napovrch, vznikl úplně nový Ústav filosofie.

” Pravděpodobně pak ale po roce 1990 také došlo k proměně, protože dnešní situace je asi dost odlišná, s jejím důrazem na úspěšnost a uplatnitelnost...

To je pronikavá změna, která nastala až v nultých letech, rozhodně dost hluboko po roce 2000. Do roku 2000 studentstvo bylo porevoluční: ti, co přicházeli studovat ze zájmu. Vcelku bez velké představy o uplatnění po studiu. Začalo se to měnit až v novém století souběžně s reformami vysokého školství, které byly zavedeny pod tlakem Evropské unie. To je ta „slavná“ Boloňská reforma, která přispěla ke změně postoje ke studiu. Principy Boloňské reformy jsou založeny na tom, že studenti mají uvažovat z hlediska uplatnění a z hlediska trhu práce. Nemají studovat dlouho, mají rychle získávat diplomy, aby mohli rychle odcházet do praxe. Zároveň k tomu přispělo to, že ve svobodné společnosti volného trhu se záhy ukázalo, že uplatnění zejména pro studenty humanitních oborů – to se týká celé filosofické fakulty – není tak snadné. Tím

začal klesat počet zájemců o studium humanitních věd, nejkuli exkluzivních oborů, jako je dnes klasická filologie. Opadla také ochota studentů studovat něco příliš náročného, aniž by měli přímé uplatnění. Naučit se starý jazyk vyžaduje hodně úmorného drilu. Student dnes uvažuje o tom, jestli se „vyplatí“ investovat energii a čas s nejistým výsledkem, pokud jde o uplatnění. Postoj ke studiu se v tomto smyslu hluboce proměnil, ale nejenom u nás, i na západních univerzitách.

”

Tím se dostáváme k poslední velké změně, jíž je Vaše profesura antické filosofie na západní univerzitě, ve švýcarském Fribourgu. To je úplně nová zkušenost, v českých podmínkách stále ještě dosti unikátní, zvláště s ohledem na Vaši cestu vzdělání od pražských bytových seminářů. Mohl byste tuto zkušenost přiblížit? Jak došlo k tomu, že jste se o takové místo ucházel a získal ho?

Na univerzitu ve Fribourgu jsem se dostal vlastně náhodou. Sám jsem ji zapříčinil tím, že jsem se přihlásil do vypsání konkurzu na profesuru, která byla definována tak, že jsem si říkal: to je přesně to, co mě zajímá, a splňuji předpoklady, které oni chtějí, tak se přihlásím. Ale důvod, proč jsem se tam hlásil, nebyl ten, abych se tam dostal – nemyslel jsem si, že se tam dostanu –, nýbrž abych viděl, jak vypadá výběrové řízení. O to jsem se zajímal zase proto, že jsem na filosofické fakultě řadu let působil ve funkci vedoucího postupně obou ústavů, o nichž jsme mluvili, nejdřív Ústavu filosofie a religionistiky, a potom Ústavu řeckých a latinských studií. Jako vedoucí jsem musel organizovat výběrová řízení a zabývat se otázkou habilitací i profesorských řízení, ačkoliv jsem sám nebyl profesor. Musel jsem to spolupřipravovat a přemýšlel jsem o našem systému.

Chtěl jsem se podívat, jak se to dělá jinde, jak systém vypadá jinde. Podal jsem přihlášku a náležitosti, které oni vyžadovali – diplom, seznam publikací... Pak jsem se zúčastnil výběrového řízení a na jeho konci, to trvalo nějakou dobu, mi oznámili, že jsem se umístil *primo loco* – na prvním místě. To znamená, že mi nabízejí profesuru a já jsem se musel rozhodovat, jestli nabídku přijmu, nebo ne, protože pak je *secundo loco* a *tertio loco*: sestaví se pořadník tří, čtyř nebo dvou vhodných

kandidátů, když to přijme první, tak to přijme, když to nepřijme první, tak se ptají druhého, případně toho třetího. Takto k tomu došlo.

Stál jsem potom svou vlastní vinou před dost svízelným rozhodováním, jestli to mám, nebo nemám přijmout. Nakonec jsem se rozhodl místo přijmout, víceméně z pokračující zvědavosti. Řekl jsem si, že to zkusím a uvidím, jestli to půjde, nebo nepůjde. Měl jsem také určitou vysloveně pozitivní motivaci. Sliboval jsem si, že mně takové místo umožní znovu se věnovat badatelské práci, které jsem se nemohl věnovat po celou dobu, kdy jsem vykonával funkci univerzitního administrátora, vedoucího ústavu, který pořad ještě musí trochu učit, ale hlavně se zabývá lektury a v podmínkách Filozofické fakulty UK v Praze především bojem o rozpočet svého ústavu, o výši platů, o výzkumné záměry, o grantové přihlášky, musí být nepříjemný vůči svým kolegům, podřízeným a přátelům, nutit je do věcí, do kterých se mu samotnému nechce. Celý tento komplex, který na mně ležel po dobu šesti let, přispěl k tomu, že jsem si řekl – to tam určitě není, tam budu mít svoje penzum, co budu učit, to je přesně definováno a ve zbylém čase po mně nepochybně budou chtít, abych bádala, tak tam půjdu.

Takhle jsem se tam ocitl skutečně původně bez intence odcházet do ciziny, na zahraniční univerzitu. Takovou ambici jsem neměl. Ale rozhodl jsem se pro to a odešel do Fribourgu. Nyní mám určitou zkušenost, jak to tam funguje. Víím, jak vypadá výběrové řízení, nejenom to moje, ale i ta další, zúčastňuji se jich teď jako člen výběrových komisí. Víím už, že to s bádáním není tak slavné, protože systém je sice trochu konzervativnější a tradičnější než přemety, které existovaly a existují u nás, ale přesto se také mění v podstatě do stejné podoby, jakou známe od nás a jakou známe v současné době i z ostatních evropských univerzit. Takže nebetyčný rozdíl to není. Podmínky na bádání jsou trochu lepší v tom smyslu, že na ně mám více času. Je to menší univerzita. Byl jsem opět vedoucím ústavu, ale jenom dva roky, a už jím zase nejsem. Je tam fungující knihovna, nejsou tam mezery ve fondu, jaké známe z Prahy, takže v tomto smyslu se tam lépe pracuje. Jak říkám, nějaký zásadní strukturální rozdíl to bohužel není, protože i švýcarské univerzity se proměňují podle předpisů Boloňské deklarace, přejímají její principy a prosazuje se postupně těž mentalita, o které jsme hovořili v našich podmínkách.

”

Máte s Vaším dnešním postavením a faktickou zkušeností unikátní možnost odstupe a hodnocení. Zajímá by mne Váš náhled na dnešní situaci pražského Ústavu filosofie a religionistiky, který dobře znáte, a vůbec na úroveň filosofického vzdělání u nás, po těch všech reformách a změnách, o nichž jsme hovořili. Je správný dojem, že se nakonec etablovalo na standardní úroveň, plně srovnatelnou v evropském kontextu?

Pražský Ústav filosofie má skutečně velmi dobrou úroveň a má určité přednosti, které jsou vzácné i v kontextu evropských univerzit. Je to relativně velký ústav, protože je to velká univerzita a velká fakulta. Disponuje značně širokým spektrem vyučujících na různých úrovních – profesorů, docentů, odborných asistentů –, kteří přednášejí na velmi dobré úrovni. Odborná nabídka, skladba toho, co student filosofie může poznat na pražské filosofické fakultě, je velmi bohatá. Nároky jsou dnes relativně dosti vysoké, i pokud jde o soustavu zkoušek. Studenti ji někdy považují za přemrštěně náročnou, ale ona vede k tomu, že se na zkoušky připravují důkladně, zkoušek je celá řada, dále jsou souborné zkoušky, které se opakují, člověk si to musí všechno rozmyslet, znovu zpřítomnit. Myslím, že formace, kterou studenti dostávají, je velmi dobrá, je pestrá a zároveň náročná. To existuje i jinde, ale jenom na několika velkých univerzitách, které mají možnost mít větší množství profesorů, zatímco na menších univerzitách tomu tak není. Univerzita, kde teď působím, je menší, profesorů je tam na filosofii v současné době sedm, což je hodně a v tamějších poměrech je to jeden z největších filosofických ústavů v zemi, ne-li největší. Ale skladba odborná, čím se ti lidé zabývají a co vyučují, už je výrazně užší oproti tomu, co je v Praze na Ústavu filosofie. Řekl bych, že jak co do úrovně, na které vyučující v Praze pracují, tak do širší spektra je to skutečně spíše výjimečně dobré pracoviště i v mezinárodním kontextu.

Existuje určitá mez, určitý handicap pražského ústavu, ale to se netýká jen filosofie, to se týká přinejmenším celé filosofické fakulty, a sice jazyková hradba. Ačkoliv vyučující většinou sami jezdí do ciziny a publikují v cizích jazycích, u nás se učí převážně česky. Fakulta ani ústav nejsou propojeny s univerzitním světem západním tak, jako jsou mezi sebou propojeny jednotlivé katedry a ústavy západních univerzit. Tam

je cirkulace jak studentů, tak především vyučujících, a samozřejmě výměna ideová, publikační spolupráce, daleko intenzivnější, než do jaké míry se na tom podílíme my. Vyučující, zejména profesori, ale i další, od nás na západ se volně pohybují podle toho, kde najdou místo. Jestli je to Němec, Francouz nebo Španěl sice hraje pořád roli, ale ne tak dominantní. Když Němec najde místo ve Španělsku, tak půjde do Španělska, a naopak. Pokládá se to za naprostou samozřejmost. U nás tomu tak není. Ve Fribourgu je navíc specifická situace, protože tam je dvojjazyčná univerzita. Profesorský sbor je úplně internacionální. V tom vidím velký rozdíl oproti našim univerzitám, do určité míry i určitý handicap, který se těžko dá odbourat. I když existují i jiné možnosti. Třeba Holandsko je jako jazyková komunita taky menší země, ale oni učí na vyšších úrovních – v magisterském a doktorském studiu – anglicky. Jenom bakalářské studium zůstává v národním jazyce. Je to otázka, má to své výhody pro integraci do mezinárodní vědecké komunity, má to ale své nevýhody, protože národní jazyk přestává být nositelem badatelské kultury. Ale to je taky celosvětový proces, který v přírodních vědách už ani není procesem, ale hotovou záležitostí.

”

Pro filosofii je tohle ale zvláště vážné téma, speciálně pro filosofii 20. století po tzv. lingvistickém obratu a důrazu, který je kladem v různých úrovních na spjatost myšlení a jazyka, přirozeného jazyka. Tam kde je samo myšlení vlastním předmětem reflexe, a to je filosofie, je to tedy asi přece jen odlišné než v jiných vědách...

To je velmi případná poznámka. V oblasti myšlení není možné se od jazyka zcela odpoutat. Myšlení se děje v nějakém jazyce. Přirozeně nejlépe umíte přemýšlet a artikulovat v jazyce, který je vaším mateřským, nebo tím nejlépe známým jazykem. Je to pravda. Pavel Kouba třeba vždy říkal, že studenti nemají hned psát akademické práce anglicky (dříve to byla ještě němčina nebo francouzština), ale že mají psát česky, a teprve když to za to stojí, tak se má někdo chopit obtížného úkolu a práci přeložit do cizího jazyka. Ve filosofii to možná platí víc než v kterékoli jiné vědě. Na druhou stranu vždycky existovala jakási *lingua franca* a vždycky se filosofovalo i v této mezinárodní komunikační řeči, ať

to byla řečtina, později latina, ať to byla francouzština, ať to byla v určité době pro některé země i němčina. Leibniz jako jeden z největších filosofů psal latinsky a francouzsky, a nebyla to jeho mateřština, byl to Němec. Nejsem toho názoru jako filosofové Fichte nebo Heidegger, že myšlení je tak těsně spjato s určitým přirozeným jazykem, že se od té vazby vůbec nemůže odpoutat, a když se odpoutá, tak se vyprázdňuje. Nemyslím si to. Může se odpoutat přinejmenším natolik, nakolik je člověk schopen osvojit si jiný jazyk a naučit se myslet v jiném jazyce. To neznamená, že pak myslíte naprázdno. Předmět lidského myšlení, to, o čem přemýšlíme, o čem hovoříme, není závislé jen na přirozeném jazyce, o tom jsem přesvědčen.

### 3. Filosofie a kultura

”

V závěrečném bloku bych se rád ještě vrátil k některým tématům, o nichž jsme hovořili, a vyslechl Vaše názory na ně poněkud v širší či obecnější perspektivě. Nejprve bych ale přímo navázal na poslední téma vztahu jazyka vědy a univerzity. Vždyť Vaše jazyková zkušenost z Fribourgu přímo vybízí k zamyšlení nejen nad přítomností, ale nad naší poměrně nedávnou historickou zkušeností. Je známo, že takový Ernst Mach byl v roce 1881 odpůrcem rozdělení pražské univerzity na českou a německou, nikoliv ale z nějakých nacionálních pozic – byl ochoten dokonce zkusit přednášet česky –, nýbrž s argumentem, že jsme mohli v Praze mít jednu evropsky významnou univerzitu a po rozdělení budeme mít dvě provinciální. Z hlediska kulturní emancipace českého etnika je to hodnocení kacířské, ale můžeme ho dnes vidět jinak než jako pravdivé a rozumné?

To je zajímavá otázka, na kterou budu velmi rád reagovat. Popravdě řečeno je to také jeden z důvodů, proč jsem šel do Fribourgu, protože to mě zajímalo a zajímá. Fribourg je dvojjazyčné město, tak jako kdysi Praha byla dvojjazyčné město. Ve Fribourgu se mluví francouzsky

i Schwitzerdütsch. Francouzština je velký kulturní jazyk a Schwitzerdütsch je lokální jazyk, kterému nikdo jiný než místní lidé nerozumí. Je tam jedna univerzita, která má dnes dva oficiální vyučovací jazyky – francouzštinu a Hochdeutsch. Navíc je tam významný kontingent studentů z Ticina, jejichž mateřštinou je italština.

Zajímalo mě pozorovat, jak funguje takové prostředí na univerzitě a neustále myslím na to, jak to bylo v Praze, když tu ještě byla německá univerzita, respektive když tu bylo německy mluvící obyvatelstvo. Neříkám Němci, protože velká část byli Židé německého jazyka, ale také čeští Němci, usedlí v zemi od středověku či od konce 17. století, a velmi specifická vrstva pražských Němců, kteří se považovali za Rakušany. Také sem přicházeli lidé z celého Rakouska a jejich mateřštinou byla třeba polština nebo ukrajinština nebo ruština (to platí zvláště pro první republiku, byla tu také Svobodná ukrajinská univerzita). To, co říkáte, myslím si, je pravda. Praha ztratila kulturní význam, který měla. To je zjevné, a asi ho už nikdy v té podobě nezíská. Hlavní vinu na tom nese až druhá světová válka se všemi eliminacemi, které byly její součástí nebo jejím důsledkem, tzn. vyhlazení židovského obyvatelstva a odsun německojazyčného obyvatelstva. Ale má to prehistorii starší, na kterou jste právě narazil a do které patří i rozdělení pražské univerzity na českou a německou v roce 1882, nacionalizace té české a tím její určitá provincionalizace, která ale na druhé straně byla spjata s tehdejší obrovským kulturním vzestupem české společnosti. Čeští profesori byli skutečně kapacity na evropské a světové úrovni, ale začali psát a publikovat převážně česky, takže adresát byl jenom ten, kdo mohl číst česky. Ve výjimečných případech, například Pekař, když napsal knihu o Valdštejnovi, ji pak vydal i německy, ale rozdělily se ty jazykové komunity a česká se stále více uzavírala do sebe. Německá univerzita zůstala součástí německého jazykového kontextu, a také její profesori často přicházeli do Prahy z ostatních rakouských zemí, z Německa nebo Švýcarska (jako Albert Einstein či Anton Marty) a působili vedle těch, kteří byli zdejší Pražáci německého jazyka. Pražskou německou univerzitu zdecimovali nejprve nacisté, protože mnozí její pedagogové byli Židé, navíc ji zideologizovali. A skončila v roce 1945 tak, jak skončila. Byla zavřena, zrušena.

Je víc případů dvojjazyčných měst, dřív to bylo běžné. Třeba Lovaň, která asi sto let po Praze rozdělila univerzitu na valonskou a vlámskou.

Dnes tam jsou dvě univerzity. Vlámská – Katholieke Universiteit Leuven – se vyvíjí podobným směrem jako holandské univerzity: vyšší studijní programy jsou často anglické. Louvain la Neuve, kde se hovoří francouzsky, zůstává součástí francouzského kontextu. Svým způsobem je to škoda, byla to jedna významná tradiční univerzita, založena roku 1425. Ale pražská Karlova univerzita zažila podobnou provincializaci v dějinách už víckrát, poprvé hned na počátku 15. století, kdy její mezinárodní význam, původně nezanedbatelný, pohřbil Dekret kutnohorský.

Fribourská univerzita je mladá, ale existuje tam to jazykově smíšené prostředí. „Bohaté“ departmenty, které mají hodně studentů a tudíž hodně peněz, mají pro každý důležitý obor dvě katedry, německojazyčnou a francouzskojazyčnou. Menší departmenty, jako department filosofie, jsou organizovány tak, že profesori vyučují v obou jazycích. Bohužel to není tak, jak jsem si představoval: že všichni studenti umí jak francouzsky, tak německy, a že vyučující je svoboden užívat jazyka, jakého chce. Je to trochu chaotické, každá fakulta to má trochu jinak a některé přírodovědné obory se vůbec učí v angličtině. Existuje tam sice tento jazykový pluralismus, ale kolegové, kteří znají ty ústavy, kde jsou jak stolice německojazyčné, tak francouzskojazyčné pro tutéž disciplínu, mi říkají, že spolu navzájem nekomunikují, že to jsou dvě odlišné komunity i v rámci jednoho oboru – ti kteří mluví jedním jazykem a ti kteří mluví druhým jazykem.

Nevím, jak daleko to zachází, náš department takový není, ale odpovídá to tomu, co jsem slyšel o pražském prostředí. Měl jsem možnost setkat se s lidmi, kteří studovali v Praze na Německé univerzitě před válkou. Profesor Martin Sicherl, kterého jsem poznal v Německu, v Münsteru, byl český Němec odněkud z Ašska a studoval klasickou filologii na Německé univerzitě v Praze. Znal pražské prostředí a vyprávěl mi to. Říkal, že komunity spolu až na vzácné výjimky nekomunikovaly, byly to dva paralelní světy. Pracovaly sice na stejných věcech, ale v zásadě mezi nimi plodná výměna neexistovala, což byl smutný důsledek nacionálního rozštěpu, ke kterému došlo v průběhu 19. století. Byly prý výjimky, třeba jeho profesor Theodor Hopfner, klasický filolog, který se zabýval mj. Plútarchovými spisy, spolupracoval s českými egyptology, kteří už tehdy byli velmi významní, jako jsou i dnes. Existovaly

tedy jakési personální unie, ale neměly instituční podobu, a prostupnost těch prostředí nebyla samozřejmostí.

”

Prošel jste pozoruhodnou zkušeností od zájmu o filosofii v době nsvobody, přes různé typy dynamických proměn univerzity a výuky až po ustálenou a tradiční podobu akademického provozu. Nemohla by tato Vaše zkušenost, pro vlastní filosofii v podstatě „vnější“, přesto nést i nějaké hlubší sdělení pro samu filosofii a například porozumění jejím některým historickým podobám?

To je obtížná otázka, protože člověk se musí snažit oddělit to, co se týká specificky filosofie, a to, co se týká obecně vzdělání, univerzity a kultury. Myslím, že každopádně pro mě osobně má základní význam předuniverzitní zkušenost ve vztahu k filosofii: zkušenost, že filosofie je něco, čemu se člověk chce věnovat nezávisle na institučním kontextu. Samozřejmě i pro nás existoval instituční kontext ve smyslu návaznosti na starší generace nebo pomoci zahraničních profesorů, kteří přijížděli sem, ale motivace nepocházela z institucí. To si myslím, že je specificky pro filosofii něco důležitého, a je to historicky vzato i ten původní vklad řecký – postava Sókratova, který filosofii nechápe jako disciplínu prospěšnou pro stavbu lodí nebo pro něco jiného praktického, ale chápe ji jako myšlenkovou aktivitu, která je důležitá pro člověka jako takového, aby si ujasnil, kdo je, co chce, co nechce, co pro něj má hodnotu, co pro něj nemá hodnotu, osobně a v rámci určité společnosti i s těmi politickými důsledky a dimenzemi, které takové uvažování má. Původní místo filosofie možná je toto, není nutně vázáno na instituce.

Nicméně určitá tradovaná podoba filosofie tak, jak ji známe a jak se o ni zajímáme, je podmíněna institučními rámci, které se zformovaly už od Platóna a jeho Akademie přes katedry filosofie zřizované římskými císaři, přes starokřesťanské kláštery s jejich knihovnami a skriptorii, přes katedrální školy až po vznik univerzit a moderních akademií a badatelských center. Filosofie, jak my ji známe, se pěstuje především v těchto rámcích, a pokud ne, tak vypadá jinak: jako filosofie Sókratova, která nemá žádné písemné produkty. Má vliv na lidi, jejich

myšlení, na určitý okruh lidí. Ale není to psaná podoba. A bylo by iluzí si myslet – iluzí, kterou jsme tu měli za starého režimu –, že tato podoba filosofie s knihami, které studujeme a obdivujeme, jakými jsou např. Kantovy *Kritiky*, ale i takovými zdánlivě neakademickými, jako jsou Nietzscheho spisy, může vzniknout bez formace univerzitní a akademické. Nemůže.

“

Pilířem Vašeho vědeckého vzdělání a odbornosti je klasická filologie. Jak nahlížíte na roli antického a klasického vzdělání dnes? Touto otázkou mířím na obecnější souvislost ústupu klasického vzdělání řekněme od 60. let a jeho perspektivy v dnešním a budoucím světě.

Skutečně došlo k proměně postavení klasického vzdělání. Pokud se nemýlím, zásadní proměna spočívá v tom, že po dlouhou dobu, od renesance až do poloviny 20. století, klasická vzdělanost řeckořímská skutečně plnila funkci vzoru. Byla čímsi, co bylo stále ještě pro západní kulturu nedostižnou metou lidského ducha. To neplatilo jenom v oblasti literatury, jako že Homér je vzor všech epiků a Pindaros vzor všech lyriků, ačkoliv i tato znalost existovala: Baudelaire znal jistě svého Horatia nazpaměť. Ale i ve vědách klasická vzdělanost plnila skutečně roli badatelského stimulu. I v matematice, velcí matematici 18. a 19. století znali nazpaměť svého Eukleida, znali Archiméda, a na tomto základě přemýšleli dál. Zdá se mi, že tuto roli klasické vzdělání ztratilo někdy v polovině 20. století. U nás to bylo akcelerováno, protože komunistický režim měl minulost za nedůležitou a v institucích odboural jistě vrstvy historických věd, v tomto rámci i klasickou filologii a její místo ve školském a vzdělávacím systému. To místo bylo naopak i u nás stěží od poloviny 19. do poloviny 20. století.

Na Západě ten proces trval trochu déle, ale dnes je to zhruba stejné. Když si kladu otázku, zda klasická kultura, znalost řeckořímské vzdělanosti, může ještě plnit úlohu onoho tahouna, vzoru, tak si tím nejsem jist. Je to dáno patrně rozvojem moderních věd a tím, že roli kostry vzdělání a vzdělávacích systémů zřejmě přejala moderní matematika, což paradoxně souvisí s pragmatickou orientací moderní vědy. Je-li



^ Filip Karfík. Foto: Věra Koubová

tomu tak, pak se klade otázka, zda má klasické vzdělání nějakou jinou nezastupitelnou funkci. Jistě už to není a nebude sama kostra vzdělávacího systému, ani vzor vědy, filosofie a vzdělanosti. I když ve filosofii je to možná trochu odlišné, protože tam pořád onen fundus klasické řecké filosofie je to základní, z čeho se vychází. Myslím si ale, že klasické vzdělanosti zůstává stále určitá nezastupitelná role pro náš kulturní okruh, tedy evropský a americký. Je to náš identifikační prvek, bez kterého bychom nedovedli říct, kdo jsme. Ale není to jediný identifikační prvek, křesťanství je určitě druhý takový neodmyslitelný prvek, ale řeckořímská antika nepochybně něčím takovým je a zůstane. Kdyby její znalost a povědomí o ní úplně vymizely z našeho světa, z našeho kulturního okruhu, tak by to už nebyl on. A pokud nevymizí, tak se

k antice budeme vracet. Asi jako to, že jsem se narodil a vyrostl v Praze, patří k mé identitě a vždycky k ní bude patřit, tak k naší společné identitě patří, že jsme kulturně a duchovně vyrostli z řeckořímského světa. Je tisíc kulturních a historických statků, které se z toho odvozují, ať jsme si toho vědomi nebo ne. Když o tom začneme přemýšlet, tak na to rychle přijdeme.

Klasické vzdělanosti zůstává tato role podstatného prvku v našem sebeporozumění a podstatného prvku naší identity jako Evropanů. Myslím si dále, že to platí do určité míry, byť ne takové jako u nás, i pro Američany, a to u obou Amerik. Nakolik toto platí, trvá potřeba antickou kulturu tradovat. To znamená ji znát, znát její jazyky a stále znovu překládat, vykládat a ukazovat, proč Dante koncipoval svou *Božskou komedii* tak, jak ji koncipoval, a co tam dělá Vergilius, a proč tak extravagantní spisovatel jako James Joyce nazval svoje hlavní dílo *Ulysses* a koncipoval je tak, jak je koncipoval. To zůstane a není to jenom věcí klasických filologů. Je to věcí těch, kdo se zabývají národními literaturami, těch, kdo se zabývají dějinami politických institucí a práva, ale i těch, kdo se zabývají dějinami exaktních věd, protože v rozvoji exaktních věd recepce klasického dědictví sehrála rozhodující galvanizační úlohu, bez které by jejich moderní rozvoj neexistoval.

”

Sám jste zmínil druhý identifikační prvek, jímž je křesťanství. Vedle antického původu má zásadní význam i pro pozdější podobu evropské filosofie. Lze říci, že právě novoplatonismus, antický i renesanční, přinášel napětí vůči dané historické podobě křesťanství i zdroj jeho zásadní proměny například ve smyslu vnitřní náboženské zkušenosti? Jakou hraje dnes podle Vás roli křesťanství či náboženství ve vztahu k filosofii?

Antický novoplatonismus vznikl jako určitá filosofická alternativa k formujícímu se křesťanskému myšlení. Formoval se souběžně s ním. Byli významní antičtí myslitelé, kteří byli křesťany a novoplatoniky zároveň. Je tam řada styčných bodů a jsou tam společné náboženské a filosofické otázky. Z hlediska náboženského je oním základním společným přesvědčením náboženský monismus, přesvědčení o jednotě

božského základu světa. Křesťanské myšlení, které se formuje do podoby křesťanské teologie v 3. a 4. století po Kristu, se mocně inspirovalo myšlenkovými prostředky, které rozvinul Plótín a jeho následovníci. Navíc křesťanští autoři vždycky, už ve druhém století u prvních významných spisovatelů alexandrijských jako byl Klement Alexandrijský nebo Órigenés, cítili značnou afinitu mezi náboženstvím křesťanským a filosofií Platónovou. To bylo vždy reflektováno. A jde to ještě hlouběji, protože už nejvýznamnější židovský filosof starověku, Filón Alexandrijský, který byl zhruba současníkem Ježíšovým, podnikl zcela explicitní pokus o srovnání Mojžíšova zákona s Platónovou filosofií a zastával v podstatě tezi, že obojí je totéž. V antice existoval tento paralelismus a posléze zároveň určitá konkurence, protože novoplatonismus jako takový, počínaje Plótínem, ale zejména potom u Porfyria, Jambliha a dalších, byl formulován do podoby celistvé filosofické koncepce, která měla být skutečně filosofickou, duchovní a náboženskou alternativou ke křesťanství. Alternativou v tom smyslu, že se hlásila ke kulturnímu a filosofickému dědictví řeckému, a to pohanskému. Ačkoliv se jednalo o monismus, alegorickou interpretací se do něj dal začlenit i Homér s celým olympským pantheonem. Byla to alternativa, která se hlásí k řecké tradici pohanské, zatímco křesťané se hlásí k náboženské tradici židovské, ke Starému zákonu. Jsou to dva bloky, které se vynořily v pozdní antice a konkurovaly si. Naopak pro renesanční novoplatonismus je typické, že je to křesťanský novoplatonismus. Když vyjeme od Ficina, ale vezmeme i takové autory jako byl Francesco Patrizi: to jsou křesťanští myslitelé, kteří si myslí, že platonismus a novoplatonismus je vhodnější základnou pro křesťanské myšlení a pro křesťanskou teorii než Aristotelés. Pokoušejí se vybudovat křesťanskou filosofii platónskou, o níž se domnívají, že odpovídá vlastní intenci křesťanství lépe než teologie a filosofie postavená na Aristotelovi.

Pokud jde obecně o vztah filosofie a křesťanství nebo filosofie a náboženství, je to podobné, jako se systematickou a historickou stránkou filosofie. Myslím, že i v tomto případě jedno nejde oddělit od druhého. Lépe řečeno, jde to samozřejmě oddělit a děje se to, ale není to správné. Filosofická reflexe nad náboženskými otázkami, případně náboženskou zkušeností, má být integrální součástí filosofického přemýšlení, i kdyby to byla zásadní kritika náboženství, jakou předložil třeba

Feuerbach. Ale myslím si také naopak, že ani náboženství se neobejde bez určité podoby filosofické reflexe. V křesťanství to tak od počátku bylo, ale i u jiných velkých náboženství v jejich dějinách, v buddhismu nebo islámu. I kdyby to byla jenom kritická funkce filosofie v podobě určité racionalizace a artikulace toho, v co vlastně náboženský člověk věří nebo doufá, aby jeho víra nebyla pouhou slepou vírou, nýbrž aby dokázal reflektovat to, na čem svoji víru zakládá, v co věří, aby dokázal sám sobě z toho vydat počet a formulovat rozumné argumenty pro a proti, aby dokázal hovořit s ostatními souvěrci nebo zejména s jinověrci, kterých je plný svět, i s těmi, kteří náboženství pokládají za škodlivé opium lidstva. S těmi všemi je třeba vést rozumný dialog, a ne se mlátit palicemi po hlavě. K tomu je ale zapotřebí filosofické myšlení v rámci náboženství.

”

Narazili jsme také na otázku filosofického studia s ohledem na utilitární cíle. Ta otázka se ale jistě netýká jen orientace univerzitního studia a motivací studentů. To je spíše jen jeden aspekt společnosti, založené na prioritě konzumních a materiálních hodnot. Jaký smysl a místo v takové společnosti filosofie podle Vás má?

Společnost byla vždycky založená na materiálních hodnotách, což musí být a nelze si dělat iluze, že může fungovat bez nich. Zároveň to nikdy nebyly hodnoty jediné a nebývaly to hodnoty nejvyšší. Možná ne vždycky, ale od určité doby v určitých typech společnosti filosofie existovala jako přemýšlení o smyslu nejenom materiálních hodnot, ale i o způsobu života, který člověk vede, a především o smyslu cílů, které člověk sleduje jako bytost přinejmenším do určité míry svobodná. Ptát se, k čemu je filosofie potřebná, nebo k čemu je dobrá, je vlastně špatně položená otázka, protože ona není potřebná k něčemu jinému: ona má už podle Aristotelovy formulace smysl sama v sobě právě z toho titulu, že si klade otázky smyslu, smyslu materiálních i nemateriálních hodnot, předmětů či jsoucen, smyslu našeho vlastního života a jeho začlenění do kontextu života ostatních, tedy otázky týkající se života celého společenství, komunity, cílů, u nichž sleduje, jestli jsou to ty pravé

nebo ne. To všechno jsou filosofické otázky, které se v posledku nedají vyčerpávat nějakou praktickou odpovědí. Myslím si, že není potřeba odůvodňovat potřebu filosofie, neboť je evidentní. Každému člověku, který začne samostatně přemýšlet, je jasné, že je třeba samostatně přemýšlet o věcech, které se zdají samozřejmé, i o věcech, které se zdají mimořádné a nesamozřejmé, o obojím. Do určité míry to každý dělá, někdo víc, někdo méně. Někdo v tom vidí náplň svého vlastního života. To jsou filosofové, oni v tom vidí náplň svého života a tu nejvlastnější aktivitu, která nakonec dává jejich životu smysl.

*Rozhovor vedl Tomáš Hermann, v Praze-Vršovicích.*

#### Zdroje dalších informací:

BENDOVÁ Markéta – BOROVSANÁ Johana – VEJVODOVÁ Daniela (ed.), *Filosofie v podzemí – Filosofie v zázemí. Podoby filosofie v době normalizace a po sametové revoluci*, Praha 2013.

DAYOVÁ Barbora, *Sametoví filozofové*, Brno 1999.

*Slovník českých filozofů*, Brno 1998 (autorské heslo).



# Erazim Kohák

Prožitek posvátnosti života

*Tomáš Hermann – Jakub Trnka*



Erazim Kohák, Ze slavnostního přebírání Ceny předsedy Akademie věd ČR za popularizaci vědy, v Praze 24. října 2013. *Akademický bulletin*, foto: S. Kyselová

**Prof. Erazim Kohák, Ph.D.**, se narodil 21. května 1933 v Praze. Jeho rodiče dr. Zdislava Koháková (roz. Procházková) a dr. Miloslav Kohák byli za války vězněni za odbojovou činnost. Erazim Kohák po válce navštěvoval Státní akademické gymnázium v Praze 2, avšak po únorovém převratu v roce 1948 otec, tehdy spolupracovník F. Peroutky a politický redaktor *Svobodného slova*, uprchl s rodinou přes hranice. Po víc než ročním pobytu v uprchlických táborech se rodina dostala do Spojených států jako zemědělství dělníci.

Absolvoval první cyklus vysokoškolského studia filosofie a religionistiky na Colgate University ve státu New York (1950–54). V celonárodním konkurzu získal Danforthovo stipendium a mohl pokračovat ve studiu na Yaleově univerzitě ve státu Connecticut, dosáhl hodností magistra (MA, 1957) a doktora (PhD, 1958) v oboru filosofie a religionistiky. V roce 1958 mu Yaleova univerzita udělila Cooperovu cenu z antické filosofie. Nastoupil jako asistent (1958) a odborný asistent (1959) na Gustavus Adolphus College ve státu Minnesota, kde příležitostně zastupoval faráře evangelického sboru v obci Kasota. V roce 1960 nastoupil jako odborný asistent na katedře filosofie na Boston University ve státu Massachusetts, kde pak byl jmenován

docentem (1970) a profesorem (1977). Vykonával též funkce ředitele pokročilého studia (1970–90) a vedoucího katedry (1982–85).

V roce 1970 byl hostujícím profesorem filosofie na univerzitě Bowling Green ve státu Ohio, v roce 1985 působil jako „senior research fellow“ na *Institut für die Wissenschaften vom Menschen* ve Vídni. Působil též jako publicista v angličtině i v českém exilovém tisku. V roce 1969 mohl poprvé krátce navštívit Československo. Po návratu působil dál na Boston University. Roku 1976 se přestěhoval do státu New Hampshire, kde si na lesní samotě vybudoval příbytek. Odtud pak psal rozhlasové pořady a dojížděl do zaměstnání v Bostonu až do svého návratu do Československa v roce 1991.

Mimo obvyklá členství ve filosofických společnostech byl zvolen členem Husserl Circle (1986) a American Theological Society (1987). Na jaře 1990 navštívil Prahu a v letech 1991–94 učil střídavě v zimním semestru v Praze, v letním semestru v Bostonu. V lednu 1995 pak ukončil pracovní poměr na Boston University a vrátil se trvale do České republiky. Zde pak působil jako profesor filosofie na Filozofické fakultě UK v Praze, jako publicista a veřejně angažovaný intelektuál. V roce 2000 přešel jako vědecký pracovník na Filosofický ústav AV ČR. Na podzim 1995 uspořádalo *Center for the Philosophy of Science* v Bostonu celotýdenní konferenci „Filozofie přírody: Symposium na počest Erazima Koháka“ a vydalo z ní festschrift, *Philosophy of Nature: the Human dimension: In Celebration of Erazim Kohák*. V zahraničí byl mj. členem redakční rady časopisů *Dissent*, *Husserl Studies* a *Environmental Ethics*, též členem Ústředního výkonného výboru Čs. sociální demokracie v exilu a aktivním členem anglikánské církve. Od návratu se angažuje v Klimentuském sboru Českobratrské církve evangelické. Angažuje se v sociální demokracii a v ekologickém hnutí, je členem například čestné rady Hnutí Duha, čestného předsednictva Společnosti pro trvale udržitelný život na Zemi a čestné rady Děti země. V roce 2013 převzal z rukou prezidenta M. Zemana Řád Tomáše Garrigua Masaryka za vynikající zásluhy o rozvoj demokracie, humanity a lidská práva.

## Rozhovor s Erazimem Kohákem

”

Když jste se po více než čtyřiceti letech exilu mohl konečně vrátit do vlasti, byl jste ve Spojených státech v podstatě na vrcholu kariéry. Byl jste profesorem na Boston University, Vaše knihy měly široký ohlas, publikoval jste v prestižních časopisech. Bylo to těžké rozhodování, zda se za této situace vrátit do Československa? Jak jste svůj návrat prožíval?

Návrat pro mě nikdy nebyl otázkou. Už od začátku, od té chvíleky při útěku u pohraničního kamene, jsem byl rozhodnutý, že se jednou vrátím. A tak když to bylo možné, doučil jsem semestr v Americe a vrátil se. Samozřejmě, byly praktické potíže. Měl jsem československý pas, který byl čtyřicet let prošlý. Tak to byla první věc. Vyřizování pasu a víz. Potom na Smíchov pro rodné číslo. To jsem neměl: utíkal jsem ve čtrnácti letech. Proto když se mě lidé ptají, jaké jsem měl pocity, když jsem se po čtyřiceti letech vrátil do svobodného Československa, moje upřímná odpověď zní: já jsem neměl čas na pocity. Napřed jsem si musel obstarat občanský průkaz, protože jsem občanku neměl. Jenom ten prošlý československý pas. Musel jsem si obstarat tramvajenku. Prostě tisíc a jedna malých starostí. Bydlení jsme našli v takovém podkrovním kumbálku. Byla tam zima, vlhko. Vařit se nedalo. Vařili jsme tak, že jsme si otevřeli plechovku guláše, dali jsme ji na karmu a pak jsme si napustili vanu vody na večerní koupel – no a než jsme se vykoukali, guláš byl teplý. Když nám OPBH konečně přidělil tenhle byt, měli jsme obrovskou radost. Já jsem se nechtěl vrátit jako Američan, chtěl jsem se vrátit jako Čechoslovák po dočasném pobytu v zahraničí. Jen se mi ten pobyt protáhnul na čtyřicet dva let. Jinak to byl prostě normální návrat.

”

Na Karlově univerzitě jste začal přednášet hned po návratu v roce 1990. Jedním z hlavních motivů těchto prvních přednášek, které později vyšly pod titulem *Pražské přednášky*, je život

v pravdě. Mimochodem, není to nakonec i jeden z hlavních motivů české filosofie vůbec?

Ano, svým způsobem je to jeden ze základních námětů české filosofie – zápas o pravdu. To už máme v dobách české reformace. V zápasu o češství v 19. století přeci nešlo jen o určité etnikum, tam šlo o to, abychom byli pravdiví vůči sobě samým. Jsme Češi, ale tehdy jsme mluvili spíš německy, protože se to nosilo. To jsme v první polovině 19. století. Být pravdivý vůči sobě tehdy znamenalo přihlásit se k češtině. Takže život v pravdě považuji za dost základní námět. Když jsem se vrátil po čtyřiceti letech, neměl jsem tady místo, neměl jsem osobní známé, ale šel jsem rovnou na univerzitu. Tam mě pan profesor Sobotka uvítal se slovy: „Když už jste tu, co kdybyste nám udělal nějaké přednášky?“ Nebyl jsem vůbec připravený, přijel jsem do Československa jen na okouknutí. Bydlel jsem v malém podnájmu a neměl jsem ani psací stroj. On mi na mé pochybnosti odpověděl: „Uděláme sérii jen pěti přednášek, ta první by byla v úterý...“ No a tak jsem začal připravovat své *Pražské přednášky*, které jsem dělal úplně na koleně. Nemohl jsem nic načíst, musel jsem ty přednášky psát na vypůjčeném psacím stroji na základě toho, co jsem nosil v hlavě. Měl jsem strašnou trému, protože jsem předpokládal, že všichni moji čeští kolegové vědí všechno, co vím já, ale ještě navíc znají to české.

„Celý podtitul těchto přednášek zní *Život v pravdě a (post)moderní skepse*. Vy jste si v této situaci mohl určitě vybrat jakékoli téma. Proč jste si zvolil právě tohle?

„Život v pravdě“ byla tak trochu pocta Václavu Havlovi, kterého jsem si velice vážil, a „postmoderní skepse“, to byla odpověď na náladu, na kterou jsem tady narazil. Češi byli lidé už tolikrát spálení, že se báli nadšení. A skepse, to ovzduší, že – lidově vyjádřeno – všechno to nestojí za nic. Či jak se to česky říká... Tak vznikl onen podtitul. Ale vybíral jsem si náměty, kterými jsem se tehdy zabýval ve Spojených státech a které jsem měl v hlavě. Protože jsem prostě neměl čas vychodit si propustku do knihovny a načítat. Vždyť jsem na to měl celkem tři nebo čtyři neděle. A tolik příbuzných, se kterými jsem se ještě chtěl rozloučit, než zemřou.

„Krátce nato jste pak vydal eticky zaměřenou knihu *Člověk, dobro a zlo*, která zároveň pojednává vybraná témata z historie. To byly také původně přednášky?

Ano. Všechno co jsem kdy po svém návratu vydal, jsou přednášky, které jsem měl na Univerzitě Karlově. Najednou jsem byl český pedagog, mluvil jsem celkem obstojně česky, ale mnoho českého jsem neznal. Tak jsem potřeboval přístup s širokým záběrem, abych mohl ukázat svým posluchačům něco z jiného úhlu. Filosofii v praxi. Proto jsem si vybral ten etický námět. A aby to mělo lepší strukturu, obrátil jsem se k dějinám. To bylo něco, co jsem znal a studenti také. Takže jsem to mohl komentovat. Tak vznikla knížka *Člověk, dobro a zlo*. Z velké části opět tak, že jsem musel narychlo připravovat přednášky v mateřštině, v jazyce, ve kterém jsem dosud nikdy nepřednášel. V zemi, kde jsem nic neznal, ničemu nerozuměl. Když jsem šel poprvé na poštu – potřeboval jsem poslat peníze – zaměstnankyně mi podala složenku. Jenže já neměl ponětí, co to je složenka. Tehdy ty složenky byly takové čtyřdílné. Tak jsem se na ní obrátil a řekl jsem: mohla byste mi ukázat, jak se to vyplňuje? Ona se na mě podívala jako učitelka a řekla: takový starý člověk a vy neumíte vyplnit složenku? Měl byste se stydět! Tak jsem jí řekl: ano prosím, já se stydím, ale teď mi řekněte, jak se tahle věc vyplňuje. Takhle jsem začínal. Tajemství mnoha mých raných prací tady je, že jsem opravdu zápasil s prostředím, ve kterém jsem vždycky chtěl žít, ale nikdy nežil.

„Ve svém myšlení se zabýváte mnoha různými tématy – etikou, fenomenologií, ekologickými náměty, českým myšlením a českou kulturní identitou, ale i dalšími. Je nějaký základ, který tato různá témata vzájemně spojuje? Co byste označil za vlastní jádro svého myšlení?

Tedy, co je „jádro pudla“? Mimochodem to úsloví máme z Goetha. Ten černý pudlík, co tam hopsá. V mém životě je to prožitek posvátnosti života. Posvátnosti světa. V mém světě je vždy přítomen rozměr posvátnosti, tedy rozměr hodnoty. Jakmile je ve světě, v té naprosté prázdnotě

světa, jedna jediná molekula, svět je o to lepší. Lépe je být než nebýt. Dobré je to, co podporuje život. V jeho přirozených mezích. Zlé je to, co život ničí. Jádrem pudla je v zážitku světa jako hodnotově orientovaného. Můj svět není na prvním místě světem vědy. Svět není faktický. Můj svět je morálně orientovaný. Mezi dobrem a zlem. Být já Kant, nejprve bych udělal kritiku praktického rozumu, a pak teprve teoretického. Protože teorii mohu pěstovat jenom ve světě, který už je morálně orientovaný. Morální orientace v mém životě byla vždycky nesmírně silná. Dobro a zlo. Tenkrát v mém dětství to bylo jednoduché – dobro mělo vězeňské šaty, zlo mělo černé uniformy s lebkou a hnáty. To mě nasměrovalo. Že je rozdíl mezi tím, co život miluje, podporuje, a tím, co jej ničí. To je ten základ mého filosofického tázání – jak orientovat svůj život, abych životu sloužil a ne ho ničil. To je to ontologické jádro.

“

Ve Spojených státech jste studoval nejen filosofii, ale i teologii. V Praze jste členem Českobratrského sboru u Klimenta, kde příležitostně také kázete. Promítá se víra do Vašeho myšlení? Hraje Bible a její četba významnou roli ve Vašem životě?

Ano, jsem silně zakořeněný v křesťanské evangelické tradici a s manželkou uzavíráme každý den četbou z Písma. Dodnes každý večer, než jdeme spát, čteme něco ze Starého Zákona, něco z epištol, z evangelií, asi dvacet minut. To potom člověku prostoupí celý život. Bible pro mě není učebnice o tom, co je a co není, ale je to něco, co mi dává orientaci. V Bibli vám mohu ukázat takových hrůz, vždyť oni staří Izraelité nebyli žádní svatouškové. A co jim všechno Pán Bůh schvaloval! No to je hrůza. Ale o to v Bibli nejde. Jde o to žít ve světě, ve kterém je přítomno posvátno, ve kterém je Bůh přítomen. My užíváme slovo Bůh, já s tím problémy nemám, někteří lidé však ano, protože si představují Boha jako postavičku někde v časoprostoru. Tak to nechápu. Bůh je smysl a hodnota všeho. No a náboženské čtení Bible, to je otázka, jak vypadá život, když si uvědomím tento rozměr své zkušenosti. Jako filosof si kladu na prvním místě otázku smyslu. Jaký to má smysl? V evangelické tradici, ve které jsem vyrůstal, to znamená: co ode mě Pán Bůh požaduje? K čemu mě povolává?



^ „Ráza“. Fotografie z dětství. Erazim Kohák s rodinou, Povidlov 1940.  
Foto: Národní archiv

“

Dnes se často stává, že náboženství a věda jsou stavěny do vzájemné opozice. Přitom univerzita i celá moderní idea vzdělanosti jsou historicky spjaty se západní křesťanskou tradicí. Řekl byste, že vůdčí filosofická otázka po smyslu by mohla být jakýmsi spojícím článkem mezi vírou a vědou?

To si nemyslím, nebo bych to tak alespoň nikdy neformuloval. Vědu chápu jako fenomén, jako ideologii lidského pokusu ovládat tento svět. O to ve víře vůbec nejde. Víra tady není od toho, abychom kouzelnými způsoby dosahovali toho, čeho věda dosáhne ekrazitem nebo prostě nějakou třaskavinou. Jde o něco úplně jiného. My je nepotřebujeme spojovat. Věda si dělá na svém písčku. Ale já potom jako člověk, který je odpovědný Bohu, si musím klást otázku: co jsem s tím ochoten dělat? Jaký jsem ochoten tomu dát smysl? To, že jsem schopen zničit všechnen život na této Zemi, a kdybych byl třeba americký prezident, měl tam na stole ta tři tlačítka – bum Moskva! Bum Londýn! Bum Postoloprty!

A je po světě. Že to věda umožňuje, to ještě vůbec neodpovídá na otázku: je to dobré? Jaký to má smysl? Propojením mezi vědou a vírou je život. Jak já jako člověk jednám. Užívám znalosti faktů, které mi věda poskytuje, ale také porozumění smyslu, jež mi poskytuje víra. Víra mi neposkytuje žádné znalosti, faktické znalosti. Ale orientuje mě. Poskytuje mi zaměření v životě. No a to je ten filosofický postoj... Totiž podívejte se – já jsem se učil od Augustina. Nemohu rozlišit mezi filosofií a teologií, protože nerozlišuji mezi světem přirozeným a „nadpřirozeným“. Pro mě Bůh není něco nadpřirozeného, ale něco, co je ve všem přítomné. Když pro účely výplatní pásky musím říct, jestli jsem filosof nebo teolog, tak si hodím mincí. Panna – orel. Cítím velice silně onu jednotu. Život je jednota, ve které si kladu dílčí otázky. Otázka inventáře kosmu – od toho mám vědu. Otázka smyslu lidského žití – na tu mi odpovídá víra. Na to mi věda žádnou odpověď nedává.

”

Koho byste označil za své filosofické učitele? Jmenoval jste Augustina...

Rádl, Masaryk, Whitehead, Tillich. Tilicha jsem se skoro naučil nazpaměť. A z klasiky – Platón a Augustin. Neřekl bych ale, že Augustin byl mým učitelem; svým způsobem jsem samouk. Ontologické jádro mé filosofie vychází z prožívání, ze zážitků. Ovšem byli lidé, kteří mě naučili nahlížet na svět. Mezi nimi je Augustin velice důležitý. A pak samozřejmě Husserl. Ale ani on nebyl mým učitelem v tom smyslu, že bych se naučil a opakoval, co někde napsal. Četl jsem ho a ukazoval mi, jak svět vypadá. Totéž Augustin. Totéž křesťanství jako celek. Nenaučilo mě nic konkrétního, ale poskytlo mi určitý náhled na to, co je skutečné a co je neskutečné. Co je opravdové a co je falešné. Co je dobré a co je zlé. Pro mě důležitost mých učitelů nebyla v tom, že by mi dali něco, co bych se mohl naučit nazpaměť a pak bych to věděl, ale že mi poskytli pojmové nástroje, abych se svým světem mohl pracovat. Abych přestal být obětí své zkušenosti, ale stal se jejím spoluvůrcem. Aby ta *práce se životem*, což je, jak chápou filosofii, nebyla prostě blábol. Naučili mě mluvit. Obsah přichází ze života.

”

V době, kdy jste se stal profesorem na Boston University, v roce 1978, jste vydal knihu *Idea & Experience* s podtitulem *Edmund Husserl's Project of Phenomenology in Ideas I*. Jestli se nemýlím, je to Vaše nesystematičtější práce v oboru a podává soustavný výklad jmenované Husserlovy práce. Kniha měla velký ohlas, a má ho dodnes, avšak u nás je málo známá. Proč jste se soustředil na *Ideen I* a v čem tkvěl přínos Vaší publikace?

Husserlovy *Ideen I* považuji za nejlepší z jeho úvodů do fenomenologie. Ovšem když jsem o něm psal, měl jsem ještě jeden důvod: překlad z *Ideen I* byl tehdy jediný úvod dostupný v angličtině – a američtí studenti jsou národem jednojazyčným. Tehdy stávající překlad – Boyce Gibsonův – byl při nejmenším problematický. Vyšel již ve 30. letech, kdy překladová literatura z fenomenologie prakticky neexistovala, a Boyce Gibson si musel vytvářet pojmosloví z ničeho. Proto jsem svůj úvod nezaložil na tomto překladu, nýbrž přímo na německém textu a podle toho jsem vykládal text Husserlův. Dosáhl jsem tehdy svého záměru: mladí Američané začali číst Husserla – a Bert Dreyfus, americký ekolog tehdy na MIT (Massachusetts Institute of Technology), mě potěšil prohlášením, že učit fenomenologii se dá jen podle Koháka.

”

Jedna z Vašich nejúspěšnějších knih vydaných v angličtině jsou *The Embers and the Stars*, tedy *Uhlíky a hvězdy*, jejíž dotisky ve Spojených státech dodnes vycházejí. Její podtitul zní *O morálním smyslu přírody* a je psaná výslovně z fenomenologické perspektivy. Na druhé straně se ale zdá, že v ní zároveň v některých důležitých bodech vycházíte i z křesťanského personalismu. Je to oprávněný dojem?

Nemyslím si, že je to oprávněný dojem. Jestli ta kniha takový dojem vytváří, není to tak míněno. Důvodem proč k tomu dochází, je, že žiji v určitém prostředí. Nezačal jsem křesťanským personalismem. Tento pojem se mi mimochodem hodně přičí, je velice nejasný. Ale nevycházím ze stanoviska toho či onoho. Třeba křesťanského personalismu.

Vycházím z otázky a hledám odpovědi na místo člověka v kosmu. Tak zkoumám různé modely a jeden model je ten, který retrospektivně, ve zpětném zrcátku, mohu označit jako fenomenologický. Ale to není můj začátek. Mým začátkem je vždycky zkušenost. V případě této knížky to byla nesmírně bolestná zkušenost rozpadu mého manželství po dvaadvaceti letech. Zuby nehty jsem se tomu bránil – ale stalo se. A já jsem se s tím musel vypořádat. V této souvislosti jsem si kladl otázku, jaké je místo člověka v kosmu. Co vy označujete jako křesťanský personalismus, to mi z toho vyplynulo. Ale tím jsem nezačínal. Začínal jsem prožitky. Prožitek posvátna, velice silný, ale bez určitého denominačního ukotvení. A ano, moje dědictví jako českého evangelíka. Ale také tam bylo mnoho jiného. To jedno, co pro mě bylo vždycky jasné a co mě drželo, byla otázka, kterou se snažím zodpovědět, a z ní se potom stávají dílčí otázky. Nikdy to nebylo tak, že bych začal tím, že jsem křesťanský personalista a teď co z toho vyplývá? Vždycky jsem začínal otázkou a ptal jsem se – co se k tomu dá říct?

” Zmínil jste Paula Tillicha jako myslitele, který Vás silně ovlivnil. Tillich rovněž sdílí onu augustinovskou perspektivu a celkové ontologické zaměření, také on se často pohybuje na pomezí filosofie a teologie, ale vychází při tom zároveň důležitým způsobem z existencialismu. Vy sám ve svých starších pracích také berete existencialismus vážně, vyměnil jste si dokonce několik dopisů se Sartrem. Proč jste později toto východisko opustil a vrátil se zpět k Husserlově fenomenologii? Nebo je ten odklon pouze zdánlivý?

Odklon je to stejně zdánlivý jako ten příklon. Moje zaměření je na otázky, které vycházejí z žití – a moje žití bylo dost zapeklité. Existencialismus mi poskytl především způsob vyjadřování, který mi k té zapeklité skutečnosti poskytoval pojmový přístup. Učil mě mluvit tak, že to odpovídalo mému žití. To bylo pro mě důležité. Vlastně moje filosofování bylo v jádře *hledání metafor*. Ty jsem si bezostyšně půjčovat od všech autorů, ze kterých jsem čerpal. Ale nikdy mi nešlo o to, aby mi moje myšlení zajistilo členství v té či oné filosofické škole.

” Byl jste také ve filosofickém kontaktu s Paulem Ricœurem, jako jeden z prvních jste překládal jeho knihy do angličtiny, psali jste si, několikrát jste se osobně setkali. Ricœur se ve svých knihách mimo jiné vyrovnává z fenomenologických pozic s Freudovou psychoanalýzou. Vy sám jste měl ještě ve Spojených státech také několik kurzů o Freudově *Výkladu snů*. Jsou podle Vás fenomenologie a psychoanalýza nějak vzájemně slučitelné? Obě jsou to nakonec určité koncepce vědomí...

Počkejte! Nesčítejme jablka hruškami! Fenomenologie představuje určitý postoj – v zásadě slučitelný s každou teorií. Psychoanalýza je pokus o faktické porozumění faktům našeho žití. Můžeme je poznávat fenomenologicky i jinak. Záleží na výsledcích: jaký nám nabízí inventář skutečnosti? Fenomenologie mi označuje určitý přístup, čerpání z obsahu vědomí, tedy z fenoménů, ne údajných „faktů“. Psychoanalýza se představuje jako teoretický popis faktických obsahů práce vědomí.

” Ještě v americkém exilu jste v 70. letech napsal knihu, která dnes není už příliš čtená, ačkoli tehdy značně ovlivnila mnoho českých disidentů a exulantů – *Národ v nás*. Je to Vaše první kniha, která se výslovně věnuje otázce české kulturní identity. Jak kniha vznikla?

V roce 1969 mi režim poprvé a naposled dal vstupní vízum. Tehdy jsem mohl přijet do Československa na čtyři týdny. Udělalo to na mě obrovský dojem, protože Československo ještě žilo myšlenkami roku 1968, ale vstupovalo do deprese 70. let. Když jsem se vrátil do Ameriky, dostával jsem od svých zdejších kamarádů různou oklikou dopisy, takže jsem prožíval tu hlubokou depresi, která následovala sovětskou okupaci. Jako filosof jsem to považoval za svoji povinnost – v této depresi, v této zoufalé situaci nějak promluvit a změnit perspektivu. Aby to nebyla perspektiva ekonomická či politická, ale aby to byla opravdu filosofická perspektiva. Otázka po smyslu české národní totožnosti. Co je to, co nás pojí jako národní společenství. Lidé si myslí, že národ je možné odvozovat od slova rod. Nikoliv. Kolik už dnes znám šikmookých



^ Dvanáctiletý Erazim s pošťáky v Kostelci nad Orlicí, na cestě k uvítání prezidenta Beneše při jeho návratu z exilu, 1945.

Foto: osobní archiv Erazima Koháka

Čechů, kteří jsou naprosto Češi, nesou stejné vzpomínky, stejné naděje. Jejich dědeček byl nějaký Číňan, ale oni už jsou Češi. To je něco, co vítám. Protože národ pro mě znamená společenství sounáležitosti, založené na určité myšlence.

” V této knize se opíráte především o tři základní myšlenky – humanitu, demokracie a socialismu. Ty zde tedy tvoří jakési pozadí pro hledání dalších perspektiv do budoucnosti. Věřil jste tehdy skutečně v možnost nějaké změny? Ta kniha byla psána v situaci

značné beznaděje, a přesto jako by byla nesena jakýmsi hlubším optimismem.

V knize si nekladu leninskou otázku: Co dělat? Kladu si v ní dlouhodobou otázku v rámci tisíce let dějin českého národa. Ale jaký to má smysl? Jaký byl smysl našeho tehdejšího bytí a pokusů o přežití? Toho duševního přežití navzdory normalizaci. A když na to pohlížíte z filosofického odstupu, nehodnotíte, jaké jsou výhledy na změnu v příštích čtrnácti měsících. Ptáte se spíše: má tento národ perspektivu? A já bych řekl, že ano. Protože nevidím deprimovanou skupinu jedinců v roce 1970, nýbrž vidím tady určitý život, který probíhá už tisíc let, a jeho smysl hledám. Nevyšlo mi to jako optimismus, ale jako takový filosofický realismus. Nezapomeňte, já jsem také měl vzpomínky na rok 1948 a na rok 1939. Takže těch deprimujících situací jsem znal několik. Kvůli tomu jsem se dal na filosofii! Proto motivem psaní této knihy bylo ptát se v oné beznadějně situaci: co jsou základní nosné motivy naší české totožnosti. Proto má osnovu těch tří myšlenek – humanita, demokracie, socialismus.

” Jak se na tu knihu díváte dnes s odstupem? Změnily Vaše pozdější zkušenosti základní východisko?

Kniha *Národ v nás* není žádné filosofické veledílo. Byl jsem tehdy mladý, o filosofii jsem nevěděl zdaleka, co vím dnes. Ale byla to kniha psaná z hloubi duše, z bolesti sovětské okupace, z výhledu dalších bůhví kolika let. Ukázalo se, že dalších dvaceti let exilu. Byla to spontánní odpověď českého filosofa mimo Československo. Vyhnaného z Československa, ale pořád s Československem spjatého. Dneska bych užíval jiné pojmosloví. Například slovo socialismus, tomu jsem rozuměl, protože jsem starý sociální demokrat. Ale dneska už tomu slovu mnoho lidí nerozumí. Pletou si to s tím, co tady bylo za komunistů. A to nebyl socialismus. Tehdy jsem říkal socialismus, protože jsem žil dlouhou dobu v kapitalismu a viděl jsem, jak hrůzný je to systém, jak nespravedlivý dovede být, a šlo mi o sociální spravedlnost. Tak jsem řekl socialismus. Dnes bych



hovořil o sociální soudržnosti nebo sociální spravedlnosti. Nebo demokracie, to je zase slovo dneska tak zprofanované, že bych váhal hovořit o demokracii, ale hovořil bych o soužití ve svobodě. Humanita, to silné vědomí, které je u nás zakořeněné už od počátku české reformace, totiž že člověk má vlastní hodnotu a vlastní úkol. Že nejsme náhoda. Teď to můžete obklopit třeba náboženským pojmoslovím, nebo jak libo. Ale jde o to, že tady máte v celých českých dějinách pojetí člověka jako bytosti, ke které je potřeba přistupovat s úctou a láskou. Tak proto humanita. To bych řekl, že jsou tři opěrné body českých dějin.

”

Takže v nich i dnes vidíte ony hlavní pilíře české kulturní identity?

Nosné zásady českého bytí. Vždycky. Samozřejmě. Pojem demokracie je novodobý. Pojem socialismus také. Ale otázka sociálního vědomí je velice silná u českých bratří, u husitů, před několika staletími. Otázka demokracie – jsme jen poddaní určitého vládce, anebo jsme také společenství, které může samostatně myslet? Jsme také společenství vzdělanců. Myslím si, že tato problematika tu vždycky byla, a že kdybych měl určit, jaký je celkový smysl českých dějin, byla by to vidina sociální spravedlnosti. Ta u nás byla vždycky velice silná. Komunisté jí zohavili, ale ta myšlenka pořád zůstává. Pak to, čemu se dnes říká lidská práva. Houby *práva*! Lidské *potřeby*, uznání základních lidských potřeb. To bylo už v husitské reformaci. Humanita je vědomí o člověku jako bytosti, která má svou hodnotu a svůj úkol. To se táhne celými českými dějinami. Proto bych řekl, že smysl našeho národního bytí lze shrnout těmito třemi myšlenkami. Slovník se sice musí měnit s dobou, ale základní postoje zůstávají.

”

Vaše kniha *Národ v nás* je zajímavá ještě v jiném ohledu. Její závěrečná kapitola nese název „Možnosti“ a má dva oddíly, jeden se jmenuje „Možnosti mocných“ a druhý „Možnosti bezmocných“. Kniha byla v několika exemplářích propašovaná

do Československa a krátce nato pak napsal Václav Havel svůj světoznámý text *Moc bezmocných*. Existuje mezi těmito dvěma texty přímá souvislost?

Ovlivnila-li moje knížka, alespoň v těch kapitolách o možnostech bezmocných, myšlení Václava Havla? Nemám ponětí. Tenkrát jsem si s Havlem velice zřídka dopisoval. On už tehdy byl předním představitelem českého disentu, já jsem byl zapomenutý emigrant někde v Tramtárii. Takže ten vztah nebyl nijak intenzivní. Víím, že se tato knížka dostala do Československa a že „kampademici“ o ní vedli diskusi. Takže víím, že ji Havel znal. Jestli mu to posloužilo jako inspirace k jeho *Moci bezmocných*, bych byl velice vděčný, protože tuto jeho esej považuji za výbornou a důležitou práci, ale jestli jsem na to měl nějaký vliv, nevím. Byl bych rád, kdyby tomu tak bylo. K čemu ale potřebujete důkaz, že jsem ovlivnil Havla? Já ho nepotřebuji. Já jsem rád, že jsem napsal něco, co doma pro mnoho lidí mnoho znamenalo. A jsem vděčný Havlovi, dej mu pánbůh lehké spočinutí, že napsal *Moc bezmocných*. Jestli tam je nějaké spojení, o to se mohou starat literární historici.

”

V posledních letech jste se znovu hodně věnoval tématu české filosofie, napsal jste o tom knihu *Domov a dálava*. Má podle Vás česká filosofie skutečně nějaký vlastní, hlubší autentický obsah, anebo jde spíše jen o jakési reflektované vlastenectví?

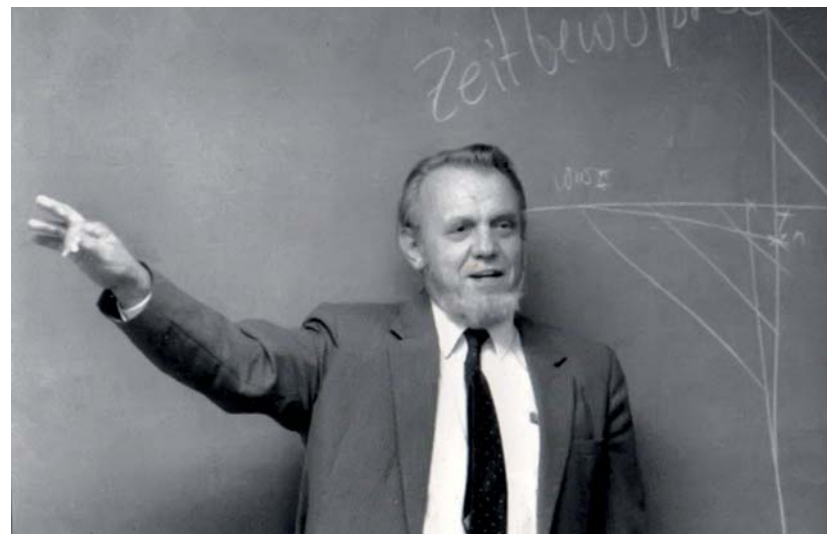
Já bych českou filosofii pojal především jako filosofické myšlení o českém údělu a úkolu. Když začnu přemýšlet jako filosof, to znamená v rámci smysluplného světa, o tom zvláštním úkolu a údělu tohoto společenství, tak dělám filosofii, kterou bych označil v mém smyslu jako českou. Je to filosofie o českých problémech. Samozřejmě je také česká filosofie, která je součástí světové filosofie. Česká scholastika je součástí širší scholastické tradice. Nebo Masaryk, Rádl – to je součást světového přemýšlení o demokracii. Filosofie není nikdy jednoznačně ohraničená. Ale filosofie se může zaměřit na určitou problematiku, a když se zaměří na problematiku českých dějin a českého bytí, problematiku malého národa, nebo na cokoliv podobného, stává se českou filosofií. Má

to obecný smysl? Je důležité především pro nás samé, abychom se my sami ve světě orientovali. Může se stát, že i jiní čtenáři z jiných zemí nacházejí v našem myšlení podobné problémy. Třeba problematika znovuzrození v 19. století, nebo problematika českého potýkání s blahobytem. Má-li co říct národům ve stejné nebo podobné situaci, tím lépe. Především je to ale filosofické myšlení o českém údělu a úkolu.

” Jak sám říkáte, z české filosofie navazujete především na Masaryka a Rádlu. Masaryk a základní obrysy jeho myšlení jsou obecně poměrně známé. Jak je to ale s Rádlou? Například jeho *Válka Čechů s Němci* už dnes není příliš čtená. Ostatně ani Masaryk neměl k této knize příliš vřelý vztah...

Ve *Válce Čechů s Němci* si byl Rádl od začátku vědom, že Československo může přežít, jenom když získá podporu svých občanů. V roce 1918 žilo v Československu víc lidí národnosti německé než národnosti slovenské. Čili z etnického hlediska to měla být Česko-německo-slovenská republika. Rádl se snažil uznat plně důležitost německé složky v českých národních dějinách a upozorňoval na potřebu hledat důvody ke společnému soužití. Protože představa, že bychom mohli prostě vyhnat jednu třetinu svého obyvatelstva, aniž bychom na to doplatili, to bylo prostě nemyslitelné. Zároveň vycházel z předpokladu, že dlouhodobě, ať se nám to líbí nebo ne, v naší zemi byla asi jedna třetina německých obyvatel, potřebujeme hledat cesty k sobě. Tak *Válka Čechů s Němci*, je uvažování o tom, jak budovat smír mezi Čechy a Němci. Prvním krokem je ale doznat slabiny v české politice. Že česká politika nebyla ochotná uznat jednu třetinu svých spoluobčanů jako rovnoprávné. To si tehdy nebyl nikdo ochoten přiznat. No a následky se dostavily. Nevím, Masaryk už byl starý, když vyšla *Válka Čechů s Němci*.

” Hlavní Rádlova myšlenka v knize je nejen odvážná, ale svým způsobem také strhující. Rádlovi v ní jde nejen o vzájemné soužití, ale předkládá vlastně požadavek, aby byl pojem československého národa nově definován. Samozřejmě takovým způsobem,



^ Seminář z fenomenologie na Bostonské univerzitě, 1988.  
Foto: osobní archiv Erazima Koháka

aby se s ním mohli ztotožnit i místní Němci a Maďaři. To byla obrovská výzva.

Myšlenka Československého národa je hrozně problematická. Protože samotný stát, to je jednoduché, Československý stát je stát v určitých hranicích. Ale národ, to je společenství lidí, kteří sdílí určité hodnoty, určité myšlenky. Národ je filosofický pojem, ne pojem genetický. Jestliže chceme mít národ československý, tak se potřebujeme přihlásit k plnému dědictví těchto zemí, včetně toho dědictví německého. V 19. století bylo obrození národa možné jenom za předpokladu, že jsme uměle vyčlenili ze svých dějin německou složku. A budovali jsme český národ. Ale jestliže jsme se chtěli stát Československem, pak jsme museli rozšířit fond ideálů, které obyvatele tohoto státu spojují. Nepodařilo se nám to. Nakonec už ani Slováci nebyli ochotni se podílet na tom Československém pokusu. Rádl věděl, že základem toho pokusu musí být vytvoření kulturního základu soužití, ne rodového, ne genetického,

ne jazykového, ale kulturního základu Česko-německo-slovensko-rusínsko-polsko-maďarského soužití. Jaká to byla směs!

” Podstatně známější je Rádlova *Útěcha z filosofie*, na kterou ale máte poměrně vyhraněný názor. A to i přesto, že v ní Rádl taktéž pracuje s oním platónským, ontologickým předpokladem, o kterém byla už dříve řeč – vychází ze skutečnosti jako prostoupené hodnotou, hodnotovým řádem. To téma orientace je tam také...

Vůči Rádlovi *Útěše z filosofie* jsem vždycky byl velice kritický, protože je tam mnoho jednotlivin, proti kterým se musím výrazně postavit. Třeba co tam píše o postavení ženy jako věrného služebníka svého muže. Celý život jsem se angažoval v různých hnutích za rovnoprávnost a tohle jsem nebyl ochoten spolknout. Ale je potřeba rozlišit mezi těmito jednotlivinami, ze kterých mluví staromilství Rádlovo, a základním pojetím člověka a kosmu jako prostoru orientovaného hodnotou a smyslem. Ten morální pohled na svět, to je myslím důležité. Některé jednotliviny, které z toho sám odvodí, je myslím potřeba velice stroze kritizovat. Ale když si uvědomím, že tady umírající člověk píše svoji závěť a píše vlastně o struktuře skutečnosti, o smyslu bytí, na této úrovni je to kniha veliká.

” Intenzivně jste se zabýval i Janem Patočkou; ještě v exilu jste o něm napsal monografii, překládal jste jeho práce do angličtiny. Nermalou měrou jste přispěl k tomu, že se Patočka stal známý i v zahraničí. I k Patočkovi ale máte tak trochu ambivalentní vztah. Především vůči jeho pozdním pracím jste poměrně kritický, třeba *Co jsou Češi* nebo *Kacířské eseje*...

Mám dojem, že jde o zásadní nedorozumění. Účelem filosofického myšlení není souhlas, nýbrž porozumění, porozumění v různosti. Zamýšlím se nad jednotlivými autory ne proto, abych „souhlasil“, nýbrž abych v nich našel, co je v nich dobrého, dal stranou, co na nich považuji

za méně přínosné, prostě se snažím jim kriticky rozumět, ne je kádrovat. Souhlas a nesouhlas nejsou příliš přínosné kategorie. Mně jde o pochopení.

” Před nedávnem jste inicioval vznik knihy o moderní české filosofii, jejímž jste také editorem – *Hledání české filosofie*. Váš vlastní příspěvek v této knize se soustředí na tři postavy: Patočku, Kosíka a Milana Machovce. Pro ně pro všechny platí, že byli zároveň veřejně aktivní a angažovaní – což je ostatně charakteristické i pro Vás. Myslíte si, že tato angažovanost nějak vnitřně souvisí s určitým pojetím filosofie, anebo je to spíše jen nahodilý souběh okolností?

Ani ne tak s pojetím filosofie, jako se situací, ve které se rodí. Podmínky malého národa, který usiluje o pojetí vlastní totožnosti, již kladou určité požadavky. Filosof v takové situaci se potřebuje podílet na životě svého kulturního společenství, či chcete-li, svého národa. Od filosofie v naší situaci očekáváme, že bude sloužit, potýkat se s problematikou našeho žití a bytí. Situace tu vytváří potřebu, filosofie na ni odpovídá. Ostatně proč by ji někdo tvořil či někdo četl, kdyby nedovedla sloužit?

*Rozhovor vedl Tomáš Hermann, v Praze-Chodově.*

Zdroje dalších informací:

ŠANTORA Roman – ZAJÍC Jiří, Erazim Kohák. *Poutník po hvězdách*, Praha 2001 (rozsáhlý rozhovor).

*Slovník českých filozofů*, Brno 1998 (autorské heslo).

# Jan Klápště

Krajina jako součást dědictví  
a krajina paměti zbavená

*Antonín Kostlán*



Foto: osobní archiv Jana Klápště

**Prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.**, je naším předním archeologem středověku. Narodil se 22. října 1949 v Turnově v rodině malíře a grafika Jaroslava Klápště (1923–1999). V letech 1967–1972 studoval na Filozofické fakultě UK obor prehistorie a dějepis. V letech 1971–2001 pracoval v pražském Archeologickém ústavu ČSAV/AV ČR. Až do roku 1984 působil v mostecké expozituře tohoto ústavu jako člen týmu věnujícího se výzkumům v severočeské oblasti povrchové těžby uhlí; výzkumy k tomuto tématu shrnují jeho publikace *Paměť krajiny středověkého Mostecka* (Most – Praha: Státní galerie výtvarných umění, 1994) a *Archeologie středověkého domu v Mostě* (čp. 226), (Praha – Most: Archeologický ústav AV ČR, 2002). Od roku 2001 přednáší na FF UK v Ústavu pro archeologii (do roku 2012 Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou); od roku 2002 je ředitelem tohoto ústavu.

V roce 1997 obdržel za knihu *Paměť krajiny středověkého Mostecka* cenu Učené společnosti ČR a od roku 2003 je jejím členem. V roce 2005 se stal dopisujícím členem Německého archeologického ústavu. Od roku 2009 působí jako viceprezident pro střední a východní Evropu mezinárodní asociace Ruralia, která se zaměřuje

na archeologii středověkého osídlení a venkovského života. Asociace pořádá mezinárodní konference spojené se jménem francouzského rurálního archeologa Jean-Marie Peseze (1929–1998) a vydává odborné sborníky (od roku 2001 pravidelně v belgickém nakladatelství Brepols Publishers), v jejichž rámci se Jan Klápště uplatňuje nejen jako autor, ale též jako editor či spolueditor.

Absolvoval v zahraničí četné studijní a přednáškové pobyty, byl oponentem zahraničních studentských a habilitačních prací (Polsko, Německo). Je členem redakčních rad řady významných zahraničních periodik (*Kwartalnik historii kultury materialnej*, *Wratislavia antiqua*, *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* aj.).

Je autorem několika knih a víc než stovky studií publikovaných u nás i v zahraničí. Věnuje se především otázkám transformace českých zemí ve 13. století jakožto součásti evropských dějin. Touto tematikou se zabývají jeho knihy *Proměna českých zemí ve středověku* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, 2. rozšířené vydání tamtéž 2012) a *The Czech Lands in Medieval Transformation* (Leiden – Boston: Brill, 2012). Je editorem či spolueditorem četných knih a sborníků. Významně se podílel na dvoudílné příručce *The Archaeology of Medieval Europe* (Aarhus: Aarhus University Press, 2007 a 2011), která je dnes užívána na několika evropských univerzitách. Zajímá se o problematiku kulturní a historické krajiny a je jedním z těch, kteří varují před její devastací.

## Rozhovor s Janem Klápště



Nacházíme se právě v Horním Jiřetíně. Jak byste se vyjádřil ze svého odborného pohledu k tomuto místu na Mostecku?

Krajina u nás je půvabná, neuvěřitelná a překvapivá tím, jak je rozrůzněná přírodní daností i historickým vývojem. V tom spočívá jedno z největších kouzel českých zemí. Můžeme si to uvědomit třeba právě zde, protože každá část zdejší krajiny má (či měla) své osobité přírodní podmínění i osobitou historii. Jsme v městě Horní Jiřetín. Obzor v dálce uzavírá České středohoří, za námi se zvedají Krušné hory. Hned u Jiřetína začínala víceméně plochá krajina, dnes téměř úplně devastovaná kvůli hnědému uhlí. Šlo přitom o území s velkou sídelní tradicí, pravěkou i středověkou, které už na počátku 13. století bylo hustě osídlené a zemědělsky značně produktivní.

Specifický ráz mělo – a dosud má – úzké území, na němž se teď nacházíme. Jde o nenápadný pruh lemující patu Krušných hor. Toto území zřejmě nebylo osídlené před druhou polovinou 12. století. Jeho vzestup začal až spolu s intenzivním osídlováním saské strany Krušných hor. Saská strana se během 12. století v důsledku těžby stříbra stala jednou z největších kolonizačních oblastí ve střední Evropě. Její rozkvět zásadním způsobem změnil podmínky na Mostecku. Stály tu vedle sebe dvě oblasti s rozdílnou nabídkou, které se potřebovaly: oblast schopná dodávat potraviny a oblast, která na potraviny čekala. Vzájemný kontakt těchto oblastí nastartoval vzestup a rozkvět města Mostu.

Historická krajina byla v celém regionu do značné míry zničena při těžbě uhlí, takže Horní Jiřetín představuje jeden z jejích posledních zbytků. V úzkém pásmu pod Krušnými horami jde o zbytek nejcelistvější, nic srovnatelného už u nás nemáme. Tato rozsahem nevelká oblast je důležitá hned z několika důvodů. Jde o území, v němž na malé ploše, v ekonomicky dostupných vzdálenostech, docházelo k interakci



Horní Jiřetín, současný stav. Letecký snímek zachycuje půdorys protáhlý podél cesty do Krušných hor, uprostřed stojí mohutný barokní kostel. V blízkém sousedství byly vládou České republiky stanoveny územní limity těžby uhlí.  
*Z osobního archivu Jana Klápště, foto: Zdeněk Smrž*



tří rozdílných typů krajiny a jejich přirozeného hospodářského provozu. Důležitý byl i vodní režim Podkrušnohoří; voda z horských potoků pohaněla zdejší mlýny, pracujících pro blízkou zemědělskou oblast.

Lze předpokládat, že Jiřetín měl svůj příznačný půdorys už v 60. letech 13. století, kdy se poprvé objevil v písemných pramenech. Jeho osu asi od počátku tvořil potok, který tu teče i dnes. K této ose byly přisazeny dvě řady usedlostí, jejichž pozemky se rozbíhaly až na hranice jiřetínského území. Až později se vydělil Dolní a Horní Jiřetín, a nadto ještě Čtrnáct Dvorců. Jejich půdorysy na sebe navazovaly a do 70. let minulého století tvořily celek dlouhý přes tři kilometry.

O Jiřetíně pak čteme k roku 1278, kdy královské město Most usilovalo o dominantní postavení v hospodářském provozu zdejšího regionu. K tomu mu mělo pomoci striktní mílové právo, zakazující i skromnou regionální konkurenci. Jiřetín patřil k trojici výslovně zmíněných lokalit, jejichž rozvoj měl být zablokovan. Tady se sice i nadále směl prodávat chléb, maso a pivo, ale tyto potraviny musely pocházet z Mostu. To ukazuje, že Jiřetín měl určitou střediskovou funkci. Nepochybně díky poloze na trase z Mostu přes Krušné hory do tehdy prosperujícího saského Krušnohoří. Z této základní charakteristiky myslím jasně vyplývá, v čem spočívá význam Horního Jiřetína na historické mapě českých zemí.

“

Když se rozhledneme kolem, mnohé z toho, co jste konstatoval o kráse a specifikách české krajiny, tu již dávno vzalo za své. Namísto toho vidíme zde i v celém tomto regionu jen kus zdevastovaného světa.

Devastace krajiny je tady všude kolem nezměrná. A to jenom proto, že někdo vyhlásil množství vytěženého uhlí za podstatně důležitější, než jsou jiné faktory, jako např. stovky zlikvidovaných pracovních příležitostí, zboření historických památek, rány zasazené do krajiny a rány zasazené do krajiny lidských duší, lidské osudy s přerušovanou kontinuitou a řada dalších nevyřešených a neřešených problémů. S krajinou se nedá zacházet jako s kusem salámu, kdy kus ukrojíme a myslíme si, že se nic nestalo, protože ještě docela velká část zůstává. Tak tomu opravdu není.

Česká krajina je zkrátka jako kaleidoskop, ze kterého když některé části vytlučeme, tak už je nikdy ničím nemáme šanci nahradit. Už kronikář Kosmas věděl na začátku 12. století, že česká země je celek. My všichni jsme dědicové naší krajiny, včetně zodpovědnosti za to, co se s ní děje.

“

Svou odbornou kariéru jste začínal v roce 1972 na detašovaném pracovišti Archeologického ústavu ČSAV v dnes už neexistujícím Mostě, tedy uprostřed likvidovaného města, kde každým dnem mizel před očima kus naší kulturní historie. Jak Vás tato zkušenost ovlivnila?

Do mostecké expozitury Archeologického ústavu ČSAV jsem se dostal úplně náhodou, jak to zpravidla bývá. Propadl jsem se tam z kádrových důvodů. Původně jsem měl nastoupit na Pražský hrad, ale když jsem předložil požadované doklady, což měla být pouhá formalita, dopadlo všechno jinak a za pár dní jsem jel do Mostu. Vlastně to pro mě nakonec bylo velké štěstí, protože na Hradě bych asi nebyl moc šťastný, kdežto v Mostu jsem přišel do prostředí, jež bylo vstřícné k někomu, kdo se potřeboval najít. Mohl jsem být na pracovišti, které mělo obstojnou knihovnu a bylo součástí akademie věd, a úkoly, které se tu řešily, byly naprosto jedinečné. K tomu všemu přispíval i fakt, že s pražským ústavem se dalo přes týden komunikovat jen prostřednictvím neohrabaných černých telefonů. Naopak přístup k pražským kolegům a do pražské knihovny jsme měli zcela přirozený a volný. Tedy podle našich časových možností.

Bylo mi asi 22 let a moc jsem toho neuměl, často jsem potřeboval poradit. V řadě praktických otázek, spojených s terénním výzkumem, pomohly konzultace s Ladislavem Hrdličkou.<sup>16</sup> Ten tehdy začínal svou éru archeologického výzkumu v Praze a konzultačně býval naladěný občas v pátek pozdě večer, obvykle ve Vrtbovské vinárně. Když do expozitury přibyl Tomáš Velimský, situace se podstatně zlepšila. Tehdejší malé mostecké pracoviště bylo opravdu pozoruhodné, sešla se na něm

<sup>16</sup> Ladislav Hrdlička (1937–2011) archeolog, který se od roku 1968 soustavně zabýval archeologií středověké Prahy.



řada vynikajících lidí, které sem porůznu zavál osud, archeologové, dokumentátoři i paní v laboratořích. Velké štěstí jsme měli na brigádníky, bez nichž se žádný archeologický výzkum neobejde. Cenné byly i další souvislosti. Na archeologické expozituře pracovala Eva Oubramová, zajímavá básnička, zaměstnaná jako řidička a knihovnice.<sup>17</sup> V muzeu působila historička Heide Mannlová,<sup>18</sup> úřad nazvaný Povodí Ohře byl asi už svým jménem stvořen pro básníka, pro Emila Juliše.<sup>19</sup> Zkrátka – skutečnost, že sem byli lidé sesypaní z různých konců, vytvářela živé lidské a kulturní prostředí, v normalizačním bezčasi asi dost výjimečné. Sem se nechodilo za kariérou, a právě tady se jeden mohl hodně naučit.

Jako archeologové jsme se tehdy zabývali především starým Mostem, jehož likvidace tou dobou vrcholila. Postupně jsem se dostával i k jeho venkovskému zázemí, tedy k vesnicím v mosteckém okolí. To všechno byly pekelné úkoly, protože město nám mizelo před očima, a když jsem si konečně zapamatoval jména všech těch vesnic, které měly na kahánku, tak už z nich mnohé neexistovaly. Byla to děsivá situace. Společně se zánikem lokalit se dramaticky měnily i lidské osudy.

“

Destruovaná krajina na Mostecku i v dalších ve své době hodně zdevastovaných regionech, jako byl např. pražský Karlín, přitahovala pozornost i Vašeho otce jako malíře. Jako by na svých obrazech z těchto míst neustále hledal, kam až se posouvají hranice vnitřní harmonie...

Tomu opět napomohla náhoda. Otec přijel za mnou do Mostu a divil se, jak můžeme v něčem podobném žít. Postupně ho však síla místa dostala, úplně mu propadl. A jednoho dne přišel s tím, že starý Most je i v Karlíně. Ve Stendhalových denících je někde věta o zrcadle neseném

<sup>17</sup> Eva Oubramová (1939–1997), z jejího díla samostatně vyšla sbírka *Co zbývá* (Praha 2009).

<sup>18</sup> Heide Mannlová (1942–2000), historička a historička umění, která se zabývala Mostem a mosteckým regionem. Soustavně se věnovala děkanskému kostelu v Mostě.

<sup>19</sup> Básník Emil Juliš (1920–2006) pracoval od roku 1953 jako dělník v mosteckých ocelárnách, v roce 1961 se sem přistěhoval. Působil v různých dělnických i intelektuálních profesích. Výbor z jeho díla, často inspirovaného krajinou průmyslového Mostecká, představuje kniha *Nevyhnutelnosti* (Praha 1996).



^ Most, archeologický výzkum v lednu 1977. V době likvidace starého Mostu probíhaly takřka celoroční terénní odkryvy. Jen tak se podařilo poznat rozsáhlé plochy uvnitř městského jádra.

Z osobního archivu Jana Klápště, Foto: Rudolf Polánek

podle cesty. Tohle otec ve své práci naplňoval, když začal na obrazech zachycovat motivy z městských ulic a dvorů či z nádražních hospod a čekáren, které se navíc rozrůstaly o každodenní chaos postav a věcí. Reagovat na dobu kolem sebe, i to má být úlohou umění. V podstatě totéž – samozřejmě v úplně jiné podobě – podle mého přesvědčení platí i pro historii a archeologii.



Jakou roli sehrávalo Vaše archeologické pracoviště při dokumentaci zanikajícího Mostecka?

Je třeba říci, že archeologie byla jediným oborem, který se tehdy pod záštitou ČSAV zdejší mizející kulturní krajinou jakžtakž efektivně zabýval. Památková péče dopadala velmi rozpačitě, očekávat by se dal intenzivní etnografický a sociologický výzkum, ale k něčemu takovému nedošlo. Archeologie se s mosteckým problémem snažila vyrovnat, nicméně rozsah ničení byl takový, že jakákoli reakce zůstávala jen dílčí. S archeologickým „zachraňováním“ je to navíc oproti běžným představám mnohem složitější. Z žádného kusu země, z města, vesnice či hradu nelze vyjmout celkový archeologický obsah a uchovat ho pro další poznávání. Zdaleka nejde „jen“ o možnosti poznávacích metod a o čas stanovený k tomu či onomu výzkumu. Každý výzkum totiž určují otázky, které si klademe, tyto otázky předznamenávají povahu výsledku. Ale systém těchto otázek se neustále mění, protože se mění doba, v níž jsou tazatelé zakotveni. Na otázky, které přijdou, nedokáže sebelépe provedený archeologický výzkum uspokojivě odpovědět. Každý zkrátka nachází to, co hledá, jinak to nejde. Pro nás – spolu s Tomášem Velímským – bylo podstatné získat představu o anatomii středověkého města, jak se rodilo a vyvíjelo. Byl to vlastně první velký výzkum městského jádra u nás. V 70. letech se s touto tematikou teprve začínalo, byly jisté zkušenosti z Prahy a Olomouce, ale Most byl unikátní rozsahem výzkumu i krátkým časovým limitem, který byl k dispozici.

Mým osobním tématem se stal vývoj vesnic v okolí Mostu, v čemž jsem navazoval na svého učitele docenta Zdeňka Smetánku, s nímž jsem po léta spolupracoval a spolupracuji.<sup>20</sup> Stál jsem před problémem, jak provádět výzkum všech těch vesnic, které mizely stejně rychle jak prskavky, na jaká témata se pod tímto tlakem přednostně zaměřit. Fascinovalo mě tehdy (a fascinuje dodnes) jak se ve středověku v principu

<sup>20</sup> Zdeněk Smetánka (narozen 1931) je čelný český archeolog, který působil v pražském Archeologickém ústavu ČSAV (v letech 1972–1990 zde vedl oddělení středověké archeologie) a na FF UK. Je autorem četných studií o vývoji venkovského osídlení (např. *Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna*, Praha 1988), řadě čtenářů učaroval svou knihou *Legenda o Ostrojovi. Archeologie obyčejného života* (Praha 2010, 3. opravené a doplněné vydání).

stabilizoval obraz krajiny – obraz, který je pro nás dnes samozřejmý, jak vznikaly všechny ty vesnice, jimiž dnes procházíme (kolem Mostu se ale projdeme leda virtuálně). A druhá věc, na kterou jsem se zaměřil, byl vztah procesu ustalování vesnických sídel k vývoji města, protože město a jeho vesnické zázemí byly spojitě světy.

Středověké město a jeho zázemí bylo téma, které se tehdy začínalo studovat v západní Evropě, a dodnes o něm vycházejí teoretické spisy, ale o tom asi nikdo v normalizační izolaci mnoho nevěděl. U nás se tomuto tématu věnovalo několik sice izolovaných, ale vynikajících badatelů, totiž Jaroslav Bakala,<sup>21</sup> Rostislav Nový<sup>22</sup> a Jindřich Tomas.<sup>23</sup> Právě oni si svými cestami, odstřížení od literatury i od evropského badatelského kontextu, uvědomili, že jedním z velmi důležitých specifik evropského historického města byla jeho provázanost s venkovským zázemím. Tohle jejich zjištění dávalo našemu mosteckému klopotnému úsilí křídla, a tak jsme spolu s Tomášem Velímským dohledávali jejich články, které byly porůznu roztroušené, protože všichni tři byli vlastně outsideři na okraji oficiální vědy. Jakýmsi řízením osudu jim bylo dopřáno, že opravdu pohnuli naším poznáním, což se ovšem už mezitím vytratilo z povšechné historické paměti.

<sup>21</sup> Historik Jaroslav Bakala (1931–2008) se specializoval na nejstarší dějiny moravsko-slezského pomezí, a to s ohledem na zdejší sídelní vývoj, zejména vztahy mezi městy a jejich zázemím. Zabýval se i česko-polskými vztahy a později i slezským vývojem v 19. století. Výbor jeho studií vyšel pod názvem *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku* (ed. M. Wihoda), Brno 2002.

<sup>22</sup> Historik Rostislav Nový (1932–1996) působil pedagogicky na FF UK. Je autorem četných medievalistických prací, z nichž některé se zabývají též dějinami měst (vedle jeho soupisu *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526*, Praha 1963, sem patří i jeho studie o hospodářském regionu Prahy v předhusitském období).

<sup>23</sup> Historik a archivář Státního okresního archivu v Litoměřicích Jindřich Tomas (1927–2010) byl autorem četných studií k dějinám severočeských středověkých měst (zejména Žatec, Litoměřice a Most), spolupracoval též na *Atlasu českých měst*. Výbor jeho studií k městským dějinám vyšel pod názvem *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu* (ed. Jan Klápště a Oldřich Kotyza), Litoměřice 1999.



Zůstala zjištění o vývoji historické krajiny na Mostecku, k nimž jste spolu se svými kolegy archeology dospěl, jen součástí odborného diskursu, nebo vstoupila i do veřejné diskuse?

Když jsem se pod vlídným nátlakem doc. Smetánky rozhoupal, abych na toto téma začal psát knížku, stál jsem před obvyklým dilematem: jak ji napsat, aby vyhovovala nejen odborným nárokům, ale zároveň byla sdělná i pro širší publikum; vždyť archeologie společně s historií koneckonců představují obory, které mají komunikovat se společností. Tehdy, na počátku 90. let, bylo třeba začít vstupovat do veřejného diskursu a v oné velké tahanici o budoucnosti celých regionů, v níž svou roli hrály nejrůznější hlasy, nechat zaznít i varování: „Pozor, to je historická krajina, která má svou neopakovatelnou kulturní hodnotu.“ A potřeba takového varování trvá dodnes. Stále opakujeme, že krajina (řečeno obecně a nekonkrétně) je tou nejvzácnější památkou, kterou máme. Zároveň ale v českých zemích, které jsou velké jak dlaň, s krajinou kolem sebe často zacházíme přílišným způsobem. Když se podíváme, co se v tomto ohledu stalo za posledních dvacet let, vyjmenujeme řadu hrůz, které ale nikoho dvakrát nezajímají. Mám pocit, že náš vztah ke krajině je spíše abstraktní.

Devastace severozápadních Čech se pro nás stala něčím naprosto banálním – a největším nebezpečím moderní doby je právě to, když se neblahé jevy banalizují. Když jsem na Mostecku s lidmi po tamních vesnicích mluvil, čísel z nich obvykle značná apatie, odevzdanost, pocit, že se s tím nic nedá dělat. A tahle situace přetrvávala i přes rok 1989. Díky hyperaktivní obranářské vlně spojené s Václavem Havlem, která severozápadními Čechami proběhla od roku 1990, se sice několik vesnic podařilo zatím uchránit, zachráněny byly i Chabařovice. Poté veřejný diskurs na toto téma opět sklouznul do nemastného neslaného omílání všeobecných frází, které překrývají dobře živenou nejistotu spojenou s důlními limity. V této souvislosti si je třeba vážit obyvatel Horního Jiřetína, kteří se už řadu let účinně brání prolomení důlních limitů. Tady si tedy nelze stěžovat na absenci vztahu lidí k místu, kde žijí. Občas opakovaná fráze, která ničení Podkrušnohoří snad navždy spojuje s přesuny obyvatel po roce 1945, zde rozhodně neplatí. Ostatně nevím, kdy a kde tato fráze platila.

Jedním z důvodů dnešní situace je i to, že se nám jako odborníkům nepodařilo do veřejného diskursu naplno vstoupit, náš impakt na této

scéně zůstává minimální. Můžeme se dohadovat o různých příčinách, ale to nic nezmění na faktu, že se nám nedaří veřejné mínění kvalifikovaně ovlivňovat. Občas na toto téma někde vyjde článek, ale ten – upřímně řečeno – nikoho moc neovlivní, jen trochu konejší vlastní svědomí. Možná je to také tím, že jsme dosud nenašli optimální cestu, jak o těchto problémech před veřejností mluvit. Ekologové bývali dlouho v podobné situaci, pokud mluvili o jednotlivinách. Teprve v momentě, kdy přišli s konstruktem biotopů a začali mluvit o ohrožených celcích, lidé zbystřili a pochopili, že jde o něco vážného. Asi příliš ve veřejné diskusi lpíme na odborných problémech, které jsou laikovi de facto nedsledné, a neumíme je přemostit do obecnější roviny spojující archeologický, antropologický, etnografický, historický i uměleckohistorický pohled. V tom bude jeden z hlavních problémů.

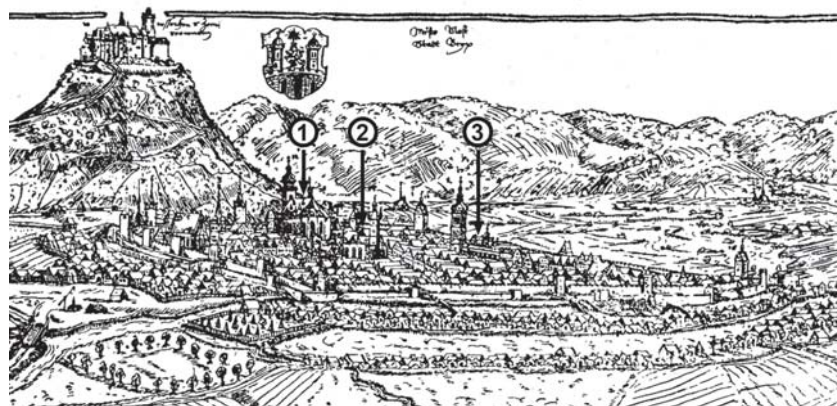


Když se vědec odborně zabývá tématem, které společensky rezonuje, má k němu přistupovat s chladnou střízlivostí, podobně např. jako když anatom pitvá žábu, anebo je mu dovoleno se do ní též i aktivisticky vkládat, tj. suplovat roli občanské veřejnosti, pokud ona sama necítí naléhavost takového problému?

Vědec ji nesupluje, on je její součástí, v tom je jeho problém. Sám jsem se v řadě případů pro záchranu některých lokalit přímo angažoval. Tak tomu bylo zejména v ohrožených Libkovicích,<sup>24</sup> kde jsme se společně s Ivanem Dejmallem stali členy tamního zastupitelstva a hodně jsme se tomu – byť nakonec neúspěšně – věnovali.<sup>25</sup> Vztah mezi odborným vkladem k nějakému tématu a společenskou angažovaností ve stejné oblasti

<sup>24</sup> Libkovicе jsou název zaniklé obce na Mostecku (dnes součást katastru obce Mariánské Radčice). Od doby kolem roku 1200 do 19. století byla v držení osekého kláštera. Přes silné protesty veřejnosti byla v roce 1992 obec pod záminkou nutnosti rozšířit těžbu hnědého uhlí zbourána, v roce 2002 došlo k likvidaci i poslední existující památky, kterou byl kostel sv. Michala. Dodnes se na daném území s těžbou nezapočalo, katastr obce je zpustlý a zarostlý, dosud však jsou jasně patrné dopravní komunikace a areály významných staveb (kostel, nákupní středisko aj.).

<sup>25</sup> Ivan Dejmal (1946–2008) byl významný ekolog a politik. V období normalizace patřil k disidentským kruhům, již před rokem 1989 inicioval četné akce na ochranu přírody. Od února 1991 do července 1992 byl ministrem životního prostředí ČR, později stál v čele některých ekologických institucí.



^ Královské město Most podle veduty Jana Willenberga z roku 1602. Vyznačen děkanský kostel P. Marie (1), minoritský klášter (2) a radnice (3). Nad městem se tyčil hrad, obzor uzavírají Krušné hory.

Foto: osobní archiv Jana Klápště

bývá ale často ovlivňován spíše z druhé strany: ozývají se totiž poplašné hlasy, které sýčkují, že by povědomí o veřejných aktivitách některého z archeologů mohlo negativně ovlivňovat získávání peněz na výzkum. Takové hlasy se ozývaly třeba tehdy, když jsem potřeboval dotaci na knížku o Mostecku, a důlní společnost byla jedním z mála možných sponzorů. Obavy se nakonec ukázaly jako neopodstatněné – jediné, co sponzora zarazilo, bylo, že chci čtyřicet a ne čtyři sta tisíc.

Past čeká na mnohem obecnější rovině. Mnohá archeologická pracoviště různou měrou závisí na financích získávaných od těch, kteří svou podnikatelskou činností vyvolávají potřebu archeologického terénního výzkumu. Tato závislost je jiná u ústavů Akademie věd ČR, jiná u obecně prospěšných společností. Po roce 1989 žijeme v době preventivní archeologie, kdy na enormně zvýšené nároky na archeologické výzkumy reaguje řada institucí. V principu obdobná situace je leckde po Evropě, ale součástí příslušného systému obvykle bývá nějaká instituce nezávislá na příjmech od investorů, která posuzuje projekty terénních výzkumů včetně finančních nároků, hodnotí výzkumné zprávy, řeší případné spory. V Polsku se k něčemu takovému dopracovali po různých

malérech, když si uvědomili, že jinak budou nastávat další a další konflikty zájmů. U nás se kolem toho chodí po špičkách. Arbitrem jsou oba Archeologické ústavy AV ČR, podle zákona rozhodují, ale přitom jsou finančně rovněž do jisté míry závislé na preventivní terénní činnosti. Jeden z hráčů je tak zároveň rozhodčím. Kdo se nad tímto systémem pozastavuje, jistě si představuje nějaké podstatně lepší uspořádání. Snadno si ale představíme i takový systém, který by byl oproti dnešku mnohem horší. Dnešní doba rozhodně neoplývá důmyslnými a oborově vstřícnými koncepcemi. Tato zkušenost přispívá k celkové opatrnosti a zdráhavosti. Uvidíme, jak dlouho tento stav potrvá.

“

Mohou archeologové také nějakým způsobem přispět ke zvýšení ochrany historických a přírodních památek, ke změně povědomí o její potřebě, popř. i ke striktnějšímu legislativnímu vymezení?

Po roce 1989 se podstatně zvětšila kapacita archeologického výzkumu, většina potenciálu se však soustředila na města. Praha, Brno, Olomouc, Opava a řada dalších měst včetně těch menších se konečně dočkala stavební rekonstrukce. Archeologii měst se naskytla velká a neopakovatelná příležitost, kterou v mnohém dokázala využít. Její výsledky významně změnily naše dřívější představy. Leckde byla odvedena špičková práce a je nádhera, takový vývoj sledovat. V návaznosti na tuto etapu se u některých městských areálů, především u Pražské památkové rezervace, prosazuje snaha o zvýšenou a opravdu kvalifikovanou ochranu archeologických památek. Kolegové z památkové péče v Praze k tomu mají různé chytré podklady, takže při svém rozhodování berou v úvahu dosavadní rozsah stavební činnosti (zejména rozsah podsklepených ploch) a řadu dalších faktorů. Díky tomu lze přesvědčivě vymezit, co dejme tomu v kritických částech Starého Města pražského zbývá a co z toho je potřeba chránit.

Složitější je to s ochranou krajiny. Ta se moc nedaří. Už kolem samotné Prahy vzniklo devastované území, přehlacené různými halami a podivnými areály. I před jejich stavbou byl vesměs proveden archeologický výzkum, ale nenašla se síla, která by byla schopná zasáhnout i z širšího urbanistického pohledu a rozhodla, kde tato zástavba není vhodná, protože se jí zničí kus cenné krajiny, jež má svou kulturní

a historickou hodnotu. Pokud se ptáme, čí vinou je stav tak neutěšený, tak odpověď samozřejmě zní: naší vinou. Odkud odjinud by se měla vzít zásadní a kvalifikovaná informace, že takhle se postupovat nedá?

Jenže rezonanční deska v lidech je jaksi unavená, lidé o tyto věci jako by ztratili zájem. Zatímco v Polsku před léty probíhaly protesty proti zamýšlenému ničení lidských sídel povrchovou těžbou mizerného hnědého uhlí, a to mimo jiné pod heslem „Odtud pochází náš rod“, u nás je situace odlišná. Když se člověk vypraví do Stadic, asi se lekne. Všichni v sobě máme vypěstovanou hrdost na přemyslovský stát, ale je nám vlastně jedno, že kolem ústředního místa přemyslovské pověsti je krajina zničená. Historii například tohoto místa nevnímáme jako hodnotu, o kterou bychom měli dbát. To vnímám jako obrovský dluh, k jehož odstraňování bychom měli přistupovat podstatně aktivněji.

”

Nesouvisí to s velkým deficitem politického vývoje u nás v listopadovém období, totiž s jen velmi slabě vyvinutou občanskou společností?

No samozřejmě že to je hlavní příčina! Občanská společnost u nás sice existuje, ale její působnost je pořád limitovaná. To je velký rozdíl proti zemím s dlouhou demokratickou tradicí, jako je např. Británie, kde se lidé perou o každou maličkost, kterou mají za důležitou z nejrůznějších důvodů. Vytvářejí rozličná seskupení, angažují se, a když se to někdy nepovede, tak za chvíli stejně bojují za něco jiného. Jsou prostě pořád ve hře. Je jasné, že tady je to podstatně složitější, protože u nás lze každou iniciativu nehlučně zlikvidovat jednoduše tím, že se nekomunikuje.

Když vyvstal záměr zlikvidovat Libkovice, přišel jsem za tamním starostou s otázkou, proč se nebrání. On začal otvírat šanony, které měl kolem sebe, a beze slova dával na stůl dopisy tehdejšímu zodpovědnému ministru Vladimíru Dlouhému,<sup>26</sup> jenž byl navíc nejpopulárněj-

<sup>26</sup> Vladimír Dlouhý (nar. 1953) je český ekonom a politik. Od konce roku 1989 do července 1992 byl ministrem hospodářství v tehdejší federální vládě, poté až do června 1997 ministrem průmyslu a obchodu ČR. Od května 2014 stojí v čele Hospodářské komory.

ším českým politikem. Snad na žádný z těch dopisů Dlouhý neodpověděl, jen občas nějaká sekretářka prodloužila zákonnou lhůtu, stanovenou pro vyřízení podání, ale neodpovídal a neodpovídal. To je geniální trik! Lidé, kteří mají spoustu jiných starostí, to totiž vzdají jako marné snažení, a ty akčnější, pokud se začnou radikalizovat, lze v průběhu času diskvalifikovat poukazem na jejich nevhodné chování. To je velmi elegantní řešení. Místo aby se vedl dialog, protože ani tento spor nelze vidět černobíle, tak se celý problém systematicky zlikvidoval netečností, která vše rychle a bezbolestně smázne.

”

Vaším oborem je středověká archeologie, tedy disciplína, která má hodně specifický a možná až interdisciplinární charakter. Dáváte přednost nalezení jejího *raison d'être* v okruhu jiných archeologických oborů, nebo naopak v jejím vykročení směrem k samotné historiografii?

Zastávám názor, že středověká archeologie je přirozenou součástí obecně chápané medievalistiky. Při výzkumu středověku je totiž úzce navázána na systém otázek, které sdílí s historiografií. Na dialogu s historiografií a s kulturní a sociální antropologií ale závisí i další archeologické specializace, právě z těchto zdrojů totiž inspirují své teorie a myšlenkové konstrukce. Asi stranou můžeme nechat tendence k tzv. čisté archeologii, která odmítá brát v potaz vše ostatní. Jde o poněkud absurdní snahu, která především „osvobozuje“ od povinnosti zabývat se písemnými prameny. Osobně se dovolávám Marca Blocha.<sup>27</sup> Vycházel z toho, že skutečnost, kterou chceme poznat, se rozmanitými způsoby odráží v různých kategoriích pramenů. Jsou vlastně svědci, z nichž každý si danou historii pamatuje jinak a po svém – a my jako správní vyšetřovatelé jim musíme klást chytré otázky, jinak nás zavedou na scestí. Myslím si, že pouze tak se dostaneme dopředu, protože pro středověk se všechny podstatnější teorie opírají o písemné prameny, archeologické prameny a staveb-

<sup>27</sup> Francouzský historik Marc Bloch (1886–1944) byl jedním ze zakladatelů školy *Annales*. K jeho názoru na historické prameny viz Marc Bloch, *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*, Praha 2011, s. 68–78.

ně historickou výpověď. To jsou základní ingredience, z kterých se vaří. Hodně samozřejmě záleží na kuchaři. Ve vztahu k tomuto spektru pramenů máme každý poněkud asymetrické vzdělání. Někdo, kdo vystudoval archeologii, bude klást jiné poznávací důrazy než „cechovní“ historik atd.

Mám pocit, že naznačený přístup skýtá záruku, že se obor bude vyvíjet a neutopíme se v detailech. Právě tady bych spatřoval perspektivy oné široce chápané medievistiky. Vede nás to ovšem i k debatě o principech fungování vysokých škol, na nichž je věda provozována hodně jednooborově, s častou tendencí k tzv. čistým oborům, až se někdy přímo izoluje a vůči jiným disciplínám vykazuje jisté rysy diletantismu. Což není příliš šťastný vývoj, protože – jak říkával profesor Otto Wichterle – nemusíme být odborníky na sousední vědní obory, ale měli bychom být schopni se v nich kvalifikovaně tázat.

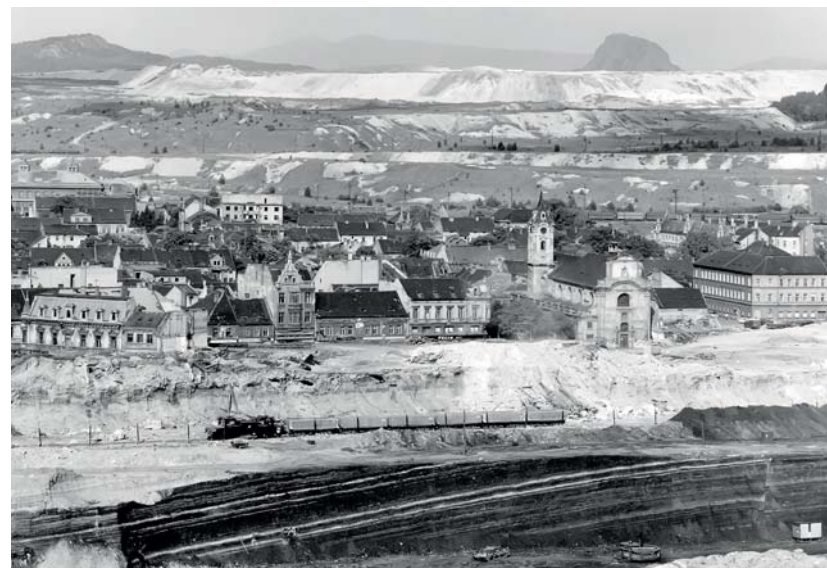
Archeologii provází jedno specifické úskalí, totiž fascinace objevy. Právě objevy uvádějí archeology na televizní obrazovky, obměkčují sponzory atd. Přitom ale archeologie, která stojí za řeč, nečiní objevy, ale jako každý jiný slušný obor krok za krokem řeší promyšleně stanovené otázky. Už jeden z našich vynikajících učitelů prof. Bohumil Soudský<sup>28</sup> říkával: „Čím větší hlupák, tím větší objev“. Stačí si jen vybavit, kolik převratných archeologických objevů jsme v poslední době mohli zaznamenat. Zpravidla se nad nimi zavře voda a k ohlášenému přepsání dějin nedochází a nedochází.

”

Jak hodnotíte své působení na Filozofické fakultě UK? Co Vám pedagogické působení na této škole dává?

Původně jsem pracoval v Akademii věd, kde jsem byl dlouhá léta a byly to pro mě osobně dobré roky. Pak jsem shledal, že život na filozofické fakultě je sice riskantnější a namáhavější, ale pro mě nepochybně zajímavější. Mezi studenty vždycky najdete několik lidí, kteří vás vyvedou

<sup>28</sup> Bohumil Soudský (1922–1976), významný český archeolog, který po roce 1968 působil ve Francii.



^ Most v roce 1976, vpředu jáma povrchového dolu, vzadu důlní výsypky. Ve zbytku města stál minoritský kostel.

Z osobního archivu Jana Klápště, foto: Čestmír Šíla & Milan Posselt

z poklidu, přivedou vás k jinému způsobu uvažování, položí vám obecnou otázku, proč tohle děláte takhle, proč tohle tvrdíte... Vysokoškolská výuka pak opravdu začíná být dialogem. Navíc filozofická fakulta plní roli, kterou měla teoreticky naplňovat Akademie věd, ale nenaplnuje, totiž roli interdisciplinárního setkávání. Jeden tu potkává historiky, historiky umění a zástupce dalších oborů, najednou jim musí něco vysvětlit nebo chce od nich nějaké vysvětlení.

Po roce 1989 jsem si představoval, že musí nastat nějaká zásadní velká změna ve způsobu vzdělávání u nás, ale nic takového nepřišlo. Rozklíčila se velká část gymnázií, což si člověk uvědomuje už u přijímacích pohovorů na vysokou školu. V každém ročníku je několik lidí, kteří jsou výborní, ale velká část studentů je na fakultě zřejmě asi jen proto, že je tam sucho a teplo, nijak se se školou nesžijí. To je pro mě velký problém, i když vím, že všude po Evropě je situace podobná.

V českých zemích jsme si situaci náramně zkomplikovali ještě tím, že máme příliš velké množství vysokých škol. Benevolentní akreditační komise schvalovaly a schvalovaly. Například archeologie se dnes studuje na sedmi či osmi univerzitách, z toho na čtyřech místech včetně doktorského programu. Navíc jsou přijímány příliš velké počty studentů, šly za nimi dotační peníze. Tvrzení, že tím vznikne velká pyramida, která svým vrcholem zaručí vysokou kvalitu, bylo pouhou ideologickou ozdobou. Nic takového se samozřejmě nestalo, je spíše běžné, že se úroveň snižuje.

Dnes existuje jen velmi málo případů, kdy studenti mají dva nebo tři obory, protože se většinou jde tou nejsnazší, jednooborovou cestou. Přitom historici – medievisté by určitě měli studovat do jisté hloubky i archeologii, dějiny umění atd. To nás už začíná oddělovat od evropské badatelské špičky, protože studijní přesahy jsou leckde jinde normální. Studium bakalářské, magisterské i doktorské máme dneska i tam, kde není vhodná knihovna, a výuku zajišťují létající profesori. Přitom zejména doktorské studium by mělo být soustředěno jen na několik málo míst.

Řešením by snad mohlo být spojování studijních programů různých univerzit, pokud se ale vymyslí a schválí způsob dělení bodů, tedy vlastně peněz. Pravidla hry asi nikdo nezmění, a tak zlepšení nynější situace spočívá jediné v užších vazbách mezi některými univerzitami, ve zvyšování standardů a ve větší kompetici.

- > Most, jádro někdejšího královského města uzavřené v hradbách. První městské založení z 30. let 13. století zahrnuje 11,4 ha (vyznačeno dvojitou šrafurou). Zdárný rozvoj vedl už po polovině 13. století k rozšíření městského jádra o jižní část. Mostecké jádro získalo 17 ha a řadilo se mezi největší a nejvýznamnější města v severozápadních Čechách. Poznání postupného růstu města Mostu patří k důležitým archeologickým výsledkům.

Foto: osobní archiv Jana Klápště





Koho vlastně mají vysoké školy vychovávat?

Hlavně a především občany schopné kritického myšlení. Schopnost samostatně uvažovat, vést dialog, argumentovat a vážit soudy, to je možná nejcennější dědictví evropské kultury už od antických dob, a právě to by měla ve studentech škola rozvíjet. Nikoli naše vědomosti o starověkém Řecku, ale samotné toto dědictví starých Řeků je dnes extrémně ohrožené, a to i u vědců. Jak rozhodnout, který soud je pravděpodobnější? Když dneska i velmi bystrým studentům řeknete, že jsou k dispozici tři varianty nějakého problému a že budeme testovat, která nejvíc obstojí, dívají se nevěřičně: tvrzení přece má být jen jedno, aby se mohlo hned jet dál... To je podle mne jeden z kritických momentů. Samozřejmě že vycházejí složitá pojednání, která tento problém dávají do souvislosti s mediálním věkem, jako nezbytnou daň informační revoluci. Ale pokud právě tento moment vytrhneme z celku našeho snažení, vytrhneme stoličku, na které stojí celá stavba našeho odborného uvažování.

Pokud bychom měli navrhnout pro vysoké školy nějaký optimální stav, tak se pořád vracíme ke starému způsobu, kdy byla škola vnímána jako dílna. Tak to fungovalo na univerzitách od jejich počátků. Teprve v posledním půlstoletí byl tento princip zatlačen do pozadí kurzovními přednáškami. Tohle by pro nás znamenalo i návrat k menšímu množství studentů, ovšem zároveň k vyšší kvalitě.



Daří se tyto představy o vysokoškolském studiu naplňovat?

V našem malém ústavu máme štěstí, že se vždycky najdou dobří studenti, ale je jich prostě málo, takže se občas cítíme jako kaprálové bez vojska. Pokud se nám dnes výuka přesouvá ve větší míře do seminářů, je to myslím pozitivní posun, dialog se studenty je pak živější a produktivnější. Velkou roli hraje i včleňování do mezinárodního badatelského

kontextu, už kvůli tomu, že samotná česká akademická obec je příliš malá, aby si dokázala vytvořit funkční kompetiční prostředí. Naštěstí u nás třeba funguje setkávání doktorandů, pořádají se společné semináře česko-polsko-německé. Navíc dochází i k mezinárodní cirkulaci, vyučujících i studentů, i když ta má třeba v rámci programu Erasmus své určité meze – většina studentů by jej totiž ráda využila k pobytu v anglofonních zemích, aby si zdokonalili angličtinu, a jen málokterý dá přednost výjezdu na pracoviště třeba v Polsku, které je z hlediska našeho oboru v některých specializacích vysloveně špičkové. To nesu těžce i při vzpomínce na naše mládí, protože cesta do Polska byla pro nás cestou za hranice všedních dnů.



Využívání písemných pramenů ze strany archeologů nebylo vždy samozřejmostí. Do které doby můžeme datovat pravidelný zájem o ně a co všechno mohou archeologům nabídnout?

Pokud se týká rozvoje archeologie zaměřené na pozdější období, tedy dejme tomu od 12. století, dá se říci, že se začala u nás na vědeckých základech stavět až s nástupem Zdeňka Smetánky a Miroslava Richtera.<sup>29</sup> Teprve oni vymezili archeologii středověku jako legitimní specializaci, když definovali systém otázek, na které by měla odpovídat. Samozřejmě že při tom museli brát v potaz rovněž výpověď písemných pramenů – v daleko větší míře než jejich kolegové zabývající se prehistorií. Písemné prameny je zároveň ovlivňovaly i nejrůznějšími nepřímými cestami.

Můžeme si říkat spoustu omluvných řečí, ale faktem zůstává, že všichni toužíme po příběhu. Když v našich oborech výklad v sobě nemá příběh, tak do značné míry ztrácí své opodstatnění; bez narativu se výsledky archeologa smršťují na víceméně suchopárná zjištění. Jenomže jakkoli archeologie dosáhla nejrůznějších skvělých výsledků, sama o sobě příběh generovat není schopná. Ten se do ní někdy vkládá zvenčí, literárními metodami, jak to provádí Zdeněk Smetánka: ve svých

<sup>29</sup> Miroslav Richter (1932–2011), český archeolog, který se specializoval na archeologii středověku. Působil v Archeologickém ústavu ČSAV a na FF UK v Praze, je jedním z autorů koncepce ochrany archeologických památek u nás.



knížkách například podává informace o oboru na příbězích konkrétních lidí. Je to sice omezená, ale jistě efektivní metoda. Trošku jako když se dětem nalije sirup, který jim chutná, a ani si neuvědomují, že v sirupu byl rozpuštěn prášek, který by se jim jinak protivil. Podstatně širší uplatnění má snaha o spojení archeologických informací s výkladem písemných pramenů a se svědectvím stavebních památek. Touto cestou nejen směřujeme k ideálu „totálního dějepisu“, ale podstatně rozšiřujeme možnosti narativu.

” Řada myslitelů či třeba jen politických komentátorů se často snaží interpretovat vývoj evropské civilizace jako příběh, v němž – kromě jiných epoch – dochází k propojení či přímo prolínání středověku a moderní doby. Co nám k tomu říká archeologie středověku?

Velmi bych se bránil zkratkovitě spojitosti minulosti s tématy a spory dnešní doby. Evropa po druhé světové válce dospěla ke zkušenosti, že mezi minulost a dnešek nelze sice postavit zeď, ale to, co bylo, nelze chápat jako zásobárnu argumentů pro aktuální spory. Odtud vznikají nekonečné konfliktní situace. Na druhé straně historický (či archeologický) zájem významně přispívá k poznání světa, v němž žijeme. Tohle je hodnota podstatně větší, než třeba znova prožívat bitvu u Lipan. Jakým způsobem, to už kdysi naznačil spor o smyslu českých dějin: pohled do minulosti nám jako v zrcadle ukazuje, kde se sami dnes nacházíme. Není to nic neutrálního a jednou pro vždy daného, nic na úrovni odsouhlaseného ceníku. Pohledem do minulosti se identifikujeme v současnosti, právě touto optikou jsou také podmíněny naše celkové soudy.

Při ohlédnutí po minulosti konstatujeme, že o připojení našich zemí do evropského světa rozhodovaly dva středověké fenomény, a sice jednak christianizace úzce propojená s prvopočátky českého státu a poté civilizační rozmach, k němuž u nás došlo především ve 13. století. K těmto dvěma fenoménům se porůznu vracíme i v rámci českých dějin a podáváme o nich různé výklady, ale rozhodně si je nemůžeme dovolit interpretovat jako „naši zásluhu“ nebo fatální danost, která nám



^ Zaniklá osada Holešice náleží k desítkám podkrušnohorských vesnic pohlcených povrchovými doly. Poblíž opevněného gotického kostela sv. Mikuláše stála barokní fara. Místo s několika pozoruhodnými stavebními památkami zmizelo z naší paměti.

*Z osobního archivu Jana Klápště, foto: Vladimír Uher*

naši pozici již navždy pojišťuje. Podívejme se na Finsko, v němž tyto fenomény probíhaly úplně jinak, a přece je to země dnes vklíněná do Evropy pevněji než my (a má mimochodem asi nejlepší vzdělávací systém v Evropě).

” Co bylo hnacím motorem vývoje evropské civilizace? Řada dnešních interpretů minulosti se domnívá, že to byl především trh, a podobný názor o rozhodující roli zbožně-peněžních vztahů ve středověku měl v dobách svého ortodoxního marxistického

vidění i František Graus, historik středověku, kterého Vy ještě z doby svých studií pamatujete i v roli pedagoga.<sup>30</sup>

Grausův důraz na významnou roli trhu byl poněkud kuriózní, protože ho vyslovoval v době, kdy oficiální ideologie cokoli spojeného s trhem zatracovala, a tehdejšímu režimu se podařilo fungující tržní vazby zlikvidovat. Je to jeden paradoxů této části Grausova díla, vehementně přijímal dogmata, která se mu zároveň pod vlastní kritickou prací rozpadala. Není ovšem pochyby, že trh skutečně v minulosti hrál významnou úlohu: nejen ekonomickou, byl i médiem, které přenášelo informace, rozkládal tradiční autarkní uzavřenost vesnických komunit. Když nastala současná ekonomická krize, začaly se vcelku zákonitě objevovat články horující proti významu trhu ve středověku, které se vracely k jakémusi ideálu subsistenční ekonomiky, jež neprodukuje nic směrem ven mimo svůj uzavřený svět. Používá se pro to označení „hippies ekonomika“, odkazující k vnějškovým znakům kultury mládeže z 60. let minulého století. Trh nesporně svůj význam měl, ale udělat z něj hlavního hybatele (či dokonce *prime mover*) ve vývoji evropské civilizace, je sotva možné.

” Existoval nějaký hlavní motor, který hnal evropskou civilizaci dopředu? Řada autorů se k takovému vidění hlásí, ať již do popředí klade zbožně-peněžní vztahy, vývoj technologií či jiný fenomén.

České bádání se také dlouho drželo hledání jednoho principu, který vývoj civilizace přednostně ovlivňoval (musím ve vši úctě konstatovat, že tak postupoval Zdeněk Smetánka i Dušan Třeštík).<sup>31</sup> Když jsem měl možnost seznámit se blíže s německým, britským a zejména fran-

<sup>30</sup> František Graus (1921–1989) byl významný český medievista, který působil v Historickém ústavu ČSAV a na FF UK. V roce 1969 odešel do exilu a přednášel pak na univerzitách v německém Giessenu a ve švýcarské Basileji. Jeho přísně marxistické pojetí zákonitého historického vývoje bylo v průběhu doby vystřídáno větším pochopením pro mnohost jevů, důsledků a příčin.

<sup>31</sup> Dušan Třeštík (1933–2007) byl významný český medievista spjatý především s Historickým ústavem ČSAV/AV ČR. Zejména po roce 1990 se zapojoval do četných mediálních a veřejných diskusí o vývoji evropské civilizace.

couzským bádáním, zjistil jsem, že tam v 70. a 80. letech nastal konec velkých teorií. Mezi Paříží a Chicagem se již tehdy na velké teorie nevěřilo – příznával se jim jistý didaktický význam pro vyučování o minulosti, ale vědělo se již, že život podle nich nefungoval a nefunguje. Ukazovalo se, že v kaleidoskopu všech těch nejrůznějších vysvětlujících teorií byla každá z nich svázána s dobovou situací konkrétních pozorovatelů. Jako by si nasazovali zvláštní brýle – ne snad brýle mámení, ale brýle dobových schémat, odvozených z toho, jaké principy se uplatňovaly kolem nich. Vedla se jakási debata o mnohostěnu, na němž si každý přístup nasvěcoval vřdycky jen jednu fazetu. Od 50. let byl kladen velký důraz na rozvoj technologií, a to nejen v marxistickém bádání, ale i v řadě dalších směrů. Později se pod vlivem ekologické krize začal dávat důraz na změny klimatických podmínek.

Zásadní posun přinesl pro historii i archeologii až konec 20. století, kdy se začínal uplatňovat vliv antropologie, která ukazovala, že mezi možnostmi a jejím naplněním je významný rozdíl. Až dosud totiž mnozí vykladači uvažovali takto: „Pokud bylo příznivé počasí, byly dobré sklizně a ty stimulovaly sociální rozvoj.“ Takový přístup odpovídal přísně racionálnímu vidění, které bývá spojováno s protestantskou etikou a s předpokladem, že všichni jdou cílevědomě za svým ziskem. To antropologové naprosto jasně zpochybnili, když poukázali na řadu jiných variant lidského chování. Sociální rozvoj prostě závisí na naplňování mnoha různých předpokladů.

” Čas od času se objevují hlasy, že je kolem nás dost příznaků, které ukazují, že se evropská civilizace již vyčerpala a spěje k svému zániku. Jak se k takovým představám stavíte?

Alarmistické představy se šíří i u nás, jejich úspěšným hlasatelem se stal egyptolog Miroslav Bárta, vážený kolega. Srovnávání tendencí ve starověkém Egyptě a v dnešní Evropě může potěšit moralisty, ale sotva lze odtud odvodit zprávu o blízkém konci evropské civilizace. Pocit krize k Evropě patří, ostatně postupuje řadou literárních děl. Podstatné je, že k evropské civilizaci patří ustavičné změny, a tedy i krize. Složitě rozvinutý systém otevřené společnosti je schopen v krizových

okamžicích nacházet řešení. Jedna věc jsou obecné pravdy, druhá věc je stav české společnosti. Čtu-li zprávy o vystoupeních prof. Bárty v různých prestižních spolcích této země, vkrádá se pocit, že tady už kolaps začal nebo klepe na dveře.



Kam by měl historik či archeolog dneška svou práci směřovat?

Mohu mluvit jen sám za sebe. Mívám prostě radost, když se přiblížím k odpovědi na otázky, které mne přivedly k mému oboru a které mne v oboru fascinují. Na rozdíl od generace mých učitelů dnes už nehledáme trvalé interpretační jistoty (pokud ovšem nejde o primární data), hledáme co nejpravděpodobnější interpretace. Důležitý je samozřejmě dialog s lidmi, kteří nejsou archeology nebo historiky. Společnosti bychom měli srozumitelně zodpovídat otázky, které ji zajímají, a třeba i pálí. Když například Jacques Le Goff<sup>32</sup> vysvětloval se vši svou erudicí v podstatě středověkou obřadnost pohřbu francouzského prezidenta François Mitterranda, k němuž došlo v roce 1996, naplňoval roli, kterou by historik měl hrát, proč tady vlastně je. Něco obdobného bychom koneckonců měli umět i s historickou krajinou.

*Rozhovor vedl Antonín Kostlán, v Horním Jiřetíně.*

<sup>32</sup> Jacques Le Goff (1924–2014) byl francouzský historik, jeden z nejvýznamnějších představitelů školy *Annales*. Zabýval se zejména dějinami středověku, a to i z hlediska interpretace jeho symbolů a ceremonií.

Zdroje dalších informací:

„Archeolog Jan Klápště upozorňuje, že zápas o starý Most neskončil. Rozhovor s Martinem Vokurkou“, in: *Denik.cz*, 30. 3. 2014. [http://mostecky.denik.cz/zpravy\\_region/archeolog-jan-klapste-upozorňuje-ze-zapas-o-stary-most-neskoncil-20140330.html](http://mostecky.denik.cz/zpravy_region/archeolog-jan-klapste-upozorňuje-ze-zapas-o-stary-most-neskoncil-20140330.html) (vyhledáno 28. 5. 2014).

BOHÁČOVÁ Ivana, „Prof. PhDr. Jan Klápště, CSc. šedesátiletý“, in: *Mediaevalia Historica Bohemica* 2, č. 2, 2009, s. 179–180.

Interview Z1. Rozhovor s Eugenem Kordou, 19. 2. 2010. <https://www.youtube.com/watch?v=1hKSNhBHp58> (vyhledáno 28. 5. 2014).

## Literatura

„Archeolog Jan Klápště upozorňuje, že zápas o starý Most neskončil. Rozhovor s Martinem Vokurkou“, in: *Denik.cz*, 30. 3. 2014. [http://mostecky.denik.cz/zpravy\\_region/archeolog-jan-klapste-upozornuje-ze-zapas-o-stary-most-neskoncil-20140330.html](http://mostecky.denik.cz/zpravy_region/archeolog-jan-klapste-upozornuje-ze-zapas-o-stary-most-neskoncil-20140330.html) (vyhledáno 28. 5. 2014).

BENDO VÁ Markéta – BORO VANSKÁ Johana – VEJVODOVÁ Daniela (ed.), *Filosofie v podzemí – Filosofie v zázemí. Podoby filosofie v době normalizace a po sametové revoluci*, Praha 2013.

BOHÁČOVÁ Ivana, „Prof. PhDr. Jan Klápště, CSc. šedesátiletý“, in: *Mediaevalia Historica Bohemica* 2, č. 2, 2009, s. 179–180.

Centrum medievistických studií, osobní webová strana Františka Šmahela: <http://cms.flu.cas.cz/cz/o-nas/lide/vedeni/prof-phdr-frantisek-smahel-drsc.html> (k 17. 11. 2014).

DANÍČKOVÁ Sylva, *Skrytá poselství vědy. Rozhovory s vědci*, Praha 2009.

DAYOVÁ Barbora, *Sametoví filozofové*, Brno 1999.

DOLEŽALOVÁ Eva – NOVOTNÝ Robert – SOUKUP Pavel (ed.), *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, Praha 2004.

HRUBÝ Karel (ed.), *Léta mimo domov. K historii Československé sociální demokracie v exilu*, Praha 1996.

HRUBÝ Karel, *Solidární společenství. Socialistická internacionála 1951–1992*, Praha 1996.

Interview Z1. Rozhovor s Eugenem Kordou 19. 2. 2010. <https://www.youtube.com/watch?v=1hKSNhBHp58> (vyhledáno 28. 5. 2014).

NODL Martin – SOMMER Petr (ed.), *Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám*, Praha 2004.

„O baroku, marxismu, historících a filosofech. Rozhovor s profesorem Stanislavem Sousedíkem“, in: *Dějiny a současnost* 2/2002, s. 28–31.

OLŠÁKOVÁ Doubravka (ed.), *Niky české historiografie. Uherskobrodská symposia J. A. Komenského v ofenzivě (1971–1989)*, Červený Kostelec 2012.

PÁNEK Jaroslav (ed.), *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*. Díl I–III, Praha (Historický ústav) 1994.

*Slovník českých filozofů*, Brno 1998.

SOUSEDÍK Stanislav, *O co šlo? Články a studie z let 1965–2011*, Praha 2012.

ŠANTORA Roman – ZAJÍC Jiří, *Erazim Kohák. Poutník po hvězdách*, Praha 2001.

ŠMAHEL František, *Nalézání, setkávání a míjení v životě jednoho medievisty*, Praha 2009.

## Seznam zkratek

AV ČR – Akademie věd České republiky

CNRS – Centre nationale de la recherche scientifique (Národní výzkumné centrum ve Francii)

CSc. – kandidát věd, ekvivalent dnešního Ph.D.

ČSAV – Československá akademie věd

dr. h. c. – doctor honoris causa (čestný doktorský titul)

dr. h. c. mult. – doctor honoris causa multiplex (mnohonásobný čestný doktorský titul)

EU – Evropská unie

FF UK – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

KSČ – Komunistická strana Československa

MIT – Massachusetts Institute of Technology (Univerzita v Cambridge, Massachusetts)

OPBH – Okresní podnik bytového hospodářství

ROH – Revoluční odborové hnutí

StB – Státní bezpečnost

TP – technický prapor

UK – Univerzita Karlova

## Ediční poznámka

Soubor audiovizuálních medailonů třiceti významných postav české vědy a filosofie a doprovodné publikace v pěti svazcích vznikl na základě projektu „Idea univerzity“, realizovaného Fakultou filozofickou Univerzity Pardubice ve spolupráci s dalšími institucemi v letech 2012–2014 – projekt OP VK, reg. č. CZ.1.07/2.2.00/28.0270, financován z ESF a státního rozpočtu ČR (řešitel Aleš Prázný). Soubor vznikl jako výstup klíčové aktivity 03 „Filmové umění a věda“. Jejím odborným koordinátorem byl Tomáš Petrůň (Univerzita Pardubice). Partnerem této části projektu byl Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.

Režiséry jednotlivých filmových dokumentů byli Tomáš Petrůň a Martin Čihák. Další spolupracovníci filmového štábu jsou uvedeni v titulcích k DVD.

Partnerským pracovištěm byl Kabinet dějin vědy při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, koordinátorem za partnerské pracoviště Kateřina Mojsejová. Odborní pracovníci Tomáš Hermann, Antonín Kostlán, Michal V. Šimůnek a Soňa Štrbáňová měli na starost koncepci a výběr osobností, tvorbu námětu, přípravu struktury a vedení rozhovorů a zpracování jednotlivých kapitol publikace. Na archivních rešerších a dokumentaci spolupracovaly Dominika Grygarová a Lucie Nytrová. Celkovou redakci pěti svazků včetně obrazového materiálu zpracovala spolueditorka Dominika Grygarová.

Na tvorbě medailonů byli tvůrcům nápomocni četní spolupracovníci, pamětníci a konzultanti; někteří z nich vstoupili do tvorby tak, že se sami stali aktéry medailonů nebo spolutvůrci textových výstupů – v takovém případě jsou uvedeni u jednotlivých filmových medailonů nebo kapitol publikace. V souhrnu pak patří poděkování následujícím spolupracovníkům:

Martina Bečvářová, Jiří Bičák, Petr Blažek, Petr Čech, Petr Čornej, Jiří Grygar, Jiří Gruntorád, Alena Hadravová, Michael Heyrovský, Vojtěch Hladký, Pavel Holubář, Jiří Hoppe, Miloš Hořejš, Marina Hužvárová, Michal Illner, Juraj Ivanyi, Jan Janko, Jiří Jindra, Jacques Joseph, Filip Karfík, Kateřina Klápšťová, Stanislav Komárek, Helena Kopecká, Petr

Kratochvíl, Zdeněk Kratochvíl, Jan Krekule, Robert Krumphanzl, Ivan Landa, Eliška Luhanová, Jiří Michálek, Josef Michl, Lubomír Mlčoch, Kateřina Mojsejová, Petr Munk, Martin Nodl, Miroslav Novák, Riikka Palonkorpi, Jarmila Pazlarová, Zdeněk Poustka, Jiřina Rybáčková, Jana Slánková, Stanislav Sousedík, Marco Stella, Alena Sumová, Jan Svoboda, Petr Svobodný, Jan Šimsa, Martin Šimsa, Milena Šimsová, Ivan Šmíd, Ivan Štrbáň, Emilie Těšínská, Jakub Trnka, Vladimír Urbánek, Tomáš Zahradníček.

Poděkování za pomoc při realizaci náleží následujícím institucím:

Akademický bulletin (redakční archiv), Archiv města Plzně, Archiv Národního technického muzea, Archiv Univerzity Karlovy, Archiv Židovského muzea, Česká televize, Český rozhlas, Katedra filosofie a dějin přírodních věd Přírodovědecké fakulty UK v Praze, Knihovna Filozofického ústavu AV ČR, v. v. i., Knihovna Národního muzea, Krátký film Praha, a.s., Libri prohibiti, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Národní archiv, Národní filmový archiv, Oblastní muzeum v Mostě, Památník národního písemnictví.

## Summary

This five-part volume *Homines scientiarum I-V: Thirty Stories of Czech Science and Philosophy* is an accompanying yet independent publication that presents edited interviews with select Czech scientists and philosophers, including biographical details about them. It supplements thirty short films produced by the University of Pardubice (Department of Philosophy, Faculty of Arts and Philosophy) in collaboration with the Institute of Contemporary History, Academy of Sciences of the Czech Republic (Centre for the History of Sciences and Humanities). This publication and the short films were produced as a part of the project *Idea of University*.<sup>33</sup>

By idea of university we mean a broadly considered idea of unity of knowledge and the common ground for various scientific fields. Scientists and philosophers have been selected to comment on many fields of human knowledge, ranging from philosophy, chemistry, biology, physics, medicine, mathematics and electrotechnics to history, anthropology and theology. The rationale behind this selection is not to cover every scientific field – in only thirty films and chapters this would be hardly possible – but to highlight the extent of variety within the main three focus points: philosophy, chemistry and biology. These fields are typical by interdisciplinary overlap with other fields, and by comparing various personalities of diverse temperament, experience, generation, confession and expertise, we can present the discipline more fully, and thus make the spectator or reader realize how endlessly colourful science and philosophy actually is, and even how the history of science and philosophy is created from personal approaches, interests and choices of individuals. Although all of the people discussed in this volume are experts in their specialized sub-fields, they all share the highest regard for other fields, and stress the importance of education in culture, and they also appreciate interdisciplinarity. This insight into unique personal views was made possible by the oral history method.

<sup>33</sup> Project OP VK, No. CZ.1.07/2.2.00/28.0270.

Apart from these individual traces of the history of science, several common themes stick out throughout these testimonies: Czech history, the suppression of the Nazi and Communist régimes, exile, and politically motivated distortions of scientific theories. The publication and film series is primarily addressed to university students of all levels, but also to high school students and teachers.

\*

The first volume introduces the world of ideas of six personalities from the humanities and social sciences: **Prof. Stanislav Sousedík** (born 1931), Catholic philosopher and one of Jan Patočka's students, takes us on the journey through the „landscape“ of Czech philosophy and on a personal journey of his own life experiences. His main focus is Czech Baroque philosophy. His work has opened up a new perspectives on the spiritual history of the early modern era in the Czech Lands. He also contributed to the reception of methods of analytic philosophy in Czechoslovakia. In the 1950s he was not accepted to the university for political reasons. After completing military service, he worked for several years as a construction worker. The political liberalization in the 1960s allowed him to study philosophy and German. At the time of normalization, he contributed to unofficial Czech philosophy. He could not teach or be otherwise engaged with the university until 1989. As a professor at the Faculty of Arts and Catholic Theological Faculty, Charles University in Prague, he helped to establish a professional form of philosophical work. In 2012 he was awarded the Commemorative Medal of Jan Patočka for lifetime achievement in the humanities

**Prof. František Šmahel** (born 1934) is an internationally recognized historian specializing in the Hussite period as well as Czech and European history of the late Middle Ages. In the interview, he introduces the topic of the history of Charles University and an overview of his own pathways in the field of history, with many politically enforced by-ways, when he had to work as a coal-minor or, later, as a tram driver. He studied history at Charles University in Prague. During 1964–1974, he worked in the Historical Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences, but he was fired for political reasons. He could not return

until 1990. At that time, he also joined the Faculty of Arts at Charles University, and in 1998 he founded the Centre for Medieval Studies. Among other honours, he was awarded the prestigious „Czech Brains“ scientific prize.

Sociologist and political scientist **Dr. Karel Hrubý** (born 1923) tells another story of political persecution. He speaks about his imprisonment and then his Swiss exile, his engagement in Czech Social Democracy and the Czechoslovak Society for Arts and Sciences. He studied philosophy and sociology in 1945–1950, then he worked as a teacher at a grammar school. In 1955, he was arrested for high treason and sentenced to ten years in prison. After being amnestied in 1960, he was employed as a latheman and metal grinder in the „Mechana“ co-operative in Pilsen. In 1968, he was appointed to the Preparatory Committee for the Reconstruction of the Czech Social Democratic Party. In September 1968, he went into exile and permanently settled in Basel, Switzerland. Since 1972, he was a vice chairman, secretary general and then, in 1989–95, a chairman of the Social Democrats in exile. He is a laureate of the Order of Tomáš Garrigue Masaryk (2<sup>nd</sup> class).

**Prof. Filip Karfík** (born 1963) is a philosopher and a classical philologist, a former student of underground seminars led by the followers of Jan Patočka as well as the Faculty of Arts, Charles University of Prague (1985–1991). At that time, he worked as a night porter, but became a professor at the prestigious Freiburg University in Switzerland. After several international research fellowships, he worked at Charles University in the field of philosophy and classical philology. Since 2009, he is a professor of ancient philosophy at Freiburg University. His research interests are Plato, Plotinus and the history of Platonism, ancient ontology, the doctrine of the soul and cosmology, as well as phenomenological philosophy and the work of Jan Patočka. He translates philosophical literature from ancient Greek, French and German.

Philosopher **Prof. Erazim Kohák** (born 1933) talks about his return from American exile, and he introduces several themes of his philosophical thinking. He spent much of his life in exile in the United States. He and his family fled from Czechoslovakia in 1948, when he was fifteen. In the US, he studied philosophy and theology. Starting in 1960, he worked at Boston University, then he was appointed professor there,



in 1977. He specializes in phenomenological and moral philosophy. Since 1991, when he returned to Czechoslovakia, he lectured at Charles University in Prague, and later he settled there permanently. He also works as a publicist and is an evangelically oriented, publicly committed intellectual, focusing on ethical and environmental issues. He was also a member of the Central Executive Committee of Czech Social Democracy in exile and is an active member of the Church of England. After his return to Czechoslovakia, he joined the Congregation of St. Climent of the Evangelical Church, and engaged in social democracy and the environment. Among other prizes, he was awarded the Order of Tomáš Garrigue Masaryk.

In the last interview of this volume, we return back to the Czech landscape, this time with the archaeologist **Prof. Jan Klápště** (born 1949), who takes us to the devastated landscape of the Most area, a landscape without memory. He graduated in prehistory and history at Charles University. From 1971 he was a researcher at the Archaeological Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences. Until 1984, he worked in the department in Most, investigating North Bohemia landscape destroyed by coal mining. He now works at the Faculty of Arts at Charles University in Prague. In 2003, he was elected a member of the Learned Society of the Czech Republic. Since 2009 he is a vice president of the international association „Ruralia“, which deals with the archaeology of medieval settlement. His main area of interest is the transformation of the Czech Lands in the 13<sup>th</sup> century. His specialisation is cultural and historic landscape and he has warned against permanent damage stemming from its devastation.

## Jmenný rejstřík

### A

Akvinský, Tomáš, svatý 27, 32, 36, 72, 178  
Albínos, též Albín os (Alkinoos) 168  
Alexandrijci 168  
Alexandrijský, Filón 207  
Alexandrijský, Kléméns (či Klement) 207  
Ammónios Sakkás z Alexandrie 168  
Anselm z Canterbury, svatý 178  
Aristotelés 28, 48, 71-72, 162-164, 168-169, 178-181, 207-208  
Arnim, Hans von 167  
Arnošt z Pardubic 76  
Augustin, svatý 220

### B

Bakala, Jaroslav 245  
Balbín, Bohuslav 23  
Bárta, Miroslav 261-262  
Barth, Karl 139  
Battěk, Rudolf 142  
Baudelaire, Charles 204  
Beierwaltes, Werner 165  
Bělehrádek, Jan 113  
Benda, Václav 42, 142  
Beneš, Edvard 112, 152, 224  
Beneš, Josef 119  
Beneš, Vojtěch 150  
Bergson, Henri 177  
Bernanos, Georges 186  
Bernstein, Eduard 121  
Bessarion, Basilius 170  
Biřák, Vasil 44, 128

Bitnar, Vilém 25  
Bloch, Marc 251  
Bloy, Léon 40  
Bolzano, Bernard 29-31  
Borecký, Bořivoj 188, 190  
Borovský, Karel Havlíček 109, 125  
Bouzek, Jan 192  
Boyce Gibson, W. R. (William Ralph) 221  
Brandt, Willy 137  
Brodská, Zdenka 138  
Bruno, Giordano 174  
Bucharin, Nikolaj Ivanovič 105  
Bush, H. W. George 147  
Buzková, Petra 149

## C

Cantor, Georg 30  
Cibulka, Josef 35  
Coreth, Emerich 31  
Cusano (Cusanus), Niccolò též Kusánský, Mikuláš 174, 178

## Č

Čalfa, Marián 147  
Černý, Václav 110, 113  
Čihák, Martin 13, 269

## D

Dahrendorf, Ralf 147  
Damaskios 169  
Daněk, Josef 46  
Dante, Alighieri 206  
Dejmal, Ivan 247  
Descartes, René 16, 26, 40, 51, 179  
Dilthey, Wilhelm 178  
Ditrich, Zdeněk 114  
Dlouhý, Vladimír 250-251

Doležalová, Eva 97, 265  
Dreyfus, Bert (Hubert) 221  
Řurovič, Lubomír 138  
Dus, Jan ml. 187-188, 191  
Dus, Jan st. 188  
Dvorský, Jiří 46

## E

Ehrenberg, Victor 189  
Einstein, Albert 201  
Engels, Friedrich 109

## F

Febvre, Lucien 92  
Feuerbach, Ludwig 208  
Ficino, Marsilio 169-170, 174, 207  
Fierlinger, Zdeněk 114  
Fichte, Johann Gottlieb 200  
Fink, Eugen 176  
Floss, Pavel 45  
Freud, Sigmund 223

## G

Gadamer, Hans-Georg 178  
Gardavský, Vítězslav 128  
Gide, André 106  
Gilson, Étienne 51  
Godár, Vladimír 191  
Goethe, Johann Wolfgang 217  
Goldstücker, Eduard 127  
Gorbačov, Michail Sergejevič 145, 188  
Görner, Vladimír 120  
Gottwald, Klement 46, 107, 119, 129  
Graus, František 105-106, 151-152, 260  
Grebeníčková, Růžena 190  
Gredt, Joseph 28

Gross, Stanislav 149  
Grygarová, Dominika 16, 269

## H

Habermas, Jürgen 184  
Hadot, Pierre 165  
Hagedorn, Ludger 172  
Harnack, Adolf 63  
Havel, Václav 102, 142-144, 148, 216, 227, 246  
Hegel, Georg Wilhelm Fridrich 27  
Heidegger, Martin 31, 51, 170, 174-175, 176-177, 179-180, 200  
Hejdánek, Ladislav 43-44, 179, 194-195  
Hejl, Luboš 140-141  
Henlein, Konrad Ernst Eduard 118  
Herder, Gottfried von 159, 190  
Hermann, Tomáš 10, 269  
Hirnhaim, Jeroným 26  
Hitler, Adolf 110, 137  
Holešovský, Václav 114  
Homér 204, 207  
Honnefelder, Ludger 55, 182  
Hopfner, Theodor 202  
Hora, Josef 119  
Horák, Jiří 137  
Horáková, Milada 107  
Horatius, Quintus Flaccus 204  
Hošek, Radislav 189  
Hrdlička, Ladislav 241  
Hromádka, Josef Lukl 140  
Hrubý, Karel 18, 101, 103, 155, 265, 273  
Hubka, Karel 161  
Humboldt, Alexandr von 159  
Hume, David 26, 108  
Husa, Václav 119  
Husák, Gustáv 147, 171, 188  
Husserl, Edmund 170, 174-175, 176-177, 179-180, 220-222

## CH

Chelčický, Petr 41  
Chruščov, Nikita Sergejevič 36, 125  
Chvatík, Ivan 173, 180-181

## J

Jamblich (Iamblichos z Chalkidy) 207  
Jan Caramuel z Lobkowicz 29  
Jan Duns Scotus 46, 51, 72  
Jan Hus 33-34, 48, 76, 89, 91, 109, 117, 127, 184  
Jan Marcus Marci z Kronlandu 29, 47  
Jaruzelski, Wojciech Witold 145  
Jeroným Pražský 79, 89  
Jiří z Poděbrad 67, 104  
Josef II. 77  
Joyce, James 206  
Julián řečený Apostata 170  
Juliš, Emil 242

## K

Kalandra, Závěš 107  
Kalista, Zdeněk 25  
Kalivoda, Robert 38, 43-44, 105-107, 124, 126  
Kameněv, Lev Borisovič 105  
Kant, Immanuel 27-28, 31, 58, 108, 112, 163, 178-179, 204, 218  
Karel IV. 76  
Karfík, Filip 18, 159, 161, 269, 273  
Karfík, Vladimír 159  
Karfíková, Lenka 180-181  
Karfíková, Věra 159  
Kautsky, Benedikt 123  
Kautsky, Karl Johann 120, 124  
Kavana, Jan 138  
Kenny, Anthony 48  
Klápště, Jan 18, 235-237, 245, 263, 265, 269, 274  
Klápště, Jaroslav 235

Klassen, John Martin 84  
Klíma, Ivan 124  
Kliment VI. 76  
Kohák, Erazim 18, 58, 138-139, 148, 213-215, 231, 266, 273  
Kohák, Miloslav 213  
Koháková (roz. Procházková), Zdislava 213  
Kohl, Helmut 147  
Kohout, Jaroslav 105, 124  
Kohout, Pavel 152  
Kolman, Arnošt 111-113  
Komárková, Božena 180  
Komenský (Comenius), Jan Amos 21, 45, 64, 175, 266  
Konrád, Kurt 107  
Kopecký, Václav 107  
Korte, Daniel 186  
Kosík, Karel 105, 124-128, 152, 194, 231  
Kostlán, Antonín 10, 269  
Kotyza, Oldřich 245  
Kouba, Pavel 28, 51-52, 180, 199  
Kovářík, Miroslav 82  
Kozák, Jan Blahoslav 110, 112-113, 140  
Král, Josef 111-113, 119  
Král, Václav 152  
Králová, Jana 186  
Kreidl, Zdeněk 120  
Kreisky, Bruno 138  
Krejčí, Jaroslav 114, 123-124, 138-139, 142  
Kroupa, Daniel 179-180, 186  
Kundera, Milan 43, 52, 124  
Kusánský, Mikuláš, též Cusano (Cusanus), Niccolò viz Cusano  
Kuťáková, Eva 190  
Kvetko, Martin 137

## L

Landgrebe, Ludwig 176  
Laušman, Bohumil 120

Le Goff, Jacques 262  
Leibniz, Gottfried Wilhelm 31, 51, 200  
Lenin, Vladimir Iljič 105-106, 109, 121, 132-133  
Lobkowicz, Mikuláš 26  
Locke, John 108  
Lochman, Jan Milíč 138-140  
Lotze, Johannes 31  
Lukács, György 126  
Luther, Martin 91  
Luxemburgová, Rosa 121  
Luža, Radomír Václav 144  
Lysenko, Trofim Děnisovič 113

## M

Macek, Josef 89, 106, 152  
Mach, Ernst 200  
Machovec, Milan 128, 179, 194, 231  
Majerová, Marie 106, 119  
Major, Ladislav 194  
Malý, Václav 142  
Mannlová, Heide 242  
Marcuse, Herbert 126  
Marek, Václav 189  
Marie Terezie 77  
Martinů, Bohuslav 154  
Marty, Anton 201  
Marx, Karl Heinrich 109, 132-133, 153  
Masaryk, Tomáš Garrigue 102, 107-110, 119, 121, 138, 140, 151-152, 214, 220, 227-228, 273-274  
Mayer, Václav 137  
Medek, Ivan 188  
Merleau-Ponty, Maurice 174  
Měšťan, Antonín 139  
Meyer, Ernst 189  
Mezník, Jaroslav 180  
Mill, John Stuart 58

Mitterrand, François Maurice Marie 147, 262  
Mlynář, Zdeněk 119  
Mojžíš 207  
Moretus, Theodor 23  
Mouchová, Bohumila 189

## N

Nedbálek, Břetislav 149  
Nehněvajsa, Jiří 138  
Němec, Jiří 179  
Neumann, Stanislav Kostka 106  
Nietzsche, Fridrich Wilhelm 28, 51-52, 204  
Nodl, Martin 97, 265, 270  
Novotný, Antonín 127, 129  
Novotný, František 189  
Novotný, Robert 97, 265  
Nový, Rostislav 245  
Númenios z Hérakleie 168

## O

Olbracht, Ivan 106  
Olivová, Věra 152  
Olšáková, Doubravka 64, 266  
Órigenés z Alexandrie 168, 207  
Oubramová, Eva 242

## P

Palek, Karel 186  
Pánek, Jaroslav 97, 266  
Panuška, František 35, 57  
Pascal, Blaise 186  
Patočka, Jan 18, 28, 46, 48, 50, 52, 69, 110-112, 114, 126, 138-139, 159-160, 170-175, 178-181, 230-231, 272-273  
Patrizi, Francesco 170, 207  
Pečírka, Jan 189  
Pečírka, Jaromír 189

Pekař, Josef 201  
Peroutka, Ferdinand 110, 137  
Pesetz, Jean-Marie 236  
Peška, Zdeněk 46, 120  
Pešková, Jaroslava 46  
Petráň, Tomáš 13, 269  
Petříček, Miroslav 180  
Pico della Mirandola, Giovanni 170  
Pičman, Ladislav 120  
Pik, Luděk 150  
Pindaros 204  
Platón 160-165, 167-169, 171-172, 178-179, 189, 203, 207, 220, 273  
Plótínos 160, 168-169  
Polišenský, Josef 81  
Pomponazzi, Pietro (it. Petrus Pomponatius) 174  
Popelová, Jiřina 46  
Porfyrios z Tyru 207  
Pospíšil, Leopold Jaroslav 138  
Povolný, Mojmír 137, 142  
Prečan, Vilém 142  
Proklés 169  
Průcha, Milan 128, 153

## R

Radek, Karl 105  
Rádl, Emanuel 220, 227-230  
Rahner, Karl 31  
Remeš, Antonín 150  
Rezek, Petr 51, 161, 179-180, 184, 194  
Ricœur, Paul 184, 186, 223  
Rieger, Ladislav 112  
Richter, Miroslav 257  
Ripka, Hubert 137  
Rodrigo de Arriaga 21, 24, 29  
Rostovcev, Michail Ivanovič 189

## Ř

Říha, Oldřich 119

## S

Saint-Exupéry, Antoine de 186

Sartre, Jean-Paul 174, 176, 222

Scruton, Roger 50

Sedlák, Jan 33-34

Seibt, Ferdinand 105-106

Seifert, Jaroslav 119

Sekla, Bohumil 112-113

Schmutz, Jakob 31

Schubert, Kurt M. 191

Sicherl, Martin 202

Skalický, Karel 138

Slánský, Rudolf 107, 125, 152

Smetánka, Zdeněk 244, 246, 257, 260

Smirnov, Vladimir Mikhailovich 105

Smrkovský, Josef 130, 132

Sobotka, Milan 46, 54, 194, 216

Sókratés 171, 175, 203

Sommer, Petr 97, 265

Soudský, Bohumil 252

Soukup, František 150

Soukup, Pavel 97, 265

Sousedík, Stanislav 18, 21, 23, 64, 194-195, 266, 270, 272

Spinoza, Baruch 51

Stalin, Josif Vissarionovič 35-36, 105-109, 125, 133, 151

Starec, Martin 149

Stavěl, Josef 119

Stendhal, vl. jm. Henri-Marie Beyle 242

Stránský, Jaroslav 137

Stříž, Antonín 40

Suda, Zdeněk 144

Svobodný, Petr 270

## Š

Šanda, Vojtěch 34

Šedinová, Hana 187

Šik, Ota 140-141

Šiklová, Jiřina 138

Šimková, Dagmar 182

Šindler, Štěpán 120

Škvorecká, Zdena 138

Škvorecký, Josef 138

Šling, Otto 125, 152

Šmahel, František 18, 67, 70, 97, 266, 272

Šprunk, Karel 68

Štern, Jan 112, 118, 121

Šverma, Jan 67, 80

Švermová, Marie 152

## T

Tatarka, Dominik 142

Teige, Karel 105, 107

Tesař, Jan 142

Tigrid, Pavel 138-139

Tillich, Paul Johannes 220, 222

Tocqueville, Alexis de 186

Tomas, Jindřich 245

Tomin, Julius 45, 48, 179

Trnka, Jakub 58, 270

Trockij, Lev Davidovič 106

Třeštík, Dušan 260

Tuček, Miroslav 135

Tugendhat, Ernst 50, 184

Tuchačevskij, Michail Nikolajevič 105

## U

Urbánek, Vladimír 47, 53, 64, 270

## V

Vacková, Růžena 182  
Václav IV. 76  
Vaculík, Ludvík 124, 130, 142-144  
Valerián Magni 26, 29, 46  
Vančura, Vladislav 119  
Vašica, Josef 25  
Vavilov, Nikolaj Ivanovič 113  
Velímský, Tomáš 241, 244 - 245  
Vergilius, Publius Maro 206  
Vernant, Jean-Pierre 184, 189  
Vladislav, Jan 142  
Volf, Miloslav 114  
Vopěnka, Petr 29-30

## W

Whitehead, Alfred North 220  
Wihoda, Martin 245  
Wichterle, Otto 252  
Wilson, Thomas Woodrow 109

## Z

Zápotocký, Antonín 129  
Zbavitel, Dušan 185  
Zeman, Miloš 149, 214  
Zenkl, Petr 137  
Zumr, Josef 38, 43

## Ž

Živkov, Todor Christov 192

## **Homines scientiarum I**

Třicet příběhů české vědy a filosofie

Tomáš Petráň – Dominika Grygarová – Tomáš Hermann – Antonín Kostlán

Univerzita Pardubice – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

(Idea univerzity, reg. č. CZ.1.07/2.2.00/28.0270)

Vydalo: Vydavatelství Univerzity Pardubice

Tiskárna: Pardubická tiskárna Silueta, s. r. o.

Grafické zpracování obálky: Jan Blažiček

Sazba písmy Andulka Book a Amor Sans: Barbora Vlasáková, David Weil a Milan Rys

Jazyková redakce: Dominika Grygarová

Pardubice 2014

ISBN

978-80-7285-179-9 (soubor)

978-80-7285-180-5